socialno delo

letnik 35 - februar 1996 - št. 1

visoka šola za socialno delo
ljubljana

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA
999706057

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 61000 Ljubljana

tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122

e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1995).

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

II470094

Iz urednikove beležke

Letošnjo prvo številko začenja članek Jožeta Ramovša *o logoterapiji, terapevtski metodi »iskanja smisla«, ki jo je razvil Viktor Frankl. Priznati je treba, da se je moral močno potruditi, kdor je hotel v nacističnem koncentracijskem taborišču (kakor Frankl) najti zase kakšen smisel, ne da bi to zvenelo kot utemeljevanje ali celo opravičevanje nasilja nad seboj... Mimogrede omenimo - zgolj zaradi jasnosti -, da kljub rabljeni terminologiji (izrazom kakor »nezavedno« ipd.) logoterapija nima nič skupnega s psihoanalizo, razen seveda splošne psihodinamske usmerjenosti.*

Franc Hribernik *tokrat obravnava socialno varnost slovenskih kmetov. Verjetno sodi med normalna protislovja v družbi, da se v njej po eni strani pojavljajo težnje po »vrnitvi k tradiciji«, »ohranitvi vrednot« itn., po drugi strani pa mirno pusti propadati tiste, ki s kožo in kostmi reprezentirajo njeno najbolj avtentično tradicijo. Toda četudi imamo to protislovje za normalno, ga ne bi škodovalo kdaj analizirati.*

Socialne inovacije so, kakor ugotavlja Darja Zaviršek, *namenjene zvečanju moči tako uporabnikov kakor zanje namenjenih služb. Ali smo dovolj pozorni na drobni premik v terminologiji? Včasih se je govorilo o boju za oblast, zdaj o zvečanju moči; ta premik je hkrati tudi premik od revolucionarnega koncepta države, v kateri »vladajo zatirani« (kam je pripeljal, smo videli na primeru »delavske države« - k še hujši obliki oligarhije), k legalističnemu (torej reformističnemu) konceptu participacije, ki je ni mogoče doseči brez določene moči..*

Pri tem so pojmi kakor »usmiljenje« ipd. zgolj kulise množičnega (medijskega) spektakla, pravi Mark-Henry Soulet *v referatu, ki ga je imel maja lani v Lizboni na mednarodnem kolokviju Človekove pravice in vzpostavljanje socialnih služb, in opozarja na neki drugi, gornjemu vzporedni (a ne identični) konceptualni premik: »Razredni boj je, če se izrazimo slikovito, zamenjal boj za položaj...«*

Odgovori na naš vprašalnik o novih psihosocialnih službah oz. dejavnostih so se iztekli v predzadnji lanski številki, v tej pa objavljamo prvi del raziskave, ki jo je na temelju teh odgovorov izdelal Srečo Dragoš. *Gre za splošni del, v katerem avtor razgrne širši okvir, v katerega bo prihodnjič umestil konkretne odgovore.*

Naj se na tem mestu znova zahvalimo vsem, ki ste odgovorili na naš vprašalnik; prepričani smo, da je kdo v odgovorih nepričakovano dobil tudi kakšno koristno informacijo. Če bi želeli sodelavci kakšne službe ali dejavnosti (ne glede na to, ali so nam poslali odgovor na vprašalnik ali ne in ali so bili sploh zajeti v anketo) predstaviti to službo ali dejavnost našemu bralstvu na bolj celosten način, bomo to predstavitev z veseljem objavili.

Narodna in univerzitetna knjižnica LJUBLJANA

II47009A

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (predsednik)
Pavla Rozoda Tajnšek
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik
Bogdan Lešnik

Uredništvo
Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva
Topniška 33, 61000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122

Tehnično uredništvo

Strokovni svet
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavur Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Ivče Ramovš
Tone Rener
Bernard Simin

Po mnenju Ministrstva za kulturo in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993) sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Pacco, Ljubljana

Jože Ramovš

LOGOTEORETSKE OSNOVE ANTROPOHIGIENE

TERAPEVTSKA SPOZNANJA NE ZADOŠČAJO ZA PREVENTIVO

Pred dobrimi petnajstimi leti, ko sem delal kot družinski terapevt v tedaj zelo znani alkohološki ambulanti univerzitetne klinike, sem sprejel dodatno nalogo, da bi v izobraževalnem centru velike gradbene firme predaval o alkoholizmu za vse stopnje njihovega izobraževanja. To so bila dvo- ali triurna predavanja v manjših skupinah do dvajset oseb, skupno število vseh udeležencev pa je bilo verjetno nad tisoč. Namen vodstva firme pri tem je bila preventivna zaščita njihovih vajencev – mladostnikov in delavcev – pred alkoholizmom, ki je pri nas približno enako živ problem kakor po drugih srednjeevropskih državah.

Novo delovno obveznost sem sprejel z veseljem. Ali ni lepše množico mladostnikov in moških v srednjih letih preventivno ozaveščati pred zlom alkoholizma, kakor jih potem mukoma in z velikim tveganjem za uspeh pripravljati na zdravljenje alkoholizma in urejanje nesrečne družine?

Z vsebino predavanj si nisem delal skrbi, saj sem alkohologijo dobro poznal. Vedel sem, kako jo približati različnim ljudem; v naših terapevtskih skupinah so namreč zdravljenci svojo problematiko reševali med drugim tudi na ta način, da so dodobra spoznali vse vidike alkoholizma. Preventivna predavanja in razprave s tečajniki sem torej začel na način, ki sem ga bil vajen iz terapije. Moje prizadevanje, da bi te vajence in delavce izobrazil za mini alkohologe, se je ujemalo z znano prihološko tezo, da je človekovo ozaveščanje nezavednih blokad in nevarnosti rešitev problematike.

Toda takoj ko sem začel s predavanji in diskusijami, sem začutil, da to ni pravi način za preventivo. Delavci so imeli odpor do alkohološke vsebine, pri vajencih se mi je posrečilo pritegniti pozornost le z močnejšimi pedagoškimi triki (Ramovš 1988: 211-212). Očitno je bilo, da znanja, ki so ga v teh urah dobivali, niti mladi niti odrasli niso povezali s svojo življenjsko izkušnjo o nevarnosti alkoholnega propadanja, čeprav je je v okolju dovolj, tako da jo vsakdo pozna.

Že po prvih »preventivnih« predavanjih sem začel iskati novo paradigmo, ki bi bila konceptualno in metodično primerna za preventivno delovanje. S preučevanjem in raziskovanjem preventivnega delovanja nadaljujemo do danes in slovenski logoterapevtski inštitut ima velik del svojih moči usmerjenih prav v preventivo – antropohigieno.

Zadnja leta se je pri nas močno razširila nevarnost drog med mladimi in država je namenila v šolstvu, zdravstvu in sociali precej denarja za preventivo narkomanije. Opažali smo isto napako: psihiatri, psihologi in socialni delavci, ki so teoretsko, nekateri pa tudi terapevtsko poznali narkomanijo, so učencem in dijakom podrobno predavali o vrstah drog, o načinih njihovega uživanja, o delovanju droge na človeka, o kanalih prekupčevanja in podobnem. O vsem tem so nadrobno razpravljali po skupinah, gledali na filmih in videoposnetkih, slikali na lepake in jih obešali po stehah učilnic.

Tako početje, kljub vsej dobronamernosti in opozarjanju na usodnost uživljanja mamil, zbuja mladim ljudem bolj zanimanje za mamila, kakor jih uči zdravo in človeško poglobljeno živeti daleč od mamil. Informacije in modeli, ki se z njimi hranijo človekovi možgani, delujo v kontekstu trenutne osebne usmerjenosti in socialnih okoliščin pri različnih ljudeh zelo različno, pri marsikom lahko ravno nasprotno, kakor je namen psihologa, ki govori mladim o drogah. Ko mladi poslušajo o visokih številkah zasvojenih, to lahko razumejo: »Če toliko mladih uživa drogo, jo moram poskusiti tudi sam!« »Stari imajo tako in tako vedno nekaj proti; vedno samo moralizirajo!« Informacije so lahko v povezavi z osebno usmerjenostjo in socialnim kontekstom že pravi učni model za prevzemanje novih oblik vedenja. Spoznanja učne teorije o »učenju na modelu« (Bandura, Walters 1963) velja enako pri prevzemanju za okolje zaželenih oblik vedenja kakor pri učenju škodljivega in razdiralnega vedenja.

Informacije o patologiji lahko imajo pri terapiji zasvojenih nenadomestljivo terapevtsko vlogo. Terapija zasvojenosti je reševanje že nastale patologije, ki se je človek zaradi obrambnih mehanizmov ne zaveda prav. Pri zasvojenostih in na vseh drugih področjih, kjer je uspeh terapije odvisen od človekove osebne zavesti in odločanja, je torej nujno potrebno jasno ovedanje svojega stanja in s tem spoznanje problematike. Alkoholik ali narkoman in z njima njuna družina morajo spoznati alkoholizem ali narkomanijo. Ti ljudje morajo v resnici postati sami sebi alkohologi, celo psiho- in socioterapevti, saj brez njihovega zavestnega angažmaja ni mogoče rešiti problema.

Nekaj povsem drugega pa je preventiva. Tu gre za ljudi, ki nimajo problemov zaradi alkohola ali droge. Ti potrebujejo znanje in navade, ki vodijo osebno življenje in medčloveško sožitje po poti, ki je daleč od alkohola in drog. Za preventivno delovanje so torej nepogrešljive informacije o zdravem načinu življenja, o usklajevanju medčloveških odnosov v konkretnih vsakdanjih razmerah in o modelih zanju.

Dovolite mi anekdoto. Neki bogataš je iskal osebnega šoferja. Priglasili so se trije kandidati. Vsakega je vprašal: »Kako blizu prepada bi se ti upal peljati, če te vzamem v službo?« Prvi je odgovoril: »En meter.« Drugi: »Pol metra.« Tretji: »Čim dalj mogoče.« In tega je vzel za šoferja.

Eden od vodilnih raziskovalcev na področju preventive zasvojenosti Gerhard Büringer navaja med sedmimi pravili za preventivo drog informacije o drogah šele na zadnjem mestu in še tukaj z rezervo: smiselne so le primerne informacije v pravem času, ki pomagajo oblikovati kritični osebni odnos do psihoaktivnih snovi. »Z golimi informacijami o drogah se pogosto prebuja le zanimanje za njihovo uživanje« (Büringer 1992: 60).

Tudi svarilne informacije o zlih posledicah pogosto ne prispevajo k preventivnemu izogibanju nevarnosti. Še tako številne informacije o prometnih nesrečah ne odvrnejo voznikov od rizičnih prekrškov pri vožnji z avtomobilom (varnostna razdalja, hitrost...). Enako ne informacije o boleznih (rak na pljučih, bronhitis...) kadilcev od kajenja. To velja še toliko bolj pri alkoholu in mamilih med mladimi, ki si hudih zdravstvenih ali socialnih posledic pri sebi sploh niso zmožni predstavljati (Büringer 1992: 65-67).

Kar ugotavlja Büringer za informacije o drogah, velja tudi na nekaterih drugih področjih. Znana je ugotovitev, da medijska pozornost samomorom prej povzroči več podobnih samomorov, kakor da bi jih z ozaveščanjem preprečevala; to vprašanje je raziskovala in obdelala Boglarka Hadinger (Hadinger 1994).

Seveda s tem nočemo reči, da je treba pri preventivnem delovanju tabuizirati problematiko. Tudi pri preventivi so potrebne informacije o patologiji in problematiki, toda informacije o možnostih zdravega načina življenja in usklajevanja medčloveških odnosov in vzorci ustreznega vedenja morajo prevladovati daleč nad njimi. Informacije o patologiji so le ena od sestavin v celostnem kontekstu oblikovanja osebnega kritičnega stališča

do vedenjskih oblik, ki so povezane s problematiko, kritično stališče samo pa spet le ena od sestavin človekovega doživljanja in vedenjskih oblik v celostnem življenjskem slogu zdravega življenja in vsakdanjega usklajevanja medčloveških odnosov.

Logoterapija je po besednem pomenu predvsem terapija, toda pozneje bomo razčlenili, da je v njenih spoznanjih tudi zelo veliko dragocenih osnov za preventivno delovanje.

Njen utemeljitelj Viktor E. Frankl je začel svojo ustvarjalno kariero pravzaprav na preventivnem področju, ko je l. 1927 še kot študent ustanovil prvo mladinsko svetovalnico v Avstriji in po poročilih dunajskih časopisov skupaj s svojimi kolegi v njej uspešno preprečeval samomore med dunajsko mladino (Fizzotti 1995: 30-31).

Številni sodobni logoterapevti, čeprav morda pretežno delujejo kot terapevti, se izrecno posvečajo tudi raznim preventivnim temam z vidika logoterapije. Njihovi teksti so vzgojno naravnani in praviloma sploh ne kažejo kakšne ožje povezave z njihovo terapevtsko prakso; so povsem drugačni od tekstov istih avtorjev, ki poročajo o patologiji in o terapevtskih metodah in uspehih.

Na nemškem jezikovnem področju se veliko posveča vprašanju aplikacije logoterapevtskih spoznanj v pedagogiki Wolfram Kurz, še zlasti v religiozni vzgoji (Kurz 1989). Helmut Frank, ki je sam učitelj, poudarja pomen logoterapije pri iskanju izhodov iz sodobne vzgojne problematike in razčleni uporabnost modulacije stališča, paradoksne intence in derefleksije pri vzgoji (Frank 1994).

Španski pedagog Joan-Carles Mčlich izrecno ugotavlja:

> Franklove logoterapije nikakor ne gre razumeti le kot terapevtske ali klinične metode, temveč tudi in predvsem kot filozofski koncept človeške realitete. Zato lahko govorimo o logoterapevtski vzgojni filozofiji ali pa tudi o vzgojnem konceptu na antropološko-filozofskem temelju logoterapije. (Mèlich 1993: 72.)

V Italiji teoretsko in izobraževalno rešuje ta vprašanja v svojih številnih knjigah in člankih Eugenio Fizzotti, ki je med drugim raziskal in kritično orisal tudi vzgojni vidik logoterapije v ameriški logoterapevtski reviji (Fizzotti 1989).

Večina od petnajstih knjig Elisabeth Lukasove ima poleg terapevtske tudi močno vzgojno in samovzgojno noto, izrecno pa se posveča preventivi v knjigi o psihološki preventivi (Lukas 1989).

Uve Böschemeyer razvija metodo eksistencialne imaginacije, s katero sodobni človek prihaja v stik z blokiranim duhovno nezavednim v svoji globini. Ta metoda ni samo terapevtska za primere akutne eksistencialne frustracije, temveč je prav tako primerna pri preventivni krepitvi duhovne osnove telesnega, duševnega in socialnega zdravja. To potrjujejo številna avtorjeva dela, saj so napisana dobesedno za dnevni obrok duhovne higiene v vsakdanjem življenju (Böschemeyer 1993).

Boglarka Hadinger obravnava v zadnjem delu že omenjene knjige (1994) preventivo samomora, ki jo v veliki meri opira na logoterapevtska spoznanja o volji do smisla.

Z vidika preventive so logoterapevtska spoznanja zlasti uporabna v gerontagogiki. Pomen logoterapije za gerontagogiko je odlično obdelal Wolfram Kurz (1991: 133-147). Potem ko razčleni fundamentalni pomen povezanosti med staro in mlado generacijo, obdela tri temeljne značilnosti smiselne starosti: sproščenost, vedrino in enostavnost. Razpravo konča s programskim naštevanjem desetih osnovnih logoteoretskih in logoterapevtskih tem, ki so pomembne za gerontagogiko. Elisabeth Lukasova je vprašanju smisla v starosti posvetila eno svojih zadnjih knjig (Lukas 1994). Preventivne možnosti logoterapije za to življenjsko obdobje prikazuje za argentinsko področje Norma Liliana Tarner (Tarner 1994), za posebno skupino preživelih Jodov iz nacističnega holokausta na Madžarskem pa David Guttmann (Guttmann 1994).

V Sloveniji smo pred osmimi leti začeli majhen akcijski projekt skupin za

preprečevanje osamljenosti in bivanjske praznote starih ljudi. Ta projekt temelji v veliki meri prav na logoteoretskih spoznanjih. Doslej se je razrasel v največjo socialno preventivno akcijo na področju medčloveških odnosov v naši državi (Ramovš, Kladnik, Knific in sod. 1992). V več kakor dvesto skupinah starih se tedensko srečuje blizu tri tisoč starih ljudi, ki jim mentorsko pomaga skoraj dvesto prostovoljcev – zvečine strokovnih delavcev, ki so na Inštitutu Antona Trstenjaka opravili enoletni seminar za vodenje skupin starih in za drugo preventivno gerontagoško delovanje. »Skupine starih za samopomoč«, kakor jih imenujemo, postanejo po približno enem letu delovanja prave prijateljske skupine, tako da so osamljenim starih ljudem res »nekrvna družina« in »nekrajevno sosedstvo«.

Zadnja leta povezujemo delovanje skupin starih s preventivnimi »skupinami mladih za zdravo življenje in lepe medčloveške odnose«, ki je naš drugi preventivni projekt. Mladi se s prav neverjetnim posluhom posvetijo starim. V njih najdejo nekrvne dedke in babice. Voditelji enih in drugih skupin smo srednja generacija, ki v obeh primerih opravlja zlasti vlogo organizatorja socialne mreže za lepe medčloveške odnose in za medosebno prenašanje življenjskih izkušenj.

Ta medgeneracijska povezava kaže za vse tri generacije tako dobre preventivne rezultate, da jih nihče ni mogel pričakovati. Stari v skupinah niso več osamljeni in skupaj z mladimi in srednjo generacijo začenjajo odkrivati smisel starosti. Gerontologija ne more pripeljati do tega, ker je pozorna zlasti na razne oblike telesne, duševne in socialne patologije starih in na njihovo terapijo, ampak le gerontagogika, ki izhaja iz principa odkrivanja in udejanjanja smiselnih možnosti.

ANTROPOHIGIENA KOT CELOSTNA PREVENTIVA

Veliki svetovni preventivni programi za krepitev zdravja, ki jih vodi WHO, se ne usmerjajo samo k telesnemu ali duševnemu zdravju, temveč so zasnovani celostno. Cilji projekta »Zdravje 2000« zaobjemajo posredno ali neposredno vse razsežnosti človeka, čeprav je seveda glavni poudarek na telesnem, duševnem in socialnem zdravju (WHO 1985).

Preventiva seveda ni omejena na pedagoško področje vzgoje otrok in mladine, temveč je usmerjena zlasti k andragoški pobudi in odgovornosti odraslih za svoje zdravje, za zdravje v skupnosti in za zdravo okolje, prav tako pa h gerontagoški pobudi starih. Preventivni projekti samopomoči družine in zakona, mladih, starih in raznih rizičnih skupin so nepogrešljiva sestavina sodobnih svetovnih prizadevanj za krepitev zdravja.

Celostna preventiva torej obsega sistematično skrb za krepitev telesnega, duševnega in duhovnega zdravja, za nenehno gojitev skladnih medčloveških odnosov, za osebno duhovno kulturno poglabljanje iz nakopičenih zakladov človeške kulture ter sistematično skrb za zdravo materialno, socialno in kulturno okolje. Taka preventiva obsega vse tri veje vzgojnega oblikovanja in samooblikovanja ljudi: pedagoško, andragoško in gerontagoško, pri čemer je trenutno verjetno največja potreba na andragoškem in gerontagoškem področju, saj je kvaliteta življenja odraslih in starih pri vzgoji mladih zgled, ki ga ni mogoče nadomestiti z nikakršno pedagoško metodo.

V tej smeri je šlo naše prizadevanje za primerno vsebinsko in metodično paradigmo preventivnega delovanja, ki smo ga omenili na začetku. V dobrih desetih letih se je nabralo precej spoznanj in izkušenj, ki so bila v slovenski strokovni in poljudni javnosti objavljena v več knjižnih izdajah z veliko naklado (Ramovš 1990; 1994), uveljavljamo pa jih tudi v že omenjenih projektih za stare, za mlade, pa tudi za družine in še nekaterih.

Teoretski koncept in metode take preventive smo poimenovali z grškim izrazom antropohigiena .

Kako je nastal izraz antropohigiena?

Telesna higiena in higiena bivalnih prostorov sta splošno znani obliki preprečevanja bolezni in slabega počutja. Pri omenjenih preventivnih predavanjih sem hotel nešolanim delavcem pokazati, kako

pomembna je zavestna skrb za osebnostno rast in za oblikovanje medčloveških odnosov. Izzval sem jih k razpravi o tem, koliko časa in denarja jih stane higiena: umivanje, britje, striženje, pranje, likanje, čiščenje..., pa sredstva, pripomočki in stroji za vse to... Ugotavljali smo, da zahtevata telesna higiena in higiena prostora veliko časa in velik del zaslužka. Toda: ali sta za človeško življenje pomembna samo telo in prostor, v katerem človek živi? Nadaljevali smo s tem, kaj vse je poleg tega še človek: čustva, misli, znanje, izkušnje, navade, hotenje, odločanje, odgovornost, medčloveški odnosi... Vse to je celo bolj specifično človeško kakor telo. Vse to je vsebina človeka, medtem ko sta prostor, v katerem živi, in obleka na njem le njegova embalaža. Sklep je bil jasen vsakomur: s higieno navadno posvečamo več časa in denarja svoji embalaži kakor svoji vsebini. Kaj se zgodi s podjetjem, ki se v razvojnem oddelku ali v proizvodnji bolj posveča embalaži kakor vsebini svojih izdelkov?!

Nujna je higiena celotnega človeka, antropohigiena. Potrebni sta telesna higiena in higiena prostora, ki smo ju najbolj vajeni, prav tako pa je nujna tudi higiena vseh drugih človekovih razsežnosti. Kolikor toliko znana je psihohigiena. Tudi pojem poklicne higiene kot preventive pomočniškega sindroma /Helfersindrom / (Schmidbauer 1977; 1983) in sindroma izogorelosti /burnout / (Burisch 1989) se je že uveljavil. O medčloveški in socialni higieni, kulturni, duhovni in eksistencialni higieni pa se še ne govori, kot da te človekove razsežnosti ne bi potrebovale sistematične skrbi za ohranjanje in krepitev zdravja. Pa tudi če bi bile vse te posamezne zvrsti higiene uveljavljene, bi bilo odločilno za uspešno preventivno delovanje to, koliko bi bile med seboj povezane v interdisciplinarno celoto.

Antropohigiena je grški izraz, ki ima zelo bogat pomen. Anthropos je človek, hygiáino pa pomeni vse tole: sem zdrav (močan), dobro se počutim; ozdravim, okrevam; sem zdrave pometi (razumen, pameten), sem domoljubnega mišljenja; sem koristen (zdravilen); sem čist, nepokvarjen (Dokler 1915: 774). Kako bogat je grški pojem higiena, ki nam navadno zbuja le predstavo telesne in prostorske čistoče!

Antropohigiena je torej sistematično strokovno prizadevanje za vsakdanje, vsakomur mogoče preprečevanje tegob v vseh človeških razsežnostih ter za zboljševanje kakovosti življenja in sožitja.

Bistveno je, da obsežemo vse razsežnosti in vidike človeka. Telesno, duševno in duhovno razsežnost je strokovno razčlenil Viktor E. Frankl (Frankl 1969; 1994); tukaj smo že pri logoteoretskih osnovah antropohigiene, ki jih bomo posebej obdelali v naslednjem poglavju. Telesna, duševna in duhovna razsežnost so osnova antropohigiene, kakor so dolžina, širina in višina univerzalna osnova geometrije. Toda kakor potrebujemo poleg osnovne tridemenzionalne euklidske geometrije v sodobni subatomski in makrokozmični resničnosti še druge, večdimenzionalne geometrije, tako pri antropohigieni posebej upoštevamo tudi razsežnosti medčloveških odnosov, kulturno-zgodovinsko razsežnost človeškega ontogenetskega in filogenetskega razvoja in bivanjsko razsežnost vsakdanjega in življenjskega utemeljevanja bivanja. Odločilno pa je, da gledamo vse te razsežnosti združene v enovito celoto.

Antropohigiena je koncept in metodologija celostne preventive. Preventivno delovanje pa je zavestna krepitev telesnega in duševnega zdravja ter duhovne in socialne klenosti ljudi.

Ker je antropohigiena zavestno delovanje, je specifično človeško delovanje v danih okoliščinah. Je zavestna svobodna odločitev, ne pa naključje neosebnih razmer in okoliščin; na primer, zavestno prizadevanje za čist zrak, ne pa eventualno zboljšanje atmosferskih razmer zaradi vesoljskih vplivov. In zopet smo pri logoteoretskih osnovah antropohigiene.

Preventivno delovanje obsega dve veji.

1. Zunanja preventiva. To so družbeni ukrepi, ki zboljšajo splošne razmere, tako da se zmanjša osebna in socialna

ogroženost prebivalstva. Odločilno vlogo pri zunanji preventivi imajo gospodarstvo, kultura, politika, zakonodaja; skratka pravna država in civilna družba.

2. Notranja preventiva. To je osebna ozaveščenost človeka, da prepoznava nevarnost in se ji učinkovito izogne, če pa to ni mogoče, da smiselno kljubuje usodi s kljubovalno močjo svojega duha (Frankl 1984: 110; Lukas 1986). Poleg osebne ozaveščenosti sestavlja notranjo preventivo tudi osebna usposobljenost človeka, da zmore v sleherni situaciji prepoznavati, se odločati in udejanjati kar najbolj smiselno možnost.

Vsaka od obeh vej preventive ima nekatere svoje zakonitosti in metode. Za antropohigieno je posebej pomembno, kar je obema skupno, to pa je, da izhajata iz osebnega človeškega delovanja in da sta usmerjeni na človeka kot celostno osebno bitje.

Znana je tudi delitev na primarno, sekundarno in terciarno preventivo. Primarna preventiva se osredotoča na celostno populacijo, ko se trudi za krepitev zdravja in zboljševanje kakovosti življenja vseh. Sekundarna preventiva usmerja delovanje bolj specializirano k ogroženim skupinam prebivalstva. Terciarna preventiva pa poskuša zaustaviti patologijo pred poslabšanjem in tako zmanjšati škodo.

Antropohigiena daje svoj prispevek na vseh treh področjih preventive. Za primarno preventivo raziskuje zakonitosti in načela preventivnega delovanja in išče njene metodične pristope v današnjih razmerah; njen prispevek je tukaj zlasti v obliki strokovne in poljudne literature. Na področju terciarne preventive je težišče na osebnem ozaveščanju človeka s problemom, da se odloči za smiselne ukrepe, in na izdelovanju metodologije vsakdanjih »domačih zdravil za dušo in telo« (Ramovš 1990; 1994).

Najbolj svojsko pa je za antropohigieno področje sekundarne preventive. Tu so v ospredju preventivni akcijski projekti za razne ogrožene skupine. Trenutno razvijamo zlasti tri projekte: skupine starih za samopomoč; skupine mladih za zdravo življenje in dobre medčloveške odnose; vikend srečanja za družine z naslovom »domača zdravila za lepo družinsko življenje«. Njihova značilnost je, da so akcijsko-raziskovalni projekti: strokovno prizadevanje je pri njih usmerjeno z ene strani h konceptualnemu raziskovanju zakonitosti in metod ter z druge strani k organiziranju in vodenju projekta v različnih okoliščinah vsakdanje prakse. Začetek teh akcijsko-raziskovalnih projektov je pobuda iz prakse, čemur je sledilo oblikovanje koncepta, zbiranje in usposabljanje akterjev, izvajanje projekta v različnih okoljih, preverjanje uspešnosti ter nenehno izpopolnjevanje koncepta in metod. Ko se projekt v družbi dovolj razraste in utrdi, se organizira novo združenje njegovih nosilcev, Inštitut Antona Trstenjaka pa ostaja z njim povezan kot strokovna ustanova za usposabljanje in supervizijo.

LOGOTEORETSKE OSNOVE ANTROPOHIGIENE

Za nastanek antropohigiene smo imeli dobre osnove v delih slovenskega psihologa, antropologa in profesorja teologije Antona Trstenjaka (roj. 1906). Njegovo veliko življenjsko delo obsega 47 izvirnih knjig v slovenščini in tujih jezikih ter približno toliko prevodov in ponatisov, pa seveda številne strokovne članke. Trstenjakov opus temelji na celostni podobi človeka, ki jo je že v prvi polovici stoletja duhovno delil z Viktorjem E. Franklom (Trstenjak 1995). Trstenjak rad poudari, da je Frankl edini psiholog, s katerim se povsem strinja v svojih pogledih na človeka. Če upoštevamo še dejstvo, da je v Sloveniji prvi obširneje predstavil Frankla in njegovo misel ter sam psihoterapevtsko pomagal ljudem, izhajajoč iz njihove svobode, odgovornosti in drugih duhovnih zmožnosti, je nesporno, da je Anton Trstenjak prvi logoterapevt v Sloveniji, in sicer že od leta 1946, ko so začele izhajati njegove strokovne in poljudne psihološke in psihohigienske knjige v velikih nakladah. Za teoretsko osnovo antropohigiene so najpomembnejše tri temeljne Trstenjakove knjige o človeku: Hoja za človekom (1968), Človek, bitje prihod-

nosti (1985) in Človek, končno in neskončno bitje (1988).

Ko po sodobnih svetovnih psiholoških teorijah iščemo primerne osnove za oblikovanje preventivne teorije in metodologije, ne moremo mimo Franklovih spoznanj. Zdi se, da bi zaman iskali večji in primernejši blok spoznanj, ki bi ga lahko uporabili za preventivo. Strokovni temelj za oblikovanje antropohigiene so Franklova spoznanja: njegova logoterapija in eksistencialna analiza ali bolje logoteorija (Kurz, Sedlak 1995).

Za preventivo so odločilna zlasti tri Franklova spoznanja: celostna-tridimenzionalna podoba človeka, njegova analiza osebnih duhovnih zmožnosti človeka in njegov pogled na smisel celote življenja in stvarnosti. Prikličimo si v spomin vsako od teh spoznanj in poglejmo njegov pomen za antropohigiensko preventivno delovanje.

CELOSTNA-TRIDIMEZIONALNA PODOBA ČLOVEKA.

Celostna-tridimenzionalna podoba človeka, ki obsega telesno, duševno in duhovno razsežnost, je antropološka osnova Franklove logoterapije in eksistencialne analize. Telesna razsežnost obsega človekovo biofizikalnost, ki mu je skupna z vso naravo, duševna razsežnost psihično delovanje na temelju diferenciranega živčnega sistema in je človeku skupna z višje razvitimi sesalci, duhovna razsežnost pa so izvirno človeške lastnosti, kakor sta zlasti svoboda izbiranja in odgovornost. Frankl je tridimenzionalno podobo človeka utemeljil že leta 1946 v prvem celovitem prikazu logoterapije v knjigi Ärztliche Seelsorge (Frankl 1994: 41 ss.). S tem da je Hartmannovo in Schelerjevo predstavo treh stopenj ali plasti pri človeku dopolnil z geometrijsko predstavo o treh razsežnostih, je odločilno poudaril povezanost človeka v celoto, saj predstava geometrijskih razsežnosti ponazarja neločljivo navzočnost vsake razsežnosti v vsakem človeškem pojavu.

Preventivno delovanje je lahko učinkovito le, če se opira na celostno podobo človeka, ki realistično upošteva vse človekove razsežnosti. Krepitev zdravja se posreči le takrat, ko hkrati krepimo telo, duševnost in specifično človeške duhovne zmožnosti. Če razvijamo in krepimo samo telo, je lahko človek sicer zdrav in močan, toda zato nič bolj pameten, čustveno uravnovešen, svoboden, odgovoren, v dobrih medčloveških odnosih, kulturen... In če šolamo samo spomin in razumske zmožnosti, lahko ostane človek telesno nezdravo zanemarjen glede prehrane ali gibanja, čustveno neuravnovešen, duhovno nesvoboden, neodgovoren, brez prizadevanja za dobre medčloveške odnose, nekultiviran... In končno bi enostranska gojitev samo duhovnih zmožnosti prav tako ne prinašala celostne krepitve zdravja in skladnega človeškega razvoja.

Seveda je treba poleg osnovnih treh človekovih razsežnosti upoštevati še njegovo včlenjenost v socialno mrežo medčloveških odnosov, filogenetsko in ontogenetsko značilnost kulturno-zgodovinskega razvoja človeka in človeštva in podobno. Medčloveško-odnosna, kulturno-zgodovinska in bivanjska razsežnost so poleg osnovnih treh razsežnosti po Franklu antropološka osnova antropohigiene, tako da le-ta temelji na šestdimenzionalni podobi človeka.

Če se torej preventivno delovanje opira samo na posamezno človekovo razsežnost ali celo samo na njen reduciran vidik — recimo samo na razum med duševnimi zmožnostmi —, je lahko učinek takega prizadevanja zelo specializirano znanje o kvalitetnem življenju, nikakor pa tako prizadevanje ni dovolj za varovanje človekovega zdravja in za krepitev njegove osebne in socialne klenosti. Razvijanje ene dimenzije ob zanemarjanju ali celo reduciranju drugih oblikuje iz človeka spačka. Antropohigiena je lahko le tisto, kar prispeva k harmonični celoti človeka v njegovem naravnem, socialnem in zgodovinsko-kulturnem okolju. Preventiva mora zajeti celoto človeka v njegovem vsakdanjem življenju, ali pa to ni preventiva.

ČLOVEKOVE OSEBNE DUHOVNE ZMOŽNOSTI

Franklov prispevek v psihologiji je utemeljitev in razčlenitev specifično človeških zmožnosti, ki jih je poimenoval osebna duhovna razsežnost. Kot praktik psihoterapevt je naletel na motnje, ki jih je prepoznal za frustracijo specifično človeške motivacije: volje do smisla. Pri iskanju koncepta in metodike za terapijo tovrstnih motenj je odkrival intencionalno naravnanost človekovega jaza v nekoga in v nekaj izven sebe (Frankl 1984: 24), torej transcendenčno naravo človeka, ter specifične duhovne zmožnosti za uresničevanje te naravnanosti: vrednostno orientacijo (Frankl 1994: 71 ss.), osebno svobodo in odgovornost (Frankl 1994: 102 ss.) ter kljubovalno moč duha v tragičnih situacijah (Frankl 1994: 106 ss.).

Ta in druga Franklova spoznanja o človekovih osebnih duhovnih zmožnosti so osrednja teoretska osnova antropohigiene. Antropohigienska preventiva je smiselno, zavestno in osebno delovanje, smo ugotavljali zgoraj. Zavestno osebno delovanje pa je delovanje, ki ga smiselno vodijo človekove duhovne zmožnosti.

Sleherna antrophigienska preventiva odločilno temelji na človekovih osebnih duhovnih zmožnostih. To velja tako za zunanjo preventivo načrtovanja in izvajanja družbenih akcij za zboljšanje razmer kakor za notranjo preventivo – prizadevanje, da človek sebe in svojce zavaruje pred osebno in socialno patologijo.

Vsa konkretna metodika antropohigiene temelji na zavestnem razvijanju osebnih duhovnih zmožnosti človeka, med katerimi so odločilne zlasti osnovne štiri:

- čim bogatejše dojemanje možnosti v sleherni situaciji,
- izostreno vrednostno razločevanje, katera med možnostmi je bolj smiselna v dani situaciji – to je zavestno razvijanje vesti,
- smiselno osebno odločanje in
- utrjevanje moči za udejanjenje smiselne odločitve.

Razvijanje teh štirih osnovnih duhovnih zmožnosti pri človeku je osnova za preventivno antropohigiensko delovanje. Razvijanje teh duhovnih zmožnosti pa je obenem tudi že samo na sebi prava preventiva.

SMISEL CELOTE ŽIVLJENJA IN STVARNOSTI.

Lukasova govori o treh aksiomih Franklove logoterapije. Tretji med njimi se glasi, da je življenje brezpogojno smiselno v sleherni situaciji (Lukas 1986: 23). Ta trditev vključuje gledanje, da je tudi celota stvarnosti smiselna, saj v nesmiselnem svetu tudi življenje ne bi moglo imeti smisla.

Logoterapevtski aksiom o smiselnosti celotne stvarnosti ima skupne poteze s sodobnim sistemskim gledanjem na povezanost celotne stvarnosti, zlasti pa z ekološkim ali zelenim gledanjem na stvarnost.

Ekološki pogled je danes pozoren zlasti na naravo, v prihodnje pa se bo po logiki dosedanjega razvoja bolj usmeril tudi na ekologijo medčloveških odnosov in človeškega življenja samega. Kakor danes vidi in poudarja nujo po iskanju pravega odnosa do narave, bo pozoren tudi na nujo pravega odnosa do soljudi in do samega sebe.

Ekološki odnos do samega sebe je zavestna skrb za skladno življenje človeka s svojo človeško naravo v vseh njenih razsežnostih in z vsemi svojimi smiselnimi možnostmi. V tem smislu lahko govorimo o logoterapiji kot osnovi za ekološko ali zeleno gledanje na samega človeka. Seveda mora biti ekološko gledanje na človeka tesno povezano z ekološkim glednjem na medčloveške odnose in na človekov odnos do narave.

Na teh osnovah utemeljuje antropohigiena svoj koncept in metode celostne preventive, zato sama sebe upravičeno pojmuje kot zeleno ali ekološko preventivo. Nemogoče si je zamisliti preventivo brez aksioma o smislu življenja in o smislu celotne stvarnosti.

Ko govorimo o logoterapevskem aksiomu smisla celote življenja in stvarnosti,

se moramo posebej zaustaviti pri dinamiki med nezavednim in zavednim pri človeku. Dinamika med nezavednim in zavednim v človekovi zavesti in delovanju je za antropohigieno pomembna. Gre za temeljno vprašanje, kako človek dojema in uresničuje smisel v okviru smiselne celote stvarnosti.

V naravi je smiselno dogajanje nezavedno: v neživem svetu se dogaja po fizikalnih, kemijskih in drugih zakonitostih, v živem svetu pa po bioloških zakonitostih. Za človeka veljajo vse te zakonitosti in tudi pri njem je pretežni del dogajanja nezaveden ali polzaveden . Poleg fizikalnega dogajanja in bioloških procesov rasti in presnove poteka nezavedno ali polzavedno tudi velik del njegovega vedenja. Nezavedno in polzavedno vedenje usmerjajo zlasti biološki instinkti, socialna tradicija in osebne navade. Frankl razlaga, da se tudi velik del smiselnega osebnega usmerjanja dogaja na ravni duhovnega nezavednega (Frankl 1988).

Del doživljanja in vedenja pa je pri človeku zavesten.

Zavestno doživljanje in vedenje je človekova specifika . Na zavestnem doživljanju in vedenju temeljita človekova svoboda in odgovornost. Ontogenetsko se s človekovim osebnim razvojem spreminja razmerje med nezavednim in zavednim iz povsem nezavednega v korist zavednega. Tudi filogenetsko se pri človeštvu to razmerje podobno spreminja. Frankl ugotavlja, da človeka – v nasprotju z živaljo – ne sili nagon, kako mora živeti, niti mu – v nasprotju s prejšnjimi časi – ne kaže izročilo, kako kaj živi, zdi se pa, da sam ne ve, kaj hoče. Tako se dogaja, da hoče samo, kar počno drugi – v tem primeru imamo konformizem –, ali pa dela samo, kar drugi hočejo (od njega) – v tem primeru imamo totalirarizem (Frankl 1985: 16; 1994: 15).

Frankl torej izvaja dve veliki področji množične patologije iz dejstva, da sta pri sodobnem človeku dokaj odpovedala dva nezavedna usmerjevalca vedenja: instinkt in tradicija. Ko malo ironično pripomni, da sodobni človek pogosto »ne ve, kaj hoče«, potrjuje, da je dandanes čedalje bolj nujna zavestna preventivna skrb za varovanje in krepitev zdravja ter socialne in duhovne klenosti človeka in družbe.

V preteklosti je človeka naravno in socialno okolje usmerjalo v vedenju, ki je bilo ugodno za varovanje in krepitev zdravja ter socialne in duhovne klenosti. Poleg instinktov ga je tradicionalno okolje motivacijsko dobesedno sililo v določeno vedenje. Tradicija je imela tisoče običajev, ki so bili tedanja preventivna metodologija, v današnjih spremenjenih življenjskih razmerah pa so neuporabni. Tudi področje preventivne skrbi za zdravje, za medčloveške odnose in osebnostno rast torej odločilno prehaja v domeno zavestne osebne skrbi : zahteva zavestno osebno spoznanje, odločanje in delovanje. S tem pa se pojavlja tudi izrecna potreba po stroki za raziskovanje in poučevanje celostne preventive, ki smo jo poimenovali antropohigiena.

Seveda pa je nemogoče, da bi človek vse svoje vedenje nenehno usmerjal zavestno. Poleg nezavedne duhovne intuicije, o kateri govori Frankl, mu ostajajo od nezavednih in polzavednih usmerjevalcev vedenja osebne navade: koristne navade , ki jih pridobi s ponavljanjem smiselnega doživljanja in vedenja, prav tako pa tudi škodljive osebne razvade , ki jih utiri s ponavljanjem nesmiselnega doživljanja in vedenja. Socialno učenje pridobivanja dobrih navad, ki ga je dodobra proučila psihologija vedenja, postavlja Frankl za cilj psihoterapevtskega ozaveščanja, še bolj pa to velja za antropohigiensko preventivo.

Frankl z vso jasnostjo svari pred pretiranim ozaveščanjem in pozornostjo na vedenje, ki poteka v redu – pred preterano namero (hiperrefleksijo); za korekcijo te patologije je njegova metoda nemerne nepozornosti (derefleksije). Prav tako nasprotuje nepotrebnemu psihoterapevtskemu ozaveščanju podzavestnega. Pravi:

Psihoterapevt mora določen potek ozavestiti le prehodno. Podzavestno – in

prav tako tudi duhovno nezavedno – mora ozavestiti zato, da bi na koncu spet postalo nezavedno; nezavedno možnost (potentia) mora privesti do zavestnega dejanja (actus) – toda zaradi ničesar drugega, kakor da se končno spet vzpostavi nezavedna navada (habitus): psihoterapevt mora na koncu znova vzpostaviti samoumevnost nezavednega dogajanja. (Frankl 1985: 70.)

Kdaj je torej ozaveščanje smiselno?

1. Ozaveščanje je smiselno, ko je normalni nezavedni potek življenja postal moten. Smiselni odgovor na osebno in na socialno patologijo je zavestna terapija dogajanja, dokler ni znova urejeno. To je psihoterapevtsko in socioterapevtsko ozaveščenje .

2. Ozaveščanje je smiselno, ko je treba ustvariti nove modele mišljenja in vedenja zaradi spremenjenih življenjskih razmer. To je preventivno ozaveščanje .

Prehod iz tradicionalne kulture v poindustrijsko je tako spremenil življenjske razmere posameznika, družine, raznih skupnosti in vse družbe, da človek ne more uresničevati vrednot po tradicionalnih mišljenjskih in vedenjskih modelih, ki so bili primerni zadnja tisočletja v poljedelsko-obrtniško-stanovski kulturi . Nove modele mišljenja in ravnanja pa lahko danes človek razvije le zavestno, z vso ustvarjalnostjo duha, »v potu svojega obraza«. Če tega ne naredi, se pojavi patologija; najprej osebna, nato pa množična patologija duha časa.

S Franklom moramo poudariti, da se tako kurativno kakor preventivno ozaveščanje po svoji naravi izteče v reko nezavednega toka smiselnega življenja in delovanja, ko opravi svojo nalogo. Ko človek po zlomu noge znova dobro hodi, odloži berglo in z njo misel, kako hoditi. Ko mlada človeka najdeta primeren ritem urejenega zakonskega sožitja v svoji družini, nehata misliti na to, kdaj in kje se bosta srečevala, kakor sta morala pred poroko. Ko si ustvarimo to ali ono zdravo navado, z njo kvalitetneje živimo, ne da bi mislili, kako to delamo.

Naše poudarjanje pomena nezavednega ni omalovaževanje vloge lucidne človekove zavesti. Njej vsekakor ostaja iz trenutka v trenutek še preveč nalog za kurativni in preventivni, zlasti pa vsakdanji ustvarjalni napor.

Zakonitost dinamike med nezavednim in zavestnim je za preventivno delovanje odločilnega pomena. Omogoča nam orientacijo v dveh smereh: kdaj naj kaj ozavestimo in kako naj stvari preventivno ozavestimo. Nepotrebno preventivno ozaveščanje ni samo nesmiselno tratenje energije, ampak lahko celo škodljivo pospešuje patologijo, smo videli v začetku. Poleg tega ima vzgojno preventivno ozaveščanje svoje lastne zakonitosti, kurativno pa svoje.

Za preventivno-antropohigiensko metodiko torej ne moremo uporabljati kurativne metodologije ozaveščanja, ampak moramo oblikovati lastne preventivne metode. Antropohigienska metoda se praviloma v začetku odločilno opira na logoterapijo: na zavesten vpogled in smiselno odločitev, v srednjem delu se opira predvsem na vedenjsko psihologijo čim uspešnejšega treniranja za pridobitev dobre navade, zadnja faza pa spet temelji bolj na logoterapevtskih spoznanjih spontanega smiselnega ravnanja v konkretni življenjski situaciji.

Zgoščeno Franklovo spoznanje o instinktu, tradiciji in osebni zavesti pri sodobnem človeku, ki smo ga navajali, je torej globalna utemeljitev potrebe po antropohigieni. Njegova spoznanja o dialektiki med nezavednim in zavednim pa so ena od osnov za oblikovanje antropohigienske metodike pri odpravljanju človekih slabih razvad in pri oblikovanju njegovih dobrih navad za krepitev zdravja, za oblikovanje dobrih medčloveških odnosov in za osebno poglobljeno človeško življenje.

Literatura

A. Bandura, R. H. Walters (1963), Social Learning and Personality Development . New York: Reinhard & Winston.

U. Böschemeyer (1993), Das Leben meint mich . Lahr: SKV-Edition.

G. Büringer (1992), Drogenabhängig . Freiburg-Basel-Wien: Herder.

M. Burish (1989), Das Burnout-Syndrom: Theorie der inneren Erschöpfung . Berlin-Heidelberg-New York: Springer Verlag.

A. Dokler (1915), Grško-slovenski slovar . Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano.

E. Fizzotti (1989), Implicanze educative nella logoterapia. Orientamenti pedagogici (Roma) 36: 403-419.

– (1995), Prolegomena zu einer Psychotherapie mit menschlichem Antlitz in den Schriften des jungen Viktor E. Frankl 1923-1942, Journal des Viktor-Frankl-Instituts 3 , 1: 29-39.

H. Frank (1994), Auf der Suche nach Sinn: Pädagogik vor neuen Herausforderungen. Journal des Viktor-Frankl-Instituts 2 , 1: 46-61.

V. E. Frankl (1969), The Will to Meaning. Foundations and Applications of Logotherapy . New York-Scarborough: New American Library.

– (1984), Der leidende Mensch: Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie . Bern-Stuttgart-Toronto: Verlag Hans Huber

– (1985), Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn . München: Piper Verlag.

– (1988), Der unbewusste Gott . München: Kösel.

– (1994), Zdravnik in duša . Celje: Mohorjeva družba.

D. Guttmann (1994), Meaningful Aging: Establishing a Club for Survivors of the Holocaust in Hungary. Journal des Viktor-Frankl-Instituts 2 , 1: 67-73.

B. Hadinger (1994), Selbstmord und die Medien . Tübingen: Verlag Lebenskunst.

W. K. Kurz (1989), Die sinnorientierte Konzeption religiöser Erziehung . Würzburg: Stephans-Buchhandlung Wolfgang Mittelstädt.

– (1991), Suche nach Sinn . Würzburg: Stephans-Buchhandlung Wolfgang Mittelstädt.

W. Kurz, F. Sedlak (ur.) (1995), Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse . Tübingen: Verlag Lebenskunst.

E. Lukas (1986), Von der Trotzmacht des Geistes: Menschenbild und Methoden der Logotherapie . Freiburg-Basel-Wien: Herder Verlag.

– (1989), Psychologische Vorsorge . Freiburg-Basel-Wien: Herder.

– (1994), Alles fügt sich und erfüllt sich . Stuttgart: Quell Verlag.

J. C. Mělich (1993), Erziehung und Sinn. Journal des Viktor-Frankl-Instituts 1 , 1: 72-77.

J. Ramovš (1988), Socialni delavec in alkoholizem . Ljubljana: Delavska enotnost.

– (1990), Sto domačih zdravil za dušo in telo 1: Antropohigiena . Celje: Mohorjeva družba.

– (1994), Sto domačih zdravil za dušo in telo 2: Antropohigiena . Celje: Mohorjeva družba.

J. Ramovš, T. Kladnik, B. Knific in sod. (1992), Skupine starih za samopomoč . Ljubljana: Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo.

W. Schmidbauer (1977), Die hilflosen Helfer . Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

– (1983), Helfen als Beruf . Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

N. L. Tarner (1994), Possibilities and Conditions of Integral Education for Older Citizens: A Pedagogic Proposal. Journal des Viktor-Frankl-Instituts 2 , 1: 62-66.

A. Trstenjak (1968), Hoja za človekom . Celje: Mohorjeva družba.

– (1985), Človek, bitje prihodnosti . Ljubljana: Slovenska matica.

– (1988), Človek, končno in neskončno bitje . Celje: Mohorjeva družba.

– (1995), Meine Wege zur Logotherapie. Journal des Viktor-Frankl-Instituts (v tisku).

WHO (1985), Einzelziele für »Gesundheit 2000«. Einzelziele zur Unterstützung der europaischen Regionalstrategie für »Gesundheit 2000« . Kopenhagen: Weltgesundheitsorganisation, Regionalbüro für Europa; Frankfurt am Main: Deutsche Zentrale für Volksgesundheitspflege e. V.

Franc Hribernik

ALI LAHKO KMETIJE V SLOVENIJI ZAGOTAVLJAJO PRIMERNO SOCIALNO VARNOST KMEČKEMU PREBIVALSTVU?

UVOD

Proces razmeroma hitre preobrazbe sodobne slovenske družbe, ki je stekel na začetku 90. let, nima za vse dele družbene strukture enakih socialnih posledic. Družbena in ekonomska transformacija, spremljana s stihijnostjo mnogih procesov, ki se vežejo na procesa denacionalizacije in privatizacije, je že pokazala, da se socialne razlike in neenakosti med posameznimi socialnimi stratumi naglo povečujejo, čeprav je hkrati res, da še zdaleč ni povsem jasna podoba nastajajoče postsocialistične slovenske razredne družbe. Ne glede na to pa posamezni raziskovalci ugotavljajo, da se z velikimi družbenoekonomskimi spremembami spreminja tudi raven socialne varnosti številnih družbenih slojev. Pojav socialne revščine je realno obstoječi fenomen tudi te družbe, ki zahteva angažirani znanstveni in strokovni pristop (Novak 1994). Država se na močno povečan pritisk osiromašenega prebivalstva, ki išče različne oblike socialne pomoči, odziva zlasti z zaostrovanjem kriterijev za njihovo dodeljevanje. Tako konservativno kot liberalistično zastavljena koncepcija socialne politike postavlja v središče reševanja socialnih problemov aktivno vlogo posameznika, ki si je v prvi vrsti dolžan sam zagotoviti temeljno socialno varnost. Država pa naj prek specializiranih in birokratiziranih institucij nastopi šele takrat, ko so izčrpane vse druge realno obstoječe možnosti. Poglavitna funkcija dobro organizirane države naj bi bila potemtakem poskrbeti za temeljne okvire, znotraj katerih je iniciativa prepuščena vsakemu za delo sposobnemu posamezniku. To posledično pomeni, da je tudi socialni položaj neposredno odvisen zlasti od delovne prizadevnosti in sposobnosti ljudi. Tako zastavljena koncepcija socialne politike zato ne razume države kot pogosto intervenirajoče institucije. Vprašanje, kdo in na kakšen način naj skrbi za omejevanje prevelikih socialnih neenakosti, ki so se še zlasti povečale s pojavom množične brezposelnosti, pa očitno še ni dovolj alarmantno. Kljub poveličevanju uspešnosti vloge in strokovnega dela državnih institucij pri zagotavljanju temeljev socialne varnosti ostaja nesporno, da se več kot stotisoča množica brezposelnih med različnimi družbenimi skupinami uvršča bolj ali manj na socialno dno z izrazito omejeno možnostjo spremembe socialnega statusa in še bolj omejeno možnostjo socialnega vzpona.

K spodnjemu delu družbene strukture gre upravičeno prišteti večino socialne kategorije kmetov, ki so jo nastale socialno-ekonomske spremembe prizadele v več pogledih, čeprav pripadniki tistih družbenih slojev, ki ne posedujejo kmetijskih idr. zemljišč, vidijo v kriznih razmerah celo pomembno komparativno prednost te socialne kategorije pri zagotavljanju (sicer minimalne) socialne varnosti. Po sprožitvi denacionalizacijskega procesa, ki predvideva vračanje odvzetega premoženja razlaščenim lastnikom oz. njihovim potomcem, del kmetov upravičeno pričakuje čimprejšnje povračilo izgubljenih proizvodnih idr. resursov, po

drugi strani pa je propad industrijskih gigantov in majhnih industrijskih proizvodnih obratov na podeželju mnogim zaposlenim kmetom omejil možnost pridobivanja dohodka iz nekmetijskih dejavnosti ter zagotavljanja ugodnejšega socialnega položaja za vse člane kmečkega gospodinjstva. Socialne razmere so se še zlasti poslabšale tistemu delu kmečkega prebivalstva, ki bodisi nima dovolj proizvodnih potencialov bodisi je kljub ugodnim potencialom struktura obstoječe delovne sile na kmetiji neugodna. Med prejemniki dveh oblik družbene pomoči, ki je namenjena elementarnemu preživetju (denarna pomoč kot edini vir preživljanja in denarni dodatek), je namreč mogoče zaslediti tudi pripadnike, ki sodijo v kategorijo kmečkega prebivalstva (Ošlaj-Marič 1993).

Vprašanje dolgoročnega zagotavljanja kolikor toliko stabilne socialne varnosti kmečkega prebivalstva pa pridobi posebno težo še zlasti z načrtovanjem vstopa Slovenije v Evropsko unijo, kar bo hipotetično imelo dramatične kvalitativne in kvantitativne posledice za slovenske kmete. Vprašanje, ki ga v tem prispevku načenjamo, zadeva analizo strukture naših kmetij ter oceno bodočega socialno-ekonomskega stanja slovenskega kmečkega prebivalstva. Vprašati se velja, ali so naše kmetije glede na posamezne sociološke in ekonomske indikatorje res sposobne zagotavljati primerno socialno varnost tistemu delu slovenskega prebivalstva, za katerega je kmetovanje še vedno temeljna oz. zelo pomembna pridobitniška dejavnost, pa tudi način življenja. Odgovor na vprašanje, kakšne so realne možnosti zagotavljanja ustreznega socialnega položaja, pa daje končno tudi vpogled v perspektivo razvoja slovenskega kmetijstva in zagotavljanje družbenega statusa kmečkega življa med različnimi socialnimi kategorijami. Prav tako ni mogoče mimo vprašanja, ali bo z izginotjem kmetov povsem zamrl antropogeni element na območjih, ki so že izrazito depopularizirana in demografsko močno osiromašena. In končno bi si ob ne povsem dorečeni dolgoročni nacionalni razvojni strategiji veljalo zastaviti tudi vprašanje, kakšno vlogo imajo oz. bodo imeli kmetje pri zagotavljanja prehranske varnosti države. Ali naj bodo za uresničitev globalnih razvojnih tendenc slovenske države in pričakovanih zvečanih socialnih možnosti nekaterih družbenih slojev kmetje žrtvovani kot že tako več desetletij marginalni družbeni sloj? Naj torej sami poskrbijo za svojo socialno varnost, kakor vedo in znajo? Če torej sintetiziramo: ali slovenske kmetije še zagotavljajo perspektivno obliko (samo)zaposlitve tistemu delu mlade generacije, ki se je v svojem socializacijskem procesu bolj ali manj uspešno usposobil za opravljanje tega, očitno vse manj iskanega ali željenega poklica?

ALI POVPREČNA SLOVENSKA KMETIJA OMOGOČA DRUŽINSKIM ČLANOM ZGOLJ PREŽIVETJE ALI TUDI DOSTOJNO ŽIVLJENJE?

Večdesetletno zanemarjanje vloge kmetijstva kot gospodarske dejavnosti in potiskanje prebivalstva, ki se je z njim ukvarjalo kot s temeljno oz. dopolnilno poklicno dejavnostjo, na socialno obrobje je povzročilo številne konsekvence, ki so v marsičem protislovne s tistimi, ki so se dogodile v državah razvitejšega dela sveta. Kot ugotavljajo avtorji študije »Strategija razvoja slvoenskega kmetijstva« (1992), so se proizvodni potenciali v preteklih desetletjih v Evropi v glavnem koncentrirali, zaradi česar je povprečna velikost kmetijskega proizvodnega obrata v Zahodni Evropi kar nekajkrat večja kot v Sloveniji. Še večji kontrast pa bi dobili, če bi primerjali naše kmetijske obrate s povprečno velikimi farmami v ZDA, kjer manj kot dva odstotka aktivnega prebivalstva povsem zadovoljivo zagotavlja prehransko varnost te države velikanke in hkrati prispeva pomemben del k njenemu izvozu. Kljub visokemu družbenemu standardu pa se tudi kmetijsko še tako razvita država sooča z vprašanji reševanja ruralne revščine (Cohrane 1986). Ob tem bi zaradi siceršnjega profitno zastavljenega koncepta intenzivnega kmetovanja

in precej brezobzirne eksploatacije razpoložljivih naravnih virov veljalo opozoriti tudi na ekološko dimenzijo modernega kmetovanja, ki je na več načinov pomemben onesnaževalec naravnega okolja. Res je sicer, da se tudi na globalni ravni že govori o nujnosti uravnoteženega razvoja in o razvijanju koncepta t. i. obnovljivega oz. trajnega kmetovanja (sustainable agriculture), kar je predvsem posledica očitne degradacije velikih zemljiških kompleksov, vendar v glavnem šele na teoretski ravni. V tendenci po čim večji kmetijski proizvodnji in doseganju maksimalnega profita se čezmerno izčrpavajo tla, nekritična raba številnih kemičnih sredstev pa neposredno onesnažuje tako pitno vodo kot živo naravo. Omenjanje ekološke dimenzije sodobnega načina življenja je namreč vse pomembnejši indikator kvalitete življenja – tudi kmečkega prebivalstva.

Slovenske kmetije so glede na svojo sedanjo velikost produkt kontradiktornega in kompleksnega povojnega družbenega dogajanja. Ideološka paradigma razvoja vseh socialističnih držav je temeljila na predpostavki o popolnem podružbljanju tudi tega gospodarskega področja, s čimer naj bi kmetje kot specifični družbeni sloj povsem izginili. Ponekod so z uporabo skrajnih represivnih sredstev ta cilj tudi razmeroma hitro dosegli. Ironija zgodovine 20. stoletja se kaže v tem, da so od nekdanjih neto izvoznic živeža prav te države postale pomembne uvoznice hrane. Nesposobnost bivše jugoslovanske države, da bi zastavila tako strategijo dolgoročnega razvoja kmetijstva, da bi bila jasno opredeljena vloga in položaj kmetov, se odraža v mnogih procesih, ki so trajno zaznamovali tudi slovensko podeželje. Pri tem nikakor ne gre le za hitro upadanje vitalnosti demografskih potencialov v kmetijstvu, temveč hkrati za stihijnost procesa drobljenja že tako omejenih kmetijskih zemljišč. Čeprav statistični podatki popisov prebivalstva, gospodinjstev in kmečkih gospodarstev spremljajo le nekatere izbrane vidike razvoja tega dela družbene reprodukcije, vendarle kažejo na to, da kmetijski proizvodni obrat z nekaj hektari obdelovalne zemlje ne more zagotoviti primerljivega dohodka aktivnim in vzdrževanim članom kmečkega gospodinjstva, s tem pa tudi ne take ravni socialne varnosti, ki bi zadrževala še zlasti mlade ljudi na kmetiji. V preglednici 1 je mogoče videti, s kolikšnimi proizvodnimi potenciali so razpolagali različni tipi kmetij v letu 1991. Pri tem bi se lahko zastavilo tudi vprašanje metodološke (ne)ustreznosti pri opredeljevanju pojma kmetije. Če bi namreč upoštevali nekoliko strožje kriterije, take, kot jih uporabljajo nekatere druge evropske države, je skupno število dejanskih kmetij vsekakor bistveno manjše (Kovačič et al. 1995). Slovenska statistika namreč med kmečka gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom še vedno uvršča tudi take enote, ki s profesionalnim kmetovanjem nimajo nič skupnega. Zgolj posedovanje nekaj arov kmetijske obdelovalne zemlje skoraj v ničemer ne vpliva na kompleksno socialno varnost ljudi. Njihova poklicna orientacija se namreč nanaša izključno na nekmetijske vire dohodkov.

Intenzivni in pogosto protislovni procesi industrializacije, deagrarizacije in modernizacije so brez dvoma determinirali tudi socialno-profesionalno strukturo slovenskih kmetij. V zadnjih petih desetletjih je število gospodarskih enot, kjer se vsi aktivni člani jedra kmečke družine ukvarjajo s kmetijstvom in morebitnimi spremljevalnimi, dopolnilnimi dejavnostmi ter ki so v celoti dajale socialno varnost vsem družinskim članom, močno upadlo, tako da lahko le še manjši del prištevamo med t. i. čiste kmetije. Take kmetije morajo biti po obsegu proizvodnih potencialov dovolj velike, saj se je s procesom modernizacije kmetij (opremljanje s kmetijskimi stroji in uvajanjem novih tehnoloških postopkov v kmetijski pridelavi) hkrati močno zmanjšalo tudi število potrebnih delovnih moči. Res pa je tudi, da se je številčni obseg kmečkih družin v drugi polovici 20. stoletja pomembno zmanjšal. Če je še ne tako dolgo tega bilo potrebno veliko število pridnih delovnih rok, ki so garale od jutra

do večera, sedaj zmore povsem zadovoljivo opraviti enak ali celo precej večji obseg dela celo en sam človek.

V obsegu razpoložljivih proizvodnih potencialov in zaposlenostjo aktivnega prebivalstva na kmetijah je tudi med evropskimi državami mogoče zaslediti pomembne razlike. Tako se je npr. v Veliki Britaniji, kjer se je povprečna velikost kmetijskega proizvodnega obrata v zadnjem desetletju po primerjalnih podatkih EVROSTAT-a povečala od 64 na skorajda 68 ha, hkrati zmanjšalo tudi povprečno število delovnih enot (od 2,2 na 1,9) na kmetijo. Načeloma gre za identičen proces v vseh razvitejših evropskih državah. Na začetku 90. let je v bivši EGS imelo kmečko gospodarstvo v povprečju okoli 14 ha kmetijske zemlje z zgolj eno samo zaposleno delovno enoto. Povedano nekoliko poenostavljeno: vse delo, ki ga v današnjem času zahteva socialno in ekonomsko aktivna in visoko produktivna kmetija, lahko po številu vloženih ur opravi en sam človek. Toda tudi v tem primeru življenje na kmetiji v socialno-varstvenem smislu ni enostavno. Če bi bili kmetje v katerikoli razvitejši evropski državi v resnici prepuščeni zgolj nenehno spreminjajočim se tržnim zakonitostim in povsem prosti mednarodni konkurenčnosti, bi se proces propadanja kmetij v vseh evropskih državah še znatno okrepil. Zato predvsem tiste države, ki imajo bistveno težje naravne pogoje kmetijske pridelave, s številnimi spodbudami – tako materialne kot nematerialne narave – načrtno ohranjajo pri življenju obstoječe kmetije. Zlasti tam, kjer bi se zaradi odseljevanja začela takojšnja ireverzibilna sprememba podobe kulturne krajine. Kmetje namreč ne opravljajo le povsem transparentne socialno-ekonomske funkcije, ki zadeva v prvi vrsti njihovo socialno varnost in prehransko varnost nekmečkega prebivalstva, temveč tudi številne druge, ki se nanašajo na turistično, rekreacijsko, kulturno, naravovarstveno in tudi na narodnoobrambno funkcijo. Hribovske in gorske kmetije so npr. v Švici nepogrešljiv strateški element dolgoročno zastavljene nacionalne razvojne politike. Z ohranjanjem socialne in ekonomske vitalnosti kmetij pa se ohranja in razvija antropogena značilnost podeželja, ki bi sicer kaj kmalu izginila – tako kot se to dogaja povsod, kjer je nesposobna državna administracija prepustila kmečko prebivalstvo njegovi usodi in kjer gre za transparentno demografsko praznjenje še ne tako davno povsem živega podeželskega prostora.

V današnjih razmerah je treba pri zagotavljanju socialne varnosti družinskih oz. gospodinjskih članov na kmetiji glede na razpoložljive proizvodne in demografske potenciale v največji meri kombinirati različne vire dohodka. Povečevanje števila kmetij, ki jih uvrščamo bodisi med t. i. mešane ali dopolnilne, je logična posledica socialnih in razvojnih sprememb v kmetijstvu in na podeželju. Na spreminjanje oz. prehajanje posameznih socialno-ekonomskih tipov kmečkih gospodarstev v eno ali drugo smer ima največji vpliv konkretno družbeno dogajanje. Načeloma velja dokaj stabilna paradigma, po kateri je najpogostejši prehod od čistih kmetij v mešane in iz mešanih v dopolnilne, od tod pa v nekmečki socialni status, bistveno redkejši pa je proces preoblikovanja v nasprotni smeri. Odpuščanje delavcev – pogosto tudi tistih, ki imajo doma kmetije – je v zadnjem desetletju najbrž vplivalo na precejšnje povečanje deleža mešanih kmetij. V številnih podjetjih, ki so se soočila z vprašanjem presežkov delovne sile, se je kot kriterij za ugotavljanje tehnoloških viškov pojavil prav element t. i. nadomestne možnosti zagotavljanja socialne varnosti, ki ga lahko načeloma daje posedovanje kmečkega gospodarstva. Toda kot opozarja Kovačič (1995), gre verjetno le za kratkotrajno spremembo, povezano s sedanjimi strukturnimi težavami slovenskega gospodarstva. Kmetije s tako omejenimi proizvodnimi potenciali pač ne morejo zagotoviti primerne socialne varnosti več aktivnim družinskim članom, saj je bilo tudi do sedaj kmečko delo opravljeno brez njihove polne delovne participacije.

Zaposlitev izven kmetije je nesporno postala socialna in ekonomska nuja

številnih članov kmečkih gospodinjstev. V tem smislu je treba razumeti tudi enega od poglavitnih pogojev za doseganje temeljnih ciljev strategije razvoja slovenskega kmetijstva (1992), po katerem naj bi bilo okoli 70% kmetijske zemlje v rokah kmetijskih proizvodnih enot, ki bi v povprečju dosegale vsaj 15 ha obdelovalnih površin. To pa pomeni, da bi se moralo kmetovanju kot pridobitniški dejavnosti ne glede na njeno intenzivnost odreči pomembno število sedanjih (majhnih) kmečkih gospodarstev. Eksplicitnega odgovora na vprašanje, na kakšen način doseči zastavljeni cilj, avtorji žal niso podali. Je pa povsem jasno, da pomeni proces koncentracije kmetijskih zemljišč tudi hkratno potiskanje odvečnih ljudi iz kmetijstva v nekmetijstvo in neizogibno porajanje socialne problematike tistega dela deagrariziranega prebivalstva, ki si sam zaradi vrste razlogov (bolezni, starosti, profesionalne neusposobljenosti itn.) ni sposoben zagotoviti temeljne socialne varnosti. Eskalacija socialne problematike pa naj ne bi bila stvar dolgoročne zastavljene razvojne politike kmetijstva, temveč stvar, ki naj jo rešuje država s specializirani institucijami. Vprašati se velja, na kakšen način in s kakšnimi sredstvi. S kmetovanjem je namreč povezan bistveno večji delež slovenske populacije, kot ga opredeljuje uradna statistika, ki v to kategorijo prišteva le še 7,6% vsega slovenskega prebivalstva. V tem pogledu bi se lahko primerjali tudi z nekaterimi razvitejšimi deli Evrope. Vendar, kot smo že omenili, gre za ne povsem primerljive metodološke kriterije.

Primerjalni podatki v preglednici 1 kažejo, da se je v obdobju zadnjega desetletja le za malenkost zmanjšalo skupno število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom (za 4,5%), hkrati pa velja še posebej poudariti, da sta se zmanjšala tako povprečna velikost kmetije (skupaj vsa zemlja) kot tudi obseg obdelovalnih zemljišč v uporabi. V desetletnem obdobju se je deloma spremenila tudi socialno-ekonomska struktura kmetij, pri čemer gre v glavnem za ohranjanje enakega deleža t. i. čistih kmetij, povečal pa se je delež mešanih kmetij na račun dopolnilnih. Prav tako ni zanemarljiv podatek, da pripada desetina vseh slovenskih kmetij (tudi če se uporabijo strožji kriteriji, ki nam dajejo vpogled v strukturo t. i.

Preglednica 1

Povprečna velikost kmetij (skupaj vsa zemlja in obdelovalna zemlja v uporabi) po socialno-ekonomskih tipih ter struktura le-teh v letu 1981 in 1991

	1981		1991		EPK - 1991		STRUKTURA KMETIJ		
Tip kmetije	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	Skupaj zemlja	Obdel. zemlja	1981 %	1991 %	EPK-1991
• čiste	11,3	5,3	9,1	3,9	10,5	4,5	18,8	19,4	21,3
• mešane	7,5	3,6	6,2	2,8	7,6	3,4	48,9	49,0	49,8
• dopolnilne	3,8	1,7	4,4	1,9	6,1	2,6	23,6	21,7	19,2
• ostarele	4,8	2,1	4,9	2,0	6,2	2,5	8,7	10,0	9,7
povprečje (ha)	6,6	3,1	6,3	2,7	7,8	3,4	100,0	100,0	100,0
Število kmetij	148.886		142.114		111.951				

EPK: evropsko primerljive kmetije

Vir podatkov: Kovačič et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v obdobju 1981-1991 (s. 43)

evropsko primerljivih kmetij) tipu ostarelih, kjer so demografski potenciali bolj ali manj na izteku, proizvodni potenciali pa so v povprečju precej manjši v primerjavi s tipom čistih in mešanih kmetij. Socialna problematika je po pričakovanju prav pri socialno-ekonomskem tipu ostarelih kmetij najizrazitejša. Še zlasti ob kumulativnosti neugodnih socialnih okoliščin – ko se ostarelosti pridružijo bolezen, invalidnost, onemoglost... in socialna izoliranost.

Pojav kriznih družbenih razmer je znova eksplicitno pokazal, zakaj je tradicionalni vzorec ohranjanja lastništva zemlje med Slovenci razmeroma tako stabilen. V mentaliteti precejšnjega dela slovenskega prebivalstva, ki se niti v dveh povojnih generacijah še vedno ni povsem ločilo od kmetijstva in podeželja, se razmeroma zelo dobro ohranja vrednotenje zemlje kot varnostnega elementa, po katerem je v primeru, da odpovedo vse druge oblike zagotavljanja socialne varnosti, prav zemlja še vedno tista, ki sicer sama po sebi ne more zagotoviti današnjemu času primernega socialnega standarda, brez dvoma pa lahko omogoči elementarno preživetje. Ob poudarjanju vrednot zdravega načina življenja pa najbrž pridobiva oblika samozadostnega kmetovanja ali zgolj hobi kmetovanja novo kvalitativno razsežnost. Mnoge majhne kmetije namreč ničesar ne proizvajajo za trg. Njihova produkcija je namenjena izključno samooskrbi oz. porabljena v okviru sorodstvenega sistema. Tudi na ta način se ohranjajo tradicionalne socialne vezi, deloma pa tudi institut socialne solidarnosti med sorodniki na relaciji urbana-ruralna območja, ki se revitalizira še zlasti v kriznih družbeno-ekonomskih okoliščinah.

Pri zagotavljanju današnjemu času ustrezne ravni socialne varnosti slovenskega kmečkega prebivalstva pa omejitveni dejavnik ni zgolj neugodna agrarna struktura, ki jo kot ključni razvojni problem že desetletja izpostavljajo zlasti agrarni ekonomisti, temveč tudi kvaliteta t. i. človeškega dejavnika. Pri tem mislimo zlasti na njihovo socialno-demografsko strukturo in profesionalno usposobljenost. Socialna varnost kmečkega prebivalstva je namreč odvisna ne le od razpoložljivih naravnih dejavnikov, temveč še zlasti od tega, s kakšnimi človeškimi potenciali razpolagajo posamezna kmečka gospodarstva.

KMEČKO PREBIVALSTVO SE V PRIMERJAVI Z NEKMEČKIM BISTVENO HITREJE STARA

Demografi ugotavljajo, da je proces demografskega staranja slovenskega prebivalstvo pojavna značilnost vsega obdobja 20. stoletja, kar seveda ni zgolj slovenska posebnost. Demografsko staranje je še bolj izrazito, ko gre za analizo demografskih gibanj kmečkega prebivalstva. Omenili smo že, da je delež prebivalstva, ki ima na kakršenkoli način opravka s kmetovanjem, bistveno višji od deleža, ki ga sicer statistika opredeljuje kot kmečkega. Glede na metodološki kriterij, ki prebivalstvo grupira na kmečko in nekmečko (odvisno od tega, katera je temeljna profesionalna orientacija vzdrževalca gospodinjstva), sodi med kmečko prebivalstvo le okoli 145.000 oz. 7,6% vsega slovenskega življa. Primerjava starostne strukture prebivalcev na naših kmetijah na začetku 90. let (tako širša in še zlasti ožja opredelitev) s tisto na začetku 80. let (preglednica 2), povsem upravičeno opozarja na več socialnih dimenzij z resnimi posledicami za prihodnji razvoj slovenskega kmetijstva in podeželja – predvsem na odmaknjenih hribovskih in obmejnih območjih, kjer se tudi najizraziteje kaže devitalizacija in demografska ogroženost. Posledice izginotja antropogenega dejavnika se zrcalijo v takojšnji spremembi podobe kulturne krajine. Nekoč skrbno kultivirana zemljišča se hitro zaraščajo, stavbna dediščina pa propada in izginja.

Zlasti je zaskrbljujoče povečevanja nesorazmerij med mlajšimi in starejšimi starostnimi razredi pri kategoriji kmečkega prebivalstva. Več kot polovica (56%) tako opredeljenega slovenskega kmečkega življa namreč sodi v starostno skupino nad 50 let, delež najmlajših pa je vse manjši (delež otrok do 14 let je npr.

Preglednica 2
Starostna struktura kmečkega in nekmečkega prebivalstva v Sloveniji v letih 1981 in 1991

Starostne kategorije	1981 KMEČKO	1981 NE-KMEČKO	1981 SKUPAJ	1991 KMEČKO	1991 NE-KMEČKO	1991 SKUPAJ
do 9 let	8,4	16,5	15,7	6,5	13,7	13,1
10-14	7,8	7,5	7,5	5,2	7,9	7,7
15-19	6,9	7,8	7,7	5,3	7,5	7,4
20-44	22,3	38,0	36,5	21,2	39,6	38,2
45-49	9,6	6,2	6,5	5,8	5,6	5,6
50-59	21,6	10,4	11,5	24,3	10,4	11,5
60-64	6,3	2,7	3,1	15,1	4,5	5,3
65 in več	17,1	10,7	11,3	16,6	10,7	11,2
neznano	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	173.364	1.665.017	1.838.381	145.422	1.767.933	1.913.355
INDEKS STARANJA	105.00	45.00	49.00	142.00	50.00	54.00

Vir podatkov: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v letih 1981 in 1991 . Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko

kar dvakrat nižji od strukturnega deleža nekmečkega prebivalstva)! Poudarjanje pomena procesa staranja pride do izraža še zlasti pri ugotavljanju dejanskih delovnih potencialov, s katerimi razpolagajo kmetije. S starostjo je brez dvoma neposredno povezana delovna sposobnost in aktivnost prebivalstva. Res je sicer, da se aktivna življenjska doba pri kmečkem prebivalstvu le izjemoma (ponavadi le zaradi hujše bolezni ali invalidnosti) konča s formalno upokojitvijo, vendar vitalni potenciali z vsakim naslednjim letom vse hitreje slabijo.

Socialna varnost prebivalcev na kmetiji pa je naprej odvisna tudi od vitalne sposobnosti tega družbenega segmenta. Čeprav kmečke ženske po običaju rojevajo več potomcev, se zaradi še ne povsem dokončanega procesa deagrarizacije in ruralnega eksodusa mladih ljudi s kmetij posledično zmanjšuje tudi njihova vitalnost. To se kaže v občutnem zmanjševanju deleža mlajših starostnih generacij in povečevanju deleža starejših. Alarmantnost neugodnega demografskega staranja dokazujejo tudi izračunani indeksi staranja prebivalstva (kot razmerje med populacijo, staro 65 let in več, in starostno kategorijo do 15 let), ki se med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom pomembno razlikujejo. Če bi opazovali demografsko dogajanje znotraj celotne kategorije prebivalstva, ki se na kakršenkoli način ukvarja s kmetovanjem, bi lahko prav tako ugotovili, da je indeks staranja kot primeren pokazatelj demografskega staranja prebivalstva v

letu 1991 dosegel vrednost 85. Analiza, ki jo je opravil M. Kovačič s sodelavci (1995: 25), pa kaže, da gre tudi pri tisti populaciji kmetij, ki so jih raziskovalci opredelili kot evropsko primerljive kmetije, prav tako za proces pospešenega staranja. Indeks staranja je v tem primeru še celo nekoliko višji (89).

Ker se proces zapuščanja kmetij, ki zajema predvsem mlajše starostne generacije, nadaljuje, je tudi socialna in ekonomska perspektivnost mnogih sedanjih kmetij posledično vse bolj vprašljiva. V tem smislu pomeni pozitivni odgovor na vprašanje, ali ima kmetija zagotovljenega naslednika, hkrati tudi enega od neizogibnih elementov zagotavljanja socialno-ekonomskega preživetja kmečkega gospodarstva.

ALI SO KMETIJE ŠE SPOSOBNE ZAGOTAVLJATI INTERGENERACIJSKO KONTINUITETO?

Mnogi družboslovni raziskovalci ugotavljajo, da medgeneracijske solidarnostne vezi v vseh modernih družbah pospešeno izgubljajo nekdanjo veljavo. Čim bolj urbanizirano je okolje, tem večja je po pravilu tudi družbena atomiziranost, življenje pa je vse bolj institucionalizirano. Antropologi ugotavljajo, da tudi na podeželju izginjajo tradicionalne vrednote, ki so stoletja karakterizirala socialno in kulturno specifičnost podeželskih skupnosti (Južnič 1984). Čeprav je morda res, da zmanjšana in formalizirana socialna kontrola dopušča posamezniku več osebne svobode, je hkrati tudi socialna indiferentnost do posameznika bistveno večja. Način sodobnega življenja v velikih urbanih in betonskih naseljih spremlja naraščajoč pojav dehumanizacije življenja modernega človeka, kjer je skrb za posameznika večinoma prepuščena njemu samemu in samo v manjši meri neformalnim socialnim skupinam za (samo)pomoč oz. v končni instanci državnim socialnim institucijam. Moderne in tehnološko visoko razvite družbe na splošno prepuščajo skrb za starejše, ostarele in onemogle specializiranim socialno-skrbstvenim institucijam, starost kot neizbežen pojav pa potiskajo na obrobje individualnega in družbenega dogajanja. Prostorska segregacija mlajših in starejših generacij je sprejeta kot povsem normalen življenjski vzorec. Obiskovanje ostarelih in pogosto onemoglih staršev je v celoti podrejeno galopirajočemu življenjskemu ritmu in v glavnem omejeno na dela proste dni ob koncu vikenda. Socialni stiki med posameznimi generacijami očitno vse bolj slabijo, kar prispeva k množenju različnih oblik socialne dezorganizacije. Ta je nesporno bistveno bolj poudarjena prav v večjih urbanih naseljih.

V tem pogledu se življenje na podeželju in še zlasti na kmetijah že stoletja pomembno razlikuje, čeprav se spreminja tako notranja kot zunanja podoba vaške skupnosti. Kmetje so že pred desetletji postali le manjšinski del slovenskega podeželskega prebivalstva. Le redka so še odmaknjena ruralna naselja, kjer imajo kmetje kot socialna skupina med različnimi družbenimi sloji pomembnejše mesto. Kmečka družina je po pravilu večgeneracijska, čeprav so zaradi množičnega eksodusa mladega kmečkega življa v 60. in 70. letih nastale tudi t. i. medgeneracijske luknje, oz., kar je še huje, intergeneracijska kontinuiteta, ki je pogoj zagotavljanja socialne varnosti starejše generacije, kaže vse znake postopnega zamiranja. V preglednici 1 smo lahko ugotovili, da se veča število t. i. ostarelih kmetij, kjer bodo biološke zakonitosti po vsej verjetnosti precej pretrgale tradicijo kmetovanja. Verjetnost, da bi se kdo od odseljenih potomcev vrnil na kmetijo – še zlasti, če je ta povsem odmaknjena od glavnih prometnih in socialnih komunikacij –, je namreč zelo majhna. Te kmetije so hkrati tudi v razvojnem in ekonomskem smislu zvečine močno zaostale. Začeti znova pa pomeni vložiti v kmetovanje izjemno veliko finančnih sredstev, ki jih niti ni na razpolago niti dejavnost sama po sebi ne daje jamstva, da bodo sploh kdaj povrnjena.

Pospešeni eksodus mladega kmečkega prebivalstva ima nesporno multidimenzionalne socialne posledice za

celotno družbeno reprodukcijo (Puljiz 1977). O nujnosti kompleksnega in pravočasnega družbenega ukrepanja so v 70. letih povsem eksplicitno opozorili tudi avtorji študije »Društvene promjene u selu« (1974). Nastala in stalno prisotna kriza namreč ne zadeva le ekonomskega vidika razvoja kmetijstva in podeželja, temveč gre po mnenju številnih raziskovalcev ruralnega prostora za veliko resnejšo krizo – za krizo načina življenja na podeželju, za krizo samega obstoja vasi in kmetov, pa tudi za vprašanje o možnosti obstoja kmetijstva kot perspektivne gospodarske dejavnosti. Ena od povsem prepoznavnih pojavnih oblik devitalizacije kmetijstva in podeželja se je pokazala v večanju števila ostarelih kmečkih gospodarstev – kot posledica spreminjanja temeljnih družbenih vrednot in trganja medgeneracijske kontinuitete. Vprašanje je postalo še toliko bolj aktualno, ker se je pomembno zmanjšal interes mladih generacij za kmetovanje. V že omenjeni raziskavi se je pokazalo, da gre za večje število med seboj bolj ali manj tesno prepletenih razlogov, zaradi katerih mladi zapuščajo tako kmetijstvo kot podeželje. Nanašajo se zlasti na težavnost in ekonomsko nedonosnost kmečkega dela; na kronično pomanjkanje prostega časa; na socialno in ekonomsko odvisnost mladih od njihovih bolj ali manj konservativno zaverovanih staršev; na močno omejujočo socialno kontrolo; na ohranjanje tradicionalnega pojmovanja medgeneracijskega prenosa nasledstva (po smrti gospodarja); na pomanjkanje možnosti rekreacije in zabave kot tudi osiromašenost kulturne dimenzije življenja na vasi; in končno na neperspektivnost kmetijstva kot gospodarske dejavnosti. K vsemu temu je treba prišteti še izrazito omejenost ženitnega trga, kar gre razumeti tako, da mladi (zlasti dekleta) zavestno zavračajo življenje na kmetiji kot neatraktivno življenjsko opcijo. Tudi raziskava, ki je bila opravljena v prvi polovici 80. let v Sloveniji (Barbič et al. 1984), je pokazala, da je tako število kot moč repulzivnih dejavnikov precej večja od tistih, ki zadržujejo ljudi v kmetijstvu. Med slednjimi so se pojavljali zlasti elementi tradicionalne miselnosti, ki se vežejo na ohranjanje kmetije kot socialne in ekonomske enote, na tradicionalno visoko vrednotenje središčne vloge kmečke družine v kmečki mentaliteti in na povsem očitno pomanjkanje vitalne delovne sile. Ob hkratnem upoštevanju več socialnih dimenzij je posledično tudi prihodnost slovenskega podeželja precej manj rožnata, kot je videti z urbanega zornega kota (Barbič et al. 1991).

Prav zato so pri kritični analizi pomena kmetij kot jamstva primerne socialne varnosti delu slovenskega prebivalstva posebne raziskovalne pozornosti vredni še zlasti statistični podatki o nasledstvu na naših kmetijah na začetku 90. let. Če zaradi objektivnosti analize odmislimo tistih nekaj deset tisoč gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, ki jih ne bi mogli opredeliti z evropskim pojmovanjem kmetije, in uporabimo tipologijo, ki jo je uporabil že omenjeni Kovačič s sodelavci (1995), potem so tako razvojne perspektive slovenskega kmetijstva kot tudi socialna varnost prebivalstva, ki še vztraja na kmetijah, močno vprašljive. Podatki zadnjega popisa prebivalstva namreč razkrivajo, da skoraj četrtina (24,4%) vseh kmetij sploh nima naslednika, več kot tretjina (37,7%) pa ima samo dediča (preglednica 3). Mnogim dedičem pomeni podedovana kmetija zgolj instrumentalno obliko povečanja osebnega premoženja in izboljšanja življenjskega standarda, ali pa potencial, ki bo morda znova aktiviran šele z njihovim prehodom med vzdrževano prebivalstvo – torej po končani aktivni življenjski dobi in spremembi življenjskega okolja.

S precejšnjo gotovostjo bi lahko trdili, da je medgeneracijska kontinuiteta načeloma zagotovljena pri nekaj več kot tretjini vseh evropsko primerljivih kmetijah, vendar le ob izpolnitvi temeljnega pogoja, da bodo na kmetiji dejansko ostali tako tisti, ki že sedaj delajo (bodisi samo na kmetiji ali pa so hkrati zaposleni tudi izven kmetije), kot tisti, na katere sedanji gospodarji najresneje računajo – ne glede na to, da so še mladoletni in se za to

Preglednica 3
Struktura nasledstva glede na socialno-ekonomski tip kmetij v Republiki Sloveniji v letu 1991

	SOCIALNO-EKONOMSKI TIP KMETIJE				
	Čiste	Mešane	Dopolnilne	Ostarele	SKUPAJ
	%	%	%	%	%
• ima prevzemnika	30,8	30,9	24,7	19,1	28,6
• predvideni prevzemnik je še mladoleten in se še ni odločil	8,7	11,1	9,5	1,7	9,4
• ima dediča	32,8	37,8	38,2	47,0	37,7
• nima predvidenega niti naslednika niti dediča	27,7	20,2	27,6	32,2	24,4
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
(N)	23.813	55.797	21.529	10.812	111.951

Vir podatkov: Kovačič et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981-1991 , str. 60

življenjsko pot sami še niso (dokončno) odločili. Ali se bo življenjska težnja staršev o zagotovitvi intergeneracijskega sosledja res izpolnila, pa ni odvisno toliko od njihove vizije, temveč od številnih situacijskih elementov, med katerimi bo gotovo igrala pomembno vlogo nadaljnja izobraževalna pot mladih s kmetij, izbor njihove temeljne profesije, iskanje življenjskih sopotnikov in (ne)interes teh za kmetovanje, pa tudi možnosti za (dopolnilno) zaposlitev ter siceršnji družbeni pogoji za kmetovanje. Poudarjanje vloge izobraževalne poti nikakor ni brezpredmetno, kajti prav izobraževalni sistem je v povojnem času odigral eno od najpomembnejših vlog pri selekciji otrok, ki so po (ne)dokončanem šolanju odhajali ali ostajali na kmetijah. Uspešnost v izobraževalnem sistemu je tudi pri kmečkem prebivalstvu funkcionirala kot zelo pomemben socialni promotor (Hribernik 1994). S poudarjanjem vrednot industrijskega načina življenja in omalovaževanjem vrednosti kmečkega dela se je kosekventno oblikoval tudi specifičen vedenjski vzorec pri intergeneracijskem prenosu vloge gospodarja, po kateri jo je navadno prevzel tisti, ki ni uspel nikjer drugje. Temu primerna je bila in je v marsičem tudi ostala socialna reputacija kmečkega poklica. Posledično so najpogosteje ostajali na kmetijah tisti, ki so prekmalu izpadli iz formalnega izobraževalnega sistema. To je hkrati eden od najpomembnejših razlogov, zakaj se kvaliteta t. i. človeškega kapitala – vrednotena po formalno dokazljivih izobrazbenih dosežkih – kljub primerljivi stopnji vključenosti kmečkih otrok v izobraževalni sistem na vseh ravneh na slovenskih kmetijah tako počasi spreminja.

Čeprav je delež kmetij, kjer imajo domnevno zagotovljenega le dediča, razmeroma zelo visok, to še ne pomeni, da bodo take kmetije v vseh primerih izgubile svojo proizvodno in s tem socialno funkcijo. V posameznih primerih se vendarle najdejo zainteresirani prevzemniki iz ožjega ali širšega sorodstvenega sistema, zaradi česar je po mnenju Kovačiča (1995) mogoče govoriti o dejanski

razvojni vprašljivosti okoli 40% sedanjega števila kmetij – predvsem v primeru socialno-ekonomskega tipa dopolnilnih in ostarelih kmetij. Komparativna analiza posameznih socialno-ekonomskih tipov slovenskih kmetij namreč razkriva nekatere razlike, ki se vežejo na njihovo siceršnjo demografsko vitalnost. Po starostni strukturi, številu družinskih članov, aktivnosti in še nekaterih drugih relevantnih pokazateljih imajo dokazljivo in pomembno prednost prav mešane kmetije, kjer je del članov jedra kmečke družine zaposlen izven kmetije. Kombiniranje različnih virov dohodkov je ne samo socialna in ekonomska nujnost sodobnega načina življenja in dela na kmetiji, temveč tudi dejavnik, ki neposredno vpliva na razvojno sposobnost kmetij ter zagotavljanje primerne socialne varnosti vseh družinskih članov kmečkega gospodarstva. V najslabšem položaju pa se znova znajdejo kmetije z ostarelimi gospodinjskimi člani, kjer je verjetnost, da bodo pravočasno zagotovile nasledstvo, razmeroma zelo skromna. Čeprav so po definiciji tega tipa vsi gospodinjski člani starejši od 65 let, se očitno del družinskih članov nahaja izven kmetije. Domnevno je interegeneracijska kontinuiteta v primeru ostarelih kmetij zagotovljena le v petini primerov. Toda podrobnejša analiza je pokazala, da nasledstvo ni odvisno le od velikostne strukture. Tudi med tistimi, ki jih lahko prištevamo med večja kmečka gospodarstva (npr. od 10-15 ha in nad 15 ha), kar petina nima zagotovljenega niti naslednika niti dediča, čeprav je hkrati res, da je takih primerov bistveno več med najmanjšimi kmetijami (do 0,5 ha).

Če kmetija kot sklenjena socialno-ekonomska enota nima zagotovljenega prevzemnika, ostaja socialna varnost ostarelih članov kmečkega gospodinjstva v marsičem problematična. Kljub temu, da so tudi kmetje postali integralni del sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, so prav kmečke pokojnine med najnižjimi. Ob poglobljeni analizi pokojninskega in invalidskega varstva kmetov se je v vsej socialni razsežnosti pokazala temeljna vrednost in intergeneracijska nujnost vzdrževanja načela socialne solidarnosti. Če bi bil ta segment zagotavljanja socialne varnosti ostarelim kmetom povsem samostojen in nepovezan s preostalim najširšim segmentom socialne varnosti, ostareli kmetje že zdavnaj ne bi mogli prejemati niti tako nizkih kmečkih pokojnin, kot jih prejemajo (Hribernik 1994). Ohranjanje ekonomske vitalnosti kmetije, pravočasna zagotovitev intergeneracijske kontinuitete in solidarnosti med družinskimi člani so potemtakem neizbežni pogoji za ohranjanje kolikor toliko zadovoljive socialne varnosti na kmetiji – še zlasti pa v primerih, ko gre za vprašanje socialne varnosti ostarelega kmečkega prebivalstva.

SOCIALNA VARNOST KMETOV IN KVALITETA ČLOVEŠKEGA KAPITALA

Ne glede na specifičnost temeljne družbeno-ekonomske ureditve temelji socialna varnost kmetov povsod po svetu v prvi vrsti na ekonomski uspešnosti njihovih gospodarstev ter na dohodkih, pridobljenih iz drugih dejavnosti. Pomen znanja kot izjemne oblike kapitala (Schultz 1982; Bevc 1991) ima še kako velik pomen tudi v kmetijstvu. Prav T. Schultz je v razpravi o transformaciji tradicionalnega kmetijstva v moderno kmetovanje že v 60. letih na teoretski ravni in z empirično verifikacijo dokazal izjemen pomen, ki ga imata proces izobraževanja in (permanentno) pridobivanje znanja tudi za kmečko prebivalstvo. Z novimi proizvodnimi tehnikami je mogoče ob enakem ali celo ob precej zmanjšanem delovnem kontingentu aktivnega kmečkega prebivalstva pridelati bistveno več hrane, kot zmore še tako dobro organizirano tradicionalno kmetovanje. Prav zato najrazvitejše države posvečajo razvoju kmetijskega šolstva in kvalitetnemu izobraževanju kmetov tolikšno analitično pozornost. Pri tem stopa na prvo mesto vse bolj neizogibno ekološko osveščanje pridelovalcev živeža. Sodobna kemična sredstva za varstvo rastlin in spodbujanje rasti imajo lahko v rokah neizobraženega

kmetijskega pridelovalca katastrofalne posledice – ne le zanj, temveč tudi za številne končne uporabnike njegovega (kljub sodobnim produkcijskim sredstvom še vedno dovolj mučnega) produktivnega dela.

Povojna razvojna paradigma kmetijstva je glede izboljševanja kvalitete človeških virov v slovenskih razmerah delovala prej zaviralno kot stimulativno. Oznaka kmet je vse do današnjih dni ostala sinonim za neizobraženega in kulturno močno omejenega podeželskega človeka. Protislovna je tudi ugotovitev, da so kmetje spodbujali k doseganju kar se da ugodnih izbraževalnih efektov vse tiste otroke, ki so kazali interes in zadovoljive intelektualne sposobnosti in niso nameravali ostati doma, deloma celo namerno pa so zatirali tistega, ki naj bi ostal na kmetiji in za njimi prevzel družinsko tradicijo kmetovanja. Kakorkoli že, na kmetiji so v glavnem ostajali tisti, ki posebnega interesa za nadaljnje šolanje na sekundarni in terciarni ravni sploh niso pokazali, ali pa so končali le obvezno šolanje – ne tako redko celo brez popolne temeljne izobrazbe. Šele vpeljava številnih modernih tehničnih in tehnoloških rešitev v kmetijstvu je pokazala, kako pomembno je ne le strokovno znanje, temveč tudi številna druga znanja, brez katerih ni mogoče uspešno opravljati kmečkega poklica, ki zahteva poleg ekonomskih in tehnoloških tudi pravna, politična idr. znanja. Vloga kmetovalca je med številnimi poklici morda ena najbolj kompleksnih, delitev dela znotraj kmečkega gospodinjstva pa je zaradi pomanjkanja delovne sile vse bolj zabrisana. Napačna odločitev ima lahko resne socialne posledice za vse člane kmečkega gospodinjstva. Od tod tudi precejšnja konservativnost tega družbenega segmenta.

Podatki o izobraženosti slovenskega kmečkega prebivalstva na začetku 90. let potrjujejo domnevo o socialni marginalnosti tega družbenega sloja. Tudi primerjalna analiza izobraženosti kmečkega prebivalstva v nekdanji skupni državi je pokazala, da so se ohranjale očitne razlike med posameznimi konstitutivnimi deli. Čim bolj ekonomsko razvito je bilo področje, tem ugodnejša je bila tudi izobrazbena struktura kmečkega prebivalstva, čeprav je povsod močno zaostajala za nekmečkim. Kmetje so bili namreč povsod po Jugoslaviji družbeni sloj, ki je zaznamovan z najnižjimi izobrazbenimi dosežki (Petak 1989). Podatki v preglednici 4 tudi za leto 1991 dokazujejo, da je kmečko prebivalstvo, kot ga opredeljuje statistika, v primerjavi z nekmečkim ob koncu 20. stoletja v Sloveniji nesporno bistveno na slabšem glede kvalitete človeških potencialov. Le redki so namreč aktivni kmetje in njihovi vzdrževani družinski člani, ki presegajo sekundarno raven izobrazbe. V tem pogledu so komparativne prednosti kmetov iz razvitejših evropskih držav še toliko bolj izrazite. Poleg formalnega institucionalnega izobraževanja se aktivni kmetje še kako zavedajo nujnosti stalnega pridobivanja novih znanj in neposrednega in tesnega sodelovanja z izobraževalnimi, pospeševalnimi in raziskovalnimi institucijami. Kmetijski obrati lahko zagotavljajo primerno socialno varnost in v ekonomskem smislu napredujejo le, če so njihovi gospodarji zadovoljivo profesionalno usposobljeni. Za to pa se morajo čim dlje časa izobraževati v rednem izobraževalnem sistemu ter se nato nenehno strokovno usposabljati in dopolnjevati pridobljena znanja (Hribernik, Vesely 1994). Brez temeljne poklicne izobrazbe namreč ni mogoča uspešna profesionalna nadgradnja, temu primeren pa je tudi njihov siceršnji družbeni položaj. Slovenski kmetje, med katerimi znajo mnogi komajda dobro brati in pisati in ki v glavnem posedujejo medgeneracijsko posredovana tradicionalna znanja, imajo konsekventno velike težave pri neizogibnem procesu modernizacije njihovih proizvodnih obratov. Že tako omejene človeške vire v kmetijstvu dodatno ogrožajo skrite pasti uporabe sodobnih produkcijskih sredstev. Kmetje tudi zaradi neznanja in neprimerne usposobljenosti podcenjujejo mnoge nevarnosti, ki nanje nenehno prežijo tako na cesti kot pri opravljanju raznovrstnih

Preglednica 4

Izobrazbena struktura kmečkega in nekmečkega prebivalstva v Sloveniji v letu 1991

Dosežena stopnja formalne izobrazbe	Kmečko preb. %	Nekmečko preb. %	Skupaj %
• 7 razredov osn. šole	32,1	15,7	17,1
• osnovna šola	49,7	28,1	29,9
• poklicna (2 in 3 letna) šola	10,8	23,6	22,5
• 4-letna srednja	6,1	21,7	20,3
• skupaj sekundarni nivo	17,0	45,2	42,8
• višja šola	0,7	4,9	4,5
• visoka šola	0,3	4,6	4,3
• skupaj terciarni nivo	0,9	9,6	8,8
• neznano	0,2	1,5	1,3
SKUPAJ (%)	100,0	100,0	100,0

Vir podatkov: Zavod R Slovenije za statistiko

kmetijskih del s sodobno kmetijsko mehanizacijo. Šele smrtni primeri in hude telesne poškodbe pokažejo, kolikšna je dejanska vrednost posameznih članov kmečkega gospodinjstva. Trajna ali začasna izguba človeških potencialov ima vsekakor dramatične posledice za socialno varnost preostalih družinskih članov. Tega se mnogi, v vseh pogledih premalo izobraženi kmetje žal še vedno v nezadostni meri in povečini prepozno ovedo (Hribernik 1994).

Prav tako je treba opozoriti na spremenjeno vrednotenje kmečkega dela. Za zagotavljanje socialne varnosti namreč ni več zadosti, da zna kmetovalec živež kvalitetno pridelovati, temveč je odločujoča uspešnost realizacije kmetijske proizvodnje. Večina slabo izobraženih in vse bolj ostarelih slovenskih kmetov pa še vedno vztraja pri miselnosti o kvantitativnosti produkcije in obveznosti države, da odkupi njihove tržne presežke. Raziskava o preobrazbi slovenskega zadružništva, ki poteka v letu 1995 na Biotehniški fakulteti, na temelju prvih rezultatov kaže, da se velika večina današnjih kmetov pomena (samo)organiziranja še ne zaveda, kar je najbrž mogoče pripisati preteklim negativnim izkušnjam z zadružništvom v času udejanjanja bolj ali manj prisilnih oblik kolektivizma. Enotnejši nastop so kmetje pokazali v soočanju z vlado glede cen kmetijskih proizvodov in ob denacionalizacijskih zahtevah, pri čemer tisti, ki so znali izkoristiti spremenjene razmere v 80. letih, nastopajo kot najglasnejši zagovorniki »popravljanja« nastalih krivic (Milošič 1995). Večina kmetov očitno še ni spoznala, da je treba za doseganje sodobnemu času primerne ravni socialne varnosti obvladati tudi del tistih znanj, ki se nanašajo na sposobnost artikuliranja specifičnih stanovskih interesov v izrazito pluralnih političnih razmerah. To velja še toliko bolj v situaciji, ko gre tudi za približevanje Slovenije skupnemu evropskemu prostoru. Za kmete je še kako vitalno in aktualno vprašanje, ali ne bo tudi Slovenija v Bruslju žrtvovala njihove stanovske interese, kajti tolikšnih ugodnosti, kot so jih npr. dobili avstrijski

kmetje, kmetje v Sloveniji ali v katerekoli drugi vzhodnoevropski državi skoraj zagotovo ne bodo iztržili. Negativne posledice vstopa sosednje Avstrije pa se najočitneje kažejo prav na kmetijskem področju. Propad majhnih kmetij je neizogiben pojav.

Večja kulturna razgledanost kmečkega prebivalstva je tudi pogoj za uveljavljanje tistih socialnih pravic, ki so deklarirane kot splošne človekove pravice. Kdor jih ne pozna, jih seveda tudi ne zahteva. Med njimi niso redki kmetje, ki »tradicionalno« ostajajo na obrobju družbenega dogajanja in v vseh pogledih izstopajo z izrazito neatraktivnim socialnim položajem.

SKLEP

S problematiko socialnega položaja kmečkega prebivalstva so se prisiljene vse bolj intenzivno soočati državne institucije, ki se sicer ukvarjajo z raznovrstno socialno problematiko. Zaenkrat je njihova aktivnost zlasti na ravni dodeljevanja nekaterih oblik socialne pomoči, ki jih država distribuira kot socialne transferje med družbene pomoči potrebnim prebivalstvom. Z ostarelostjo, onemoglostjo in socialno izoliranostjo se poleg neposredne intervencije institucij socialne države in akcij v okviru projektov javnih del ukvarjajo tudi nekatere nevladne organizacije. Različnih oblik (ne le materialne) socialne pomoči pa je potreben bistveno večji delež kmečkega prebivalstva, da bi si lahko sam zagotavljal ustrezno raven socialne varnosti. Ena od analiz socialno-ekonomskega stanja slovenskega kmetijstva in socialnega položaja kmečkega prebivalstva je z uporabo bogatega empiričnega gradiva pokazala, da je mogoče med razvojno in socialno perspektivno skupino kmetov prištevati le manjši del slovenskih kmetij (Tomšič-Lušin 1993). Kmetijam, ki so z ugodnimi krediti in drugimi oblikami materialne in nematerialne pomoči pravočasno in velikopotezno zastavile razvojne cilje že v 70. in deloma še v 80. letih, se bo ob primernem znanju in povečanju proizvodnih potencialov najbrž posrečilo zagotoviti primerno socialno varnost tako aktivnim kmetovalcem kot njihovim vzdrževanim družinskim članom. Te kmetije lahko realno računajo na ekonomsko preživetje, ki bo postalo bistveno bolj transparentno ob vključitvi Slovenije v evropske integracijske tokove. Mnoge druge pa bodo prepuščene stihijnosti družbenega dogajanja in procesu marginalizacije ter izginjanja. Na ta način se bo morda res postopno udejanjal eden od zapisanih ciljev v »Strategiji razvoja slovenskega kmetijstva« o radikalni spremembi sedanje izrazito neugodne agrarne strukture. V novih razmerah bodo lahko preživele samo kmetije, ki bodo ustvarjale zadosti dohodka, kar pa pomeni iskanje možnosti zaslužka na bistveno širših osnovah. Udejanjanje takega scenarija bi pomenilo zadovoljivo ekonomsko prosperiteto za okoli 11-12 tisoč kmetij, ki se bodo razvile v visoko profesionalne tržne obrate in bodo osnova funkcionalne koncentracije kmetijskih zemljišč. Kakšna bo življenjska usoda preostalih 90% sedanjih kmetij, pa ostaja odprto. Skoraj zagotovo je mogoče trditi, da se njihov socialni položaj ne bo okrepil. Bolj realno je pričakovati močno povečan socialni pritisk tudi te kategorije slovenskega prebivalstva.

Prepustiti usodo kmetij zgolj tržnim zakonitostim pa pomeni zavestno pristajati na neuravnotežen razvoj kmetijstva in podeželja, ki bo imel dramatične in dolgoročne posledice na marginalnih (še zlasti hribovitih) območjih. Bojazen, da bodo mnogi ostareli in onemogli kmetje prepuščeni bolj ali manj životarjenju, tako ni več zgolj hipotetična možnost. Nekateri – empirično že povsem razkriti – vidiki tega se kažejo tudi v dosedanjih raziskovanjih socialnega položaja tega družbenega sloja. Ni pričakovati, da bi jim država s svojo restriktivno socialno politiko bistveno olajšala breme. Odgovor na vprašanje, ali lahko kmetije, kot jih imamo danes v veliki večini v Sloveniji, zagotavljajo primerno socialno varnost celo tistemu prebivalstvu, ki se resno ukvarja s kmetovanjem, je vsaj nekaterim

analitikom in pozavalcem razmer v našem kmetijstvu znan že kar nekaj časa. V večini primerov ne morejo! Lahko pa v tistih primerih, ko razpolagajo z ustrezno kvalitetnimi človeškimi potenciali, in še zlasti ob izpolnitvi pogoja, da znajo ti izkoristiti vse potencialne možnosti za pridobivanje dohodka. Glavnina teh pa se nahaja izven kmetijstva.

Literatura

A. Barbič et al. (1984), Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II . Ljubljana: VDO Biotehniška fakulteta, VTOD za agronomijo

A. Barbič (ur.) (1991), Prihodnost slovenskega podeželja . Novo Mesto: Dolenjska založba

M. Bevc (1991), Ekonomski pomen izobraževanja . Inštitut za ekonomska raziskovanja Ljubljana in Didakta Kranj

W. W. Cohrane (1986), Rural Poverty: The failure of National Farm Programs to Deal with the Problem. Policy Studies Journal 15 , 2: 273-287

Društvene promjene u selu (1974). Beograd.

Eurostat: Agriculture Statistical Yearbook 1994

F. Hribernik (1994), Kako skrbijo kmetje za varnost pri delu in pri upravljanju s kmetijsko mehanizacijo? Delo + varnost 39 , 4: 163-166

– (1994), Marginalci v družbi – marginalci v izobraževanju . Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport

– (1994), Participacija kmetov v sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Sodobno kmetijstvo 27 , 3: 102-107

F. Hribernik, V. Vesely (1994), Ali se pri razvoju kmetijskega šolstva lahko primejamo z razvitejšimi državami? Vzgoja in izobraževanje 25 , 5; 17-26

S. Južnič (1984), Tradicije in tradicionalnost . Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Raziskovalni inštitut

M. Kovačič et al. (1995), Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v obdobju 1981-1991 . Ljubljana: Biotehniška fakulteta in Zavod Republike Slovenije za statistiko

F. Milošič (1995), Pravica v mojih rokah. Delo 3. 6. 1995: 40

M. Novak (1994), Dober dan revščina: dejstva, pristopi, politika . Ljubljana, Socialna zbornica Slovenije

D. Ošlaj-Marič (1993), Informacija o stanju na področju socialnovarstvenih dajatev sredi leta 1993 . Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za delo, družino in socialne zadeve

A. Petak (1989), Jugoslovansko seljaštvo i obrazovanje u eri scientizacije. Sociologija sela 27 , 105-106; 235-258

Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1981 . Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko

Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991 . Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za statistiko

V. Puljiz (1977), Eksodus poljoprivrednika . Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u zagrebu

T. W. Schultz (1964), Transforming Traditional Agriculture . New Haven, London: Yale University Press

– (1982), Investing in People. The Economics of Population Quality . Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press

Strategija razvoja slovenskega kmetijstva (1992). Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo

The Agricultural Situation in Community . 1993 Report. Brussels: European Commission

J. Tomšič-Lušin (1993), Slojevska struktura slovenskih kmetov . Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška akulteta, Oddelek za agronomijo

Darja Zaviršek

SOCIALNE INOVACIJE V SOCIALNEM DELU: VIZIJA ALI ILUZIJA DEVETDESETIH?

SREDNJA EVROPA KOT METAFORA IN KOT MENTALITETA

Padec socializma je v socialnem delu prinesel premik od koncepta »istosti« h konceptu »različnosti«, saj so bile moralne dimenzije tradicionalnega socialnega dela osredotočene v formuli: vsi smo ljudje = vsi smo enaki = vsi imamo enake potrebe = vsi imamo iste pravice. Enakost, zagotovitev potreb in pravic naj bi uresničevala omnipotentna država, socialno delo pa je bilo eno od njenih ideoloških aparatov (Leskošek 1994; 1995). Koncept »istosti« je bilo mogoče dolgo negovati s premestitvijo »različnosti« ven iz prostora »mi«. Pozitivna »različnost« je bila rezervirana za tiste, ki so živeli v geografskem območju Zahodne Evrope. Tisto, kar je bilo uvrščeno med »drugačnost«, pa je bilo zamejeno v polje deviantnosti.

Če prostora Srednje Evrope ne razumemo toliko v geografskem kakor v duhovnem smislu, sta identiteta in zgodovinski spomin večine prebivalcev Slovenije dejansko ves čas vezana na Zahod. Milan Kundera je v svojem slavnem članku Tragedija Srednje Evrope iz leta 1984 videl resnično tragedijo tega področja v tem, da je bilo deloma v političnem, zlasti pa v ideološkem smislu potisnjeno v območje Vzhodne Evrope, kamor v duhovnem pogledu ni nikoli pripadalo (Kundera 1991). Lahko bi rekli, da je šlo za »zgodovinsko pomoto«, v katero se umešča tudi Slovenija.

Socialno delo je imelo torej moč, ki so jo njegove institucije prejemale od države in z njo uresničevale svojo nadzorno oblast. Obenem pa se je občutek nemoči, ki ga je v takem sistemu občutila večina ljudi, raztezal tudi na področje sociale. Socialne delavke so imele moč, ki jim jo je dajala državna institucija, in tudi klienti so jih občutili kot osebe z veliko moči. »Notranji pogled« na to, kako so občutile same sebe, pa pokaže, da so se počutile brez moči. Njihova nemoč je bila posledica simbolnega statusa socialnega dela v socialistični družbi, inferiornega položaja glede na druge stroke z etabliranimi univerzitetnimi izobrazbami in posledica pomanjkanja izbir, ki bi omogočile, da ponudijo klientom paleto kvalitetnih služb. V socialnem delu so delale večinoma ženske, kar je prav tako pripomoglo k temu, da se je v simbolnem redu socialno delo enačilo z dobroto, pomočjo, kvazi strokovnostjo.

Renata Salecl (1991) je v analizi nadzorovalnih mehanizmov socialistične države opozarjala na produkcijo občutkov krivde, ki jih je država vcepljala svojim državljanom in tako pripomogla h kopičenju občutkov nemoči pri posameznikih. Občutki nemoči med socialnimi delavkami niso bili le posledica realne odrinjenosti od vzvodov oblasti, če je šlo za pomoč posamezniku, temveč so izhajali iz moralnega zloma, ki so ga doživljale dan za dnem. Socialna delavka je vedela, da je ravnala neetično, ko je ljudi pošiljala v zavode, iz katerih se niso nikoli več vrnili in ki so jih oropali vsega človeškega dostojanstva. Tako je ravnala iz strahu pred tem, da bi se izpostavila, ker ni bilo druge izbire in ker se ni nikoli naučila

česa drugega. Pri sebi pa si je morala zgraditi močne mehanizme zanikanja, da je v pomanjkanju izbir in čustvene podpore še ostala na področju socialnega dela. To je v močnem državnem socialnem delu produciralo zlomljene subjekte, ljudi, ki so bili poslušni zaradi udobne identifikacije s podobami, ki jih je ponujala vladajoča ideologija, iz strahu in zato, da bi bili čim manj vidni.

S padcem socializma je socialno delo dobilo nekaj novih konceptov, od katerih nekateri poudarjajo individualistično psihoterapevtski pristop v socialnem delu, drugi pa se osredotočajo na načelo participacije uporabnikov in na njihove pravice (Ramon 1995). Kljub novejšim razmišljanjem o tem, kakšne naj bodo strukture, ki bodo krepile moč uporabnikov, ostaja socialno delo v Sloveniji vpeto v srednjeevropsko mentaliteto, ki se od Zahodne Evrope razlikuje po tem, da je vedno prisegala na reformizem in se je bala velikih korakov. Tudi danes temelji na detajlih in ni naklonjena niti »velikim spremembam« niti »velikim idejam«. Ideja o premiku moči, ki naj se zgodi v prid uporabnikov, pa je nedvomno velika ideja. Josef K. (1991), češki umetnostni zgodovinar, je srednjeevropsko mentaliteto slikovito opisal tako, da ji je očital »branjevski kolorit«.

Tisto, kar je v 90. letih res znanilec novega, so nekatere socialne inovacije, izmed katerih se bom osredotočila na inovacije v duševnem zdravju in delu z ženskami . Na mestu je vprašanje, ali je sploh mogoče govoriti o socialnih inovacijah v času, ko so v Evropi zamrla vsa socialna gibanja in se celo ideje, ki so izšle iz levih družbenih gibanj in so se vpele v današnji establishment, nevarno nagibajo v desno? Ali je v Srednji Evropi mogoče nekaj, kar še ima pridih akcije, radikalizma in avtonomnega boja proti prevladi papirnate enakosti, ki jo skupaj z McDonaldom liberalno ameriški teoretiki socialnega dela prodajajo Srednji Evropi?

V članku bom poskušala nakazati nekaj poti, ki so pripeljale do obstoječih socialnih inovacij v socialnem delu, in pomen, ki ga imajo za realnost vsakdanjega življenja. Obenem pa bom poskušala dokazati, da prinaša socialna inovacija novosti v socialno polje in tako spreminja podobo samega socialnega dela v kontekstu srednjeevropske postsocialistične mentalitete .

SOCIALNE INOVACIJE NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA

Shulamit Ramon je v enem od svojih predavanj na Visoki šoli za socialno delo definirala inovacijo kot kalkulirano tveganje, zato da se spremeni del realnosti in se dogodijo spremembe v odnosih moči in v premiku resursov . Inovacije lahko prihajajo iz akademskih raziskav, socialnih akcij in socialnih reform. Zanimivo je, da je bila prav stroka socialnega dela prva in še vedno edina, ki je začela zahtevati pravice za uporabnike na področju duševnega zdravja. Isto ugotavlja tudi Ramon (1995), ko opozarja, da so se socialni delavci in delavke, če jih primerjamo z drugimi skrbstvenimi in zdravstvenimi strokami, najhitreje pripravljeni zavzemati za perspektivo klientov in njihovih skrbnikov. Za to je več razlogov. Eden od njih je ta, da socialno delo zaradi svojega marginaliziranega položaja in zaradi očitkov o kvazi znanstvenosti v primerjavi z drugimi strokami lažje prestopi na stran uporabnikov, ki jih konec koncev tudi potrebuje za povečanje svoje moči. Prav tu pa se srečajo socialno delo in socialne inovacije .

V Sloveniji so socialne inovacije na področju duševnega zdravja nastajale zlasti kot produkt socialne akcije, ki je vključevala številne skupine ljudi, strokovnjake, uporabnike in laike. Zdelo se je, da je minil čas, ko je bilo socialno delo pripravljeno prepustiti vprašanje duševnega zdravja medicinskim modelom, ki so vseskozi vztrajali v okviru logike kavzalnih učinkov in statične biologije.[1] Na

[1] Tudi biologija je dinamična komponenta, ki upošteva ravnanja posameznika kot biološkega bitja in kot osebo-v-okolju. Ključno vprašanje je torej, »kako kdo kaj postane« in ne »kaj kdo je«.

ta premik so vplivali procesi deinstitucionalizacije, ki so se dogajali v začetku osemedesetih v Severni Italiji, zlasti dramatična razpustitev psihiatričnega azila v Trstu.

Za prve socialne akcije na področju duševnega zdravja konec 80. let so bile značilne direktne akcije v skupnosti, ki naj bi povečale zavedanje ljudi za položaj tistih, ki živijo v psihiatričnih institucijah, in tistih, ki imajo psihiatrične diagnoze. Direktne akcije (pisanje manifestov, demonstracije, izdelava filma Ludnica, pisanje provokativnih člankov), ki so povzročale konflikte med psihiatri in socialnimi delavci, prostovoljci in uporabniki, so bile usmerjene tako v konfrontacije kot v pogajanja (okrogle mize, sestanki, skupni projekti), zato da bi se dosegla socialna sprememba.

Ena prvih socialnih inovacij na področju duševnega zdravja je Odbor za družbeno zaščito norosti, ki je nastal leta 1988, deloval kot družbeno gibanje in v svojem prvem manifestu poudarjal družbene razsežnosti procesov zatiranja in stigmatizacije tistih, ki zaradi psihiatričnih diagnoz postanejo drugorazredni državljani. Njegovi glavni cilji so bili ozaveščanje javnosti o položaju dolgotrajnih psihiatričnih uporabnikov v Sloveniji, demokratizacija slovenske psihiatrije in postopna deinstitucionalizacija.

Ko se mu je posrečilo ustanoviti prvi stanovanjski skupini za dolgotrajne uporabnike psihiatričnih institucij in socialni klub, je kot posledica zahtev uporabnikov iz njega leta 1994 nastal Odbor za novosti v duševnem zdravju ALTRA. ALTRA je avtonomna organizacija uporabnikov, ki vključuje tudi socialne delavce in druge strokovnjake, prostovoljce in laike. Zavzema se za nove skupnostne oblike pomoči za ljudi, ki imajo probleme z duševnim zdravjem. Eden od sloganov novega manifesta je: »zahtevamo enakopravnost z ostalimi ljudmi« (ALTRA 1994). Tako uporabniško gibanje implicira, da prav uporabniki psihiatričnih uslug najbolje razumejo ljudi s podobno izkušnjo in zato ponekod po svetu že postajajo glavni strokovnjaki za to področje. Mejo med profesionalizmom in vlogo pasivne klientele nadomešča načelo partnerstev med različnimi ljudmi – strokovnjaki, zainteresiranimi laiki in prostovoljci –, uporabniki pa določajo stopnjo njihove participacije in moči odločanja.

Poleg zagovorniške službe (Lamovec 1995) je pomembna inovacija organiziranje kriznega tima, ki deluje kot skupina podpore, opogumljanja in varnega okolja v situacijah globoke duševne stiske. Člani in članice kriznega tima spremljajo osebo, ki je v krizi, zato da ostane v znanem okolju in ji ni treba v totalno ustanovo. Izkušnje nekaterih uporabnikov ALTRE, ki so sami v krizi potrebovali krizni tim, in tudi članov kriznega tima za drugo osebo je pozitiven zgled za mnoge, ki nočejo več preživljati devalvacijskih postopkov psihiatrične institucije. Dejstvo, da je nekdo psihotičen, še ne pomeni, da mora biti zato tudi prisilno hospitaliziran. Radikalni psihiater David Goldblatt (1995) je nekaj podobnega izrazil z besedami: »Ne verjamem, da moramo samo zato, ker je nekdo psihotičen, psihozo tudi zaustaviti« (1995: 225). Sam se zavzema proti uporabi psihofarmakov in za to, da se osebo v psihozi spremlja na njegovi/njeni poti, namesto da bi poskušali nasilno zaustaviti psihotični proces.

Vse to kaže tudi na aktivizem, ki je ena od značilnosti ALTRE. S širjenjem informacij v nezamejeno civilno polje in z ustvarjanjem mreže ljudi, ki nimajo psihiatrične diagnoze, preprečujejo getoizacijo. Socialna sprememba se mora namreč zgoditi tako na ravni konkretnih skupnostnih služb kot na ravni simbolnega govora. Za dosego svojega cilja člani in članice ALTRE ustanavljajo projekte, ki niso del establishmenta socialnih institucij (zagovorniško službo, krizni center). Tako delovanje ne omejuje več duševnega zdravja na individualiziran problem zdravja oziroma bolezni, temveč ga razširja na področje temeljnih človekovih pravic, ki v medicini, zaverovani v mit apolitičnosti svojega poklica, še niso dobile pravega mesta.

Po prvem nastanku skupnostnih služb v Sloveniji so se te pobude razširile

tudi med nekatere psihiatre, ki so postali mediatorji med psihiatrijo in socialo, med ekspertnim znanjem in znanjem, ki ga imajo uporabniki. Vseeno pa je glavnina psihosocialne pomoči osredotočena v šestih psihiatričnih bolnicah po Sloveniji, v mreži ambulantne psihiatrične pomoči in v psihiatričnem azilu za živčno in duševno bolne Hrastovec (cf. Flaker 1993).

Druga inovacija, ki deloma presega področje duševnega zdravja, je nastala leta 1992, ko je skupina staršev-skrbnikov odraslih otrok s posebnimi potrebami skupaj s socialno delavko ustanovila Sklad za kakovostno življenje ljudi s posebnimi potrebami SILVA. Nekaj pozneje je nastala tudi Skupina za samostojno življenje, katere članice in člani so samo ljudje s posebnimi potrebami. Eno od glavnih vodil Sklada SILVA je medsebojna podpora skrbnikov, ki se soočajo s pomanjkanjem alternativ za svoje otroke in hočejo načrtovati kvalitetne službe za čas, ko sami ne bodo več zmožni skrbeti zanje. Sklad SILVA si danes prizadeva za izboljšanje kvalitete življenja ljudi s posebnimi potrebami, opozarja na kršenje njihovih pravic in zahteva enake možnosti za izobraževanje in zaposlovanje. Eden od njihovih sloganov se glasi: »vzpostavitev odličnih služb po meri posameznega uporabnika« (Škerjanc 1995). Njihov cilj so službe, ki bodo temeljile na izdelanih individualnih načrtih skrbi, v okviru katerih bodo ljudje s posebnimi potrebami spet prevzeli nadzor nad svojim življenjem, pridobili nova znanja, veščine in občutke lastne vrednosti ter razvili čim bolj neodvisno življenje. Neka članica Skupine za samostojno življenje, ki se je udeležila »Konference o zagovorništvu in samopomoči ljudi, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje, njihove starše in prijatelje«, je zapisala: »Zdi se mi, da smo s te konference precej odnesli, najbolj zaradi pravic, za katere se prej nismo zavzemali« (Marijon 1995).

Ker so v podobnih združenjih prav starši pogosto zaviralna sila, ki svoje odrasle otroke doživlja kot nemočne in jih ovira pri osamosvajanju, je bil eden od vidikov inovacije tudi v tem, da so starši postali kreativna sila, ki zahteva socialne in politične pravice za svoje otroke. Starši v vlogi skrbnikov svojih otrok zahtevajo, da se odpravijo dosedanji postopki razvrščanja, ki že v zgodnjem otroštvu klasificirajo določene skupine otrok za vse življenje. Zahtevajo vrnitev človekovih pravic, ki so bile nekaterim odvzete skupaj z delno ali popolno opravilno sposobnostjo (pravica do udeležbe na volitvah, pravica do enakih možnosti pri gibanju, zaposlitvi, pridobivanju informacij).

SOCIALNE INOVACIJE NA PODROČJU DELA Z ŽENSKAMI

V Sloveniji so začele nekatere socialne delavke v 90. letih upoštevati razlike med spoloma kot enega izmed dejavnikov, ki lahko pripomore h kopičenju socialnih deprivacij. Čeprav so številne domače (Zaviršek 1994; Leskošek 1995) in tuje raziskave (Rommelspacher 1992; Dominelli, McLeod 1990b; Walker 1992; Moore 1994) pokazale, da prihajajo ženske po pomoč pogosteje kot moški zaradi posledic zatiranja in neenakosti med spoloma, je le malo socialnih delavk, ki to dejstvo upoštevajo pri delu s strankami. To ugotavlja tudi Shulamit Ramon (1995), ki poudarja, da kljub prevladujoči ženski klienteli v socialnem delu strokovnjaki in strokovnjakinje še vedno niso razširili omejenega obravnavanja klientk kot mater z otroki. Nekatere socialne delavke so koncept objektivosti do stranke zamenjale s konceptom zavestne pristranskosti, zlasti ko gre za vprašanja nasilja in spolnega izrabljanja, ki vplivajo na življenje žensk. Tudi na tem področju so nastale številne socialne inovacije.

Vse več avtorjev poudarja, da je bilo gibanje, ki je najbolj izmed vseh družbenih gibanj vplivalo na socialno delo, žensko gibanje (Dominelli 1990a; Lorenz 1994). Žensko gibanje je v 70. letih kritiziralo načelo »vrednotne nevtralnosti« v praksi socialnega dela in namesto nje poudarjalo zavestno pristranskost. Hkrati s to kritiko pa je problematiziralo tradicionalno žensko skrbstveno vlogo, ki se

je prenašala tudi v nove koncepte skupnostne skrbi v 80. in 90. letih. Ljudje, ki se vračajo v skupnost, se vračajo v klasična skrbstvena razmerja, v katerih ženske s svojim skrbstvenim delom nadomeščajo klasične institucije.

Žensko gibanje v Sloveniji je mogoče datirati v leto 1984, ko nastane prva feministična skupina Lilit. Kljub aktivnemu feminističnemu gibanju v Italiji in Avstriji pa slovensko žensko gibanje ni seglo na socialno področje. Šele od leta 1989 so začele feministične aktivistke razgrinjati docela tabuizirane teme kot nasilje nad ženskami v sferi privatnosti, spolno izrabljanje in posilstvo. Tako nastane leta 1989 prvi SOS telefon za ženske in otroke, žrtve nasilja, ki je v svojem okviru organiziral tudi skupine za samopomoč in ženske tabore. Vse pa je imelo naravo sporadičnosti: skupine za samopomoč so vzniknile in čez nekaj mesecev tudi zamrle.

Država in cerkev sta konec 80. let začeli ustanavljati Materinske domove, kamor naj bi se za leto dni naselile matere z novorojenim otrokom. Materinski domovi so dejansko najpogosteje služili kot zavetišča za ženske z novorojenimi in tudi starejšimi otroci, ki so se morale umakniti pred nasiljem, ali za tiste, ki so zaradi nosečnosti izgubile prejšnjo začasno namestitev. V javnosti pa je terminološka maškarada, ki ji pripadata že sam izraz »materinski dom« in slogan »pomagamo mladim mamicam«, zameglila realnost. Številno povpraševanje mladih žensk z novorojenimi in starejšimi otroci v državnih in cerkvenih psihosocialnih službah ni sprožilo diskusije o nasilju, skritem brezdomstvu, materialni odvisnosti žensk in skriti revščini. Razloge za to gre iskati v samem konceptu materinskih domov, ki ne temelji toliko na načelu varstva žensk, temveč družine in otrok. Tak koncept diskriminira tiste ženske z otroki, ki se morajo umakniti pred nasiljem, vendar ne izpoljnjujejo glavnega kriterija za vstop v materinski dom: niso noseče ali nimajo novorojenega otroka.

Če so pretekle feministične analize utemeljevale spolno neenakost v biologiji, je danes jasno, da tudi biološke razlike med spoloma ne morejo pojasniti neenakega položaja žensk in moških. Še več, tudi biološke razlike so družbeno konstruirane, kar se najlepše kaže v današnjih postsocialističnih državah.[2] Naraščajoča brezposelnost, ekonomski kolaps in iskanje »izgubljene preteklosti« so dober temelj za ponovno poudarjanje biološke »narave ženske«. Srednja Evropa v 90. letih slavi žensko zaradi njenih prokreativnih sposobnosti in ji ponuja »varen prostor« v hišnem gopodinjstvu, ki naj bi ji bil v komunistični preteklosti nasilno vzet.

Za socialno delo pa so pomembne tiste politične zahteve, ki se zavzemajo za podaljšanje porodniških dopustov od enega na tri leta. Njihova uresničitev bi pomenila odstranitev žensk iz sfere plačanega dela in sfere odločanja. Država bi tako pridobila neplačano delovno silo, ki bi delala za otroke, prizadete in stare, sama pa bi se vsaj deloma rešila neučinkovitih, pogosto kritiziranih in dragih državnih ustanov (vrtcev, domov za stare, socialnih zavodov).

Ženske same so ostale ob teh zahtevah razcepljene. Nekatere računajo, da se bodo s podaljšanjem porodniškega dopusta izognile slabo plačanem, izčrpujočem in repetitivnem delu, druge so prepričane, da jim prav ta možnost daje pravico do izbire, ki je ženske v socializmu niso imele, in tretje poudarjajo nevarne negativne učinke, ki jih take odločitve že imajo v drugih srednjeevropskih postsocialističnih državah, ter opozarjajo na pasti, ki jih konservativna politika s takimi zahtevami nastavlja tako ženskam kot moškim.

---

[2] Biološke razlike med spoloma nimajo pomena, če jih ne umestimo v natančno določen družbeni kontekst, ki te iste biološke razlike enkrat abstrahira, drugič pa poudari. Socialistična ženska in moški sta si v ikonografiji fizično neverjetno podobna. Tudi v totalnih ustanovah je pomembno telo, na katerega se usmerjajo nadzorovalne tehnike, in ne spol. Na postsocialistično žensko pa se nenadoma z vso močjo naslavljajo zahodne ideologije o telesu, njegovih merah in oblikah. Ženska je spet dobila ne le »spol«, ampak tudi »značaj«.

Tako imamo v tem hipu v socialnem polju vsaj tri različne spolne ideologije. Po eni spolni ideologiji sta moški in ženska enakovredna, vendar biološko tako različna, da morajo zanju obstajati tudi različna področja družbenega življenja. Moški se mora posvetiti karieri in materialni skrbi za družino, ženska pa se mora posvetiti vzgoji otrok in gospodinjstvu ter iskati delo v feminiziranih poklicih. Druga spolna ideologija poudarja pomen plačane zaposlitve za oba spola in možnost enakovredne vključenosti v skrbstvena in gospodinjska opravila za moške in ženske. Ta spolna ideologija zahteva sistem kvot v politiki in na drugih področjih življenja, ki imajo v družbi privilegiran položaj, enak dostop do plačane zaposlitve, odpravo množičnega pojava nove pornografije, seksizma v jeziku in reklamah ter spremembo zakonodaje, ki naj ženske zares zavaruje pred nasiljem. Tretja spolna ideologija temelji na ideji o naravni neenakosti moških in žensk, ki izhaja tako iz njune biološke narave kot iz družbene organiziranosti v vsej človeški zgodovini. V njej je navzoča ideja o »naravni« predestiniranosti žensk za določen način življenja, ki izhaja iz njenih prokreativnih sposobnosti in hkrati manjših intelektualnih potencialov. V tej spolni ideologiji je mogoče najti šovinizem in familializem, ki naj se prenaša iz družine v socialne službe, institucije in nato na vso družbo.[3] Vse to dokazuje, da v socialnem polju soobstajajo različne spolne ideologije, ki se med seboj prepletajo. Ponekod ustvarjajo dobre okvire za inovacije in spremembe, drugje pa ohranjajo rigidne strukture, ki spodbujajo zahteve po revitalizaciji hierarhičnih patriarhalnih spolnih razmerij.

Šele v letu 1993 je zaslediti novi val ženskega gibanja na psihosocialnem področju, ki ima značilnosti socialnih inovacij.

Od takrat so druga za drugo nastale tri ženske avtonomne skupine: Ženska svetovalnica, Društvo za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk MODRA in Združenje proti spolnemu zlorabljanju otrok.

Vsa tri se ukvarjajo z negativnimi učinki socializacije in fizičnega in spolnega nasilja na življenje odrasle ženske in z novimi oblikami pomoči preživelim. V njih delajo strokovnjakinje in prostovoljke, ki imajo same izkušnje spolnega in fizičnega nasilja, nekatere, ki še vedno živijo v nasilnih odnosih, in druge, ki nimajo takih izkušenj. Večina od njih je socialnih delavk, nekatere so študentke socialnega dela, druge so psihologinje, sociologinje in pravnice. Vse tri službe uporabljajo pri pomoči prizadetim feministično perspektivo, ki temelji na zavedanju o strukturni neenakosti med spoloma, ki mnogim ženskam le zaradi njihovega spola odvzema temeljne človekove pravice . Strukturna neenakost med spoloma se kaže tako, da nekatere posameznice družbeni govor o inferiornosti žensk tudi ponotranjijo in svoje zatiranje osmislijo z ideologijo o nujnosti ženske podrejenosti. Ženska svetovalnica in MODRA temeljita na načelih feminističnega svetovanja in feminističnega socialnega dela, kot je koncipirano v delih L. Dominelli in E. McLeod (1990b) in M. Walker (1992). V letaku Ženske svetovalnice piše: »Zavedamo se, da je podoba ženske v naši družbi še vedno zelo idealizirana in marsikatere ženske ne vzdržimo pritiska različnih vlog, ki nam jih predpisujejo« (Ženska svetovalnica 1994). Večina žensk, ki pride po pomoč v Žensko svetovalnico ali k MODRI, so iskale pomoč v številnih službah, pa je niso dobile, zato

[3] Ta spolna ideologija se na prikrit način pogosto pojavlja v idejah o nujnosti uvedbe »družinskega pristopa« v institucijah. V njih se nato na čelu ustanove pojavi moški direktor, ostalo osebje pa ostanejo ženske (pogosto so tudi uporabnice ženske). Argument za tako odločitev je, da majhni otroci, implicitno pa tudi ženske, »potrebujejo očeta«. Očetovsko figuro bo odigral direktor ustanove, s tem pa bo celotna organizacija postala družina. Na to familialistično tendenco v skrbstvenih službah je opozorila že Christine Perring (1992), ki je v raziskavi o angleških stanovanjskih skupinah za nekdanje uporabnike psihiatrije ugotovila, da osebje vztrajno poudarja, da je stanovanjska skupina »družina«, čeprav uporabniki/uporabnice sami stanovanjske skupine nikoli niso občutili kot družine.

vsi trije projekti opozarjajo na spolno slepoto klasičnih psihosocialnih služb, ki ostajajo ujete v diskurz »družinske problematike«, pogosto ne znajo brati znakov nasilja in ne upoštevajo perspektive prizadetih. Čeprav je uporaba psihofarmakov med ženskami tri- do petkrat večja kot med moškimi in čeprav ženske pogosteje poskušajo samomor kot moški, psihosocialne službe ne upoštevajo vplivov fizičnega in spolnega nasilja na duševno zdravje žensk (cf. Zaviršek 1994). Tako v Sloveniji še vedno ni zavetišč za pretepene ženske in kriznih centrov za tiste, ki so preživele posilstvo ali spolno izrabljanje.

Imamo torej institucije, nimamo pa varnih prostorov, kar ustreza procesom nadzorovanja žensk v zgodovini . Od 16. stoletja naprej najdemo v Evropi ženske v institucijah za moralno »popravljanje«, varovanje in prevzgojo zaradi dveh temeljnih razlogov: ker so bile označene kot »nemoralne« in zato, ker so potrebovale »zaščito« (Cohen 1992). Njihovo institucionalno nadzorovanje je bilo v resnici najpogosteje posledica njihove revščine. Namesto materialne podpore so jih odpeljali v institucijo, kjer so bile podvržene moralni prevzgoji. Dolgo tradicijo institucionalizacije žensk lahko spremljamo od ženskih samostanov, domov za neporočene ženske, azilov, zavetišč za nekdanje prostitutke pa do materinskih domov in zavetišč za pretepene ženske in otroke. Zaradi take zgodovine lahko najdemo feministično paradigmo v socialnem polju tudi v konceptu varnih prostorov, kot so varne hiše (za umik pred nasiljem), ženski centri in svetovalnice, kjer ženske ne bodo prisiljene v konfesionalno samokorekcijo, temveč bodo opolnomočene za preskušanje novih modelov in možnosti, glede na delitev moči, vzajemnost in medsebojno podporo.[4] Nehierarhična struktura med ženskimi strokovnjakinjami in klientkami, značilna za vse tri projekte, je model, ki ga Dominelli in McLeod (1990b) definirata kot vizijo odnosov med ženskami samimi, med ženskami in moškimi in med ženskami, moškimi in otroci.

KAJ JE SKUPNO SOCIALNIM INOVACIJAM

V delu Arheologija vedenja (1972) govori Michel Foucault o resnih govornih dejanjih, ki se od vsakdanjega govora ločijo po tem, da jim moč in pomen daje njihova vezanost na določeno institucijo in na položaj tistega, ki jih izreka. Moč in pomen govora socialne delavke sta v klasičnih socialnih institucijah vezana prav na moč institucije. Tako postane znanje socialne delavke del dominantnih znanj, vladajoče vedenje, klienti pa postanejo nosilci marginaliziranih lokalnih znanj, ki niso vezani na simbolno moč mesta, iz katerega govorijo.

V opisanih socialnih inovacijah lahko socialne delavke odgovarjajo na potrebe uporabnikov zato, ker njihovo znanje ni del dominantnega znanja, pomen njihovega govora pa ni več določen z močjo in simbolnim pomenom institucije. Prizadeti so soudeleženi v procesih iskanja rešitev, s tem pa postavljajo pod vprašaj negativni profesionalizem. To nosi v sebi razsežnosti politične akcije, saj opisane socialne inovacije zahtevajo socialne spremembe. Socialna delavka/delavec v projektih inovacij opozarja na neučinkovitost klasičnih psihosocialnih služb in pritiska na politiko in medije, da se zgodijo določene spremembe. Akterji socialnih inovacij apelirajo na politične strukture (zlasti na Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve), ki naj s premiki resursov zagotovijo materialne temelje za obstoj inovacij in povečajo njihovo kredibilnost.

Tako socialno delo ima naravo zagovorništva, v jedru katerega je ideja, da imajo uporabniki psihosocialnih služb pravico do dobre obravnave, v kateri ostanejo tudi kot uporabniki psihosocialnih služb cenjeni in spoštovani subjekti (Lamovec 1995; Brandon et. al. 1995).

[4] Na letaku Ženske svetovalnice na primer piše: »Svetovalnica je varen prostor, kjer ženske lahko govorimo in razmišljamo o svojih izkušnjah« (Ženska svetovalnica 1994).

Zagovorništvo je delovanje, ki lahko zveča občutek lastne vrednosti pri ljudeh, če so zagovorniki cenjene osebe iz skupnosti; je delovanje, ki ima naravo samoorganiziranja, lahko pa opogumlja tudi k samozagovorništvu. Radikalni teoretiki zagovorništva trdijo, da je lahko zagovornica le socialna delavka, ki ni zaposlena v državni instituciji, saj bi v primeru kršitve človekovih pravic (prisilna hospitalizacija, nezaščitenost žensk pred nasiljem, zanemarjenost v socialnih zavodih in primeri spolnega izrabljanja v instituciji) kaj kmalu prišla v konflikt s svojo institucijo. Drugi teoretiki zagovorništva trdijo, da morda v nekaterih situacijah socialna delavka v instituciji ne more zastopati interesov prizadetih, vendar lahko deluje kot zagovornica v okoliščinah, ko je to mogoče. V projektih socialnih inovacij, ki so avtonomnejši kot državne socialne službe, lahko ostane socialna delavka zagovornica svojim strankam, ne da bi pri tem kršila zavezanost državni ustanovi.

KAKO ŽIVIJO SOCIALNE INOVACIJE POZIMI

Strokovnjaki in strokovnjakinje, ki so vključeni v socialne inovacije, se srečujejo z občutki moči in nemoči hkrati. Občutki moči prihajajo iz zavedanja, da je človek del dobre službe, ki sledi potrebam uporabnikov/uporabnic, in iz zavedanja, da lahko moč socialnega delavca /delavke raste le toliko, kolikor raste moč uporabnika/uporabnic.

Občutki nemoči pa prihajajo iz pogoste marginalizacije socialne inovacije glede na klasične socialne službe. Občutke nemoči povzroča negotova finančna situacija, nizek status glede na klasične institucije in majhna sredstva. Vse to vzbuja občutke šibkosti in ranljivosti. Ena od skupnih značilnosti prostorov, kjer so se v omenjenih službah pozimi 1994 zbirali uporabniki/uporabnice in socialni delavci/delavke, je bila, da je bila večina prostorov brez kurjave. Ponekod pa je bila kurjava tako skromna, da so uporabniki/uporabnice in socialni delavci/ delavke sedeli solznih oči v močno zakajenih prostorih, v katerih zaradi mraza niso odpirali oken. V razpadajoči kasarni sredi Ljubljane, kamor so se leta 1993 naselile različne alternativne skupine, med njimi avtonomne ženske skupine za pomoč ženskam, ki doživljajo nasilje in spolno izrabljanje, je ljubljanska vlada odklopila elektriko in vodo. Pozimi 1994 so se brez kurjave in s svečami za razsvetljavo vsak teden srečevale skupine za samopomoč žensk, ki imajo težave s hrano, skupina za samopomoč žensk, ki doživljajo nasilje v družini in skupina, ki ustvarja mrežo pomoči in informacij na področju spolnega izrabljanja.

Občutki nemoči tistih, ki delajo na področju socialnih inovacij, pa izhaja tudi iz počasnega premikanja delcev stvarnosti, saj se številne strukture, ki te projekte obkrožajo, najpogosteje obnašajo tako, kot da se ni nič spremenilo. Delo na področju socialnih inovacij je najpogosteje namerno spregledano. Pogosto pa hoče inovacijo spregledati tudi skupnost, v kateri se projekt poskuša ustaliti. Marca 1995 so sosedje Združenja ALTRA z zunanje strani hiše zazidali edino okno socialnega kluba, ki je gledalo na njihovo dvorišče. Njihova utemeljitev je bila, da jih moti hrup glasbe. To nasilno akcijo bi lahko v simbolnem smislu razumeli tudi kot potrebo po tem, da se spet zgradi zid med psihiatričnimi uporabniki in tistimi, ki so »zunaj«. Uporabniki naj ne gledajo »ven«, ostanejo naj zazidani, sosedom pa ni treba gledati »noter«, v prostor, ki jim zbuja občutke krivde in nelagodja.

Za posameznike, ki so vključeni v socialne inovacije v Sloveniji, je praviloma značilen poseben stil mišljenja, ki se razlikuje od stila, ki ga predpisuje dominantna večina. V Sloveniji ljudje ne verjamejo, da lahko lastna akcija pripelje do sprememb. Njihova izkušnja je, da se v življenju posameznika ne spremeni veliko in da tisti, ki zahtevajo spremembe, utrpijo številne izgube. Ljudje verjamejo, da pogovor in odkrita kritika prineseta škodo. Človeku, ki je uporabnik psihosocialne službe, pa zahteve za boljše usluge praviloma prinesejo slabšo obravnavo (cf. Zaviršek, Flaker 1995). V načinu mišljenja tistih, ki delujejo na področju

socialnih inovacij, lahko najdemo stil mišljenja, ki je manj heirarhičen in bolj podoben tistemu, kar je Felix Guattari označil kot »rizomatičnost« in pozitivni kaos.

Za klasične socialne delavce/delavke večkrat trdimo, da so marginalizirani toliko, kolikor je marginalizirana skupina ljudi, s katero se ukvarjajo. Socialni delavci/delavke, ki delajo na področju socialnih inovacij, pa niso marginalizirani toliko zaradi težav, ki jih imajo njihovi uporabniki/uporabnice, temveč zlasti zaradi načina svojega lastnega dela. Sum zbuja način, na katerega stopajo v partnerstva z uporabniki/uporabnicami in v partnerstva z drugimi strokovnjaki. Njihova marginalizacija je posledica tistega, kar je Foucault opredelil kot »lokalno«, »obrobno znanje«, ki pogosto ne legitimira obstoječega družbenega reda in njegove urejenosti. Njihova »krivda« je v tem, da to lokalno znanje jemljejo resno, še več, vpletajo jih v strukture dominantnega znanja in jih s tem spreminjajo. Tako spreminjajo družbene podobe, socialne ideologije in produkcijo zdravorazumskosti v socialnem polju.

Vsi ti primeri dokazujejo, kako pomembno je socialno delo v procesih socialnih sprememb in kako inovacije spreminjajo socialno delo samo . Z njimi se vedno znova odkrivajo politične korenine socialnega dela , ki dokazujejo, da se mora socialno delo vpletati v socialno in politično realnost, če hoče zagovarjati interese in potrebe svojih uporabnikov in uporabnic.

Literatura

D. Brandon et al. (1995), Advocacy: Power to people with disabilities . Birmingham: Venture Press.

S. Cohen (1992), The Evolution of Womens Asylums Since 1500 . New York: Oxford University Press.

L. Dominelli (1990a), Women and Community Action . Birmingham: Venture Press.

L. Dominelli, E. McLeod (1990b), Feminist Social Work . London: MacMillan.

V. Flaker (1993), Duševno zdravje in socialno delo. Socialno delo 32 , 5-6: 29-41.

M. Foucault (1972), The Archaeology of Knowledge . New York: Tavistock.

D. Goldblatt (1995), Zwei Wochen des Dabeiseins. Die Integration der Psychose in die Person. V: T. Bock, D. Buck, J. Gross, E. Mass, E. Sorel, E. Wolpert (ur.): Abschied von Babylon . Bonn: Psychiatrie Verlag (223-230).

Josef K. (1991), Srednja Evropa: anekdota in zgodovina. V: P. Vodopivec (ur.), Srednja Evropa . Ljubljana: Mladinska knjiga (137-151).

M. Kundera (1991), Tragedija Srednje Evrope. V: P. Vodopivec (ur.), Srednja Evropa . Ljubljana: Mladinska knjiga (117-131).

T. Lamovec (1995), Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup . Ljubljana: Lumi.

V. Leskošek (1994), Kontrola in pomoč v socialnem delu. Socialno delo 33 , 2: 83-91.

– (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). Socialno delo 34 , 3:195-203.

W. Lorenz (1994), Social work in a Changing Europe . London: Routledge.

D. Marijon (1995), Prva državna konferenca o zagovorništvu in samopomoči(poročilo). Socialno delo 34 , 5: 339.

H. L. Moore (1994), Understanding sex and gender. V: T. Ingold (Ed.), Companion Encyclopaedia of Anthropology: Humanity, culture and social life . London: Routledge (813-831).

C. Perring (1992), The Experience of Psychiatric Hospital Closure . Aldershot: Avebury.

S. Ramon (Ed.) (1991), Beyond Community Care: Normalisation and integration Work . London: MIND.

— (1995), Recent Trends in European Social Work. Perspectives in Social Work 1 , 1: 43-53.

B. Rommelspacher (1992), Mitmenschlichkeit und Unterwerfung . Frankfurt, New York: Campus.

R. Salecl (1991), Disciplina kot pogoj svobode . Ljubljana: KRT.

— (1994), Politik des Phantasmas: Nationalismus, Feminismus und Psychoanalyse . Wien: Turia & Kant.

J. Škerjanc (1995), Obala 2001 . Koper (neobj. poročilo).

M. Walker (1992), Surviving Secrets . Buckingham: Open Universities Press.

D. Zaviršek (1994), Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi . Ljubljana: VŠSD.

D. Zaviršek, V. Flaker (1995): Developing Culturally Sensitive Mental Health Services in Slovenia. Social Work in Europe 2 , 2: 30-36.

Mark-Henry Soulet

SOČUTJE, NUJA, TVEGANJE

KATERI SO TEMELJI SOCIALNEGA POSREDOVANJA V PERSPEKTIVI ČLOVEKOVIH PRAVIC[1]

Kateri so temelji socialne akcije? Na čem utemeljiti socialno posredovanje? Na spoštovanju človeškega bitja, kot si prizadeva poudariti ta kongres. Še več, na uveljavljanju njegovih pravic. Ne toliko pozitivnih pravic, tistih razumljivih pravic, ki jih ima človek do družbe, ampak Človekovih pravic z velikim Č, tistih temeljnih pravic, ki sodijo k dejstvu, da gre za človeka, razumljenega kot generično človeško bitje. Vsi se namreč strinjamo, da je skrajna osnova socialnega poseganja ohranitev osebne integritete, obnova človeškega dostojanstva, s pomočjo katerih se je človek ponovno sposoben vključiti v družbo, ki vsem ljudem priznava neodtujljive pravice.

To očitnost pa je kljub temu treba proučiti. Ta prispevek skuša spodbuditi razpravo prav o možnih poteh socialnega poseganja, ki bi vključevalo problematiko človekovih pravic. V kratkem času, ki je namenjen predstavitvi referatov, bi rad očrtal kritično analizo tega, kar po mojem danes predstavlja zasnovo socialnega poseganja in sedanji vir legitimnosti akcije, ki poteka v imenu človekovih pravic. Trije različni toposi, ki pa izhajajo iz iste splošne ekonomije, zatemnjujejo obzorje:

1. Topos sočutja, ki temelji na bližini nesrečnih eksistenc in trpečih ljudi.

2. Topos nuje, ki spodbuja potrebo po ukrepanju in zahteva takojšnje rezultate na področjih, ki se kažejo kot neodložljiva, ker niso bila pravočasno urejena.

3. Topos tveganja, ki izhaja iz alarmantnih razsežnosti skrajnih situacij in združuje obveznost pomoči ogroženemu posamezniku in nujnost varstva družbe in njenih članov pred nevarnostjo, ki jo vnašajo nekateri izmed teh članov.

Namesto pojasnjevanja teh opcij bi rad poudaril, da gre za inačice iste splošne ekonomije socialnega poseganja, ki temelji na družbeni in moralni razvidnosti akcije za izboljšanje življenskih razmer človeških bitij in za uveljavitev njihovih pravic do dostojnega življenja. Kljub tveganju, da bom videti ikonoklastičen, bi rad razpršil nejasnosti v zvezi z dobrimi moralnimi nameni ali strahom družbe, ki zbujajo dvom v socialno poseganje v okviru človekovih pravic.

To isto splošno ekonomijo bom z ekstrapolacijo termina Hannah Arendtove[2] imenoval politika usmiljenja. Menim namreč, da lahko sočutje, nujo in tveganje povzamemo v generično, humanitarno kategorijo, ki – preden se praktično izrazi v akciji, humanitarni seveda, in tako in drugače preplavi poklicne vrednote socialnega poseganja – nujno vključuje javno izražanje.

Toda kaj pomeni ta vpeljava modela usmiljenja v politiko? Dve stvari:

Primo : premestitev od religiozne kategorije ljubezni do bližnjega – samoljubnega sredstva za odrešitev, saj vbogajme gasi grehe – k laični, altruistični humanitarni kategoriji in k njenemu

[1] Z dovoljenjem avtorja predstavljamo referat, ki ga je imel na mednarodnem posvetu z naslovom »Človekove pravice in oblikovanje socialne službe« v Lizboni, 1.-2. maja 1995.

[2] H. Arendt (1967), Éssai sur la révolution . Paris: Gallimard.

zakonu minimalnega zatiranja, če povzamemo izraz Bernarda Kouchnerja:

> Eno samo pravilo, torej, a kruto: stati ob strani manjšinam in zatiranim. A brez iluzij, kajti tudi manjšine lahko postanejo zatiralske.[3]

V tem prenosu pa ostaja zasnova enaka: tke se v moralnih terminih. Temelji na predstavi normativnega razkoraka med tem, kar je, in tem, kar vsakdo misli, da bi moralo biti. Temelji na razpoki v redu stvari, razumljenem kot normalnem in zaželenem. Temelji na kršitvi dobrega ali primernega, kot ga je definirala družba. Skratka, temelji na zavesti o nedopustnem ali nevzdržnem, in zato igra zdaj na paleto čustev, zdaj na register zgroženosti. Da bi to moralno razumevanje sveta delovalo, pa mora biti izpolnjen določen pogoj. Ta, ki ga je opazil že Durkheim, ko je kritiziral usmiljenje kot amoralno — amoralno zato, ker je v svojem bistvu neuniverzalno. »Usmiljenje bi lahko prakticirali le, če bi se mu nekateri odrekli ali ga ne bi mogli izvajati.«[4] To je pol stoletja pozneje še bolj jasno izrazila Hannah Arendt, ki je opravila bilanco francoske revolucije in ugotovila, da je ta opustila vprašanje svobode na račun politike usmiljenja; ta politika bi se lahko razvila le, če bi se neenaki skupnosti ljudi, srečna in nesrečna, poistovetili.

Secundo : razkol nesrečen/ne-nesrečen ne zadošča za začrtanje politike. Kot pravi Luc Boltanski v svojem delu o oddaljenem trpljenju:

> Ta dva razreda morata imeti po drugi strani dovolj stikov, da lahko srečni ljudje posredno ali neposredno opazujejo bedo nesrečnežev, a hkrati morata biti dovolj oddaljena ali odmaknjena, da lahko njihove izkušnje in njihova dejanja ostanejo ločena.[5]

Da bi lahko zares govorili o politiki usmiljenja, je treba opraviti tudi prehod, če uporabimo izraze Wrighta Millsa, od osebnih preskusov k družbenim zastavkom: eni zahtevajo individualno angažiranje, da bi olajšali očitno trpljenje konkretnemu človeku; drugi predvidevajo organiziranje kolektivne akcije, ki naj bi odstranila družbene težave.

Ta prehod temelji na spektakularizaciji trpljenja, v etimološkem smislu te besede, se pravi na tistem, kar govori očem, priteguje pogled in buri domišljijo. Tega nujnega razkazovanja brez neposredne izkušnje ne gre razumeti kot »dobrodelno zabavo«, kot se televizija igra dobro vilo in dela iz revščine ali nesreče zvezdništvo, ampak ga je treba razumeti kot pogoj za politično akcijo, ki daleč presega splošnost duhovnega reda, se pravi, kot poenotenje individualnih izrazov trpljenja, ki presega njihovo razpršenost in temeljno očitnost, tako da med njimi zavlada enakost v prostoru in času.

Da pa bi spektakel omogočil izražanje »delujočih besed«, se pravi, da bi kljub razdalji ohranil milostno vez in gledalcu zagotovil nadaljevanje odgovornosti za položaj trpečega, je potrebno teatraliziranje. Vse je namreč odvisno od kakovosti predstavitve na daljavo. V tem smislu temelji politika usmiljenja predvsem na jasnih kategorijah in na vzorčnih predstavitvah, ki pa so kljub temu indiferentne do singularnosti tako predstavljenih trpečih ali nesrečnih, kot grobo pojasnjuje Luc Boltanski: »Enako dobro kot ti otroci, ki nam izvabljajo solze, bi opravil katerikoli drug otrok.«[6]

Po tem kratkem poskusu opredelitve splošne ekonomije politike usmiljenja bi rad orisal hevristično razsežnost, ki se skriva v zavračanju na teh virih zasnovanega pristopa k vzpostavitvi socialnega poseganja v perspektivi človekovih pravic. Skrajni primeri, družbeni izraz trpljenja, nuje ali nevarnosti zapolnjujejo

[3] M. Battati, B. Kouchner (1982), Le devoir d'ingérence . Pariz: Denoël (s. 21).

[4] É. Durkheim (1976), L'éducation morale . Pariz: PUF (s. 50).

[5] L. Boltanski (1993), La souffrance à distance . Pariz: Éd. A. M. Métaillé (s. 18).

[6] L. Boltanski, op. cit. (s. 28).

dojemanje družbenih problemov z družbeno dovoljenim medijskim učinkom in z nujnostjo poseganja, ki iz tega izhaja. Še več, kjerkoli se v imenu logike nuje ta politika usmiljenja razvije, pa naj bo v obliki humanitarnega posredovanja ali v obliki boja proti družbenim nepravilnostim v revnih predmestjih, se rešitev temeljnih problemov prelaga. Zato je treba slediti Zakiju Laidiju, ko poziva k

> boju proti nuji (in, treba je dodati, proti imperativu akcije in vsemu, kar spodbuja politiko usmiljenja), ne toliko kot kategoriji akcije, temveč zlasti kot osrednji kategoriji predstavljanja naših družb, njihovih težav in njihove prihodnosti.[7]

Kot nadaljevanje tega poziva bi rad podprl hipotezo, da gre v primeru, če upoštevamo le skrajne in alarmantne razsežnosti družbenih problemov, manj za teoretsko redukcijo in bolj za epistemološko oviro; če hočemo dojeti, v čem je bistvo teh problemov, in če želimo zastaviti oblike družbene regulacije, ki jih zahtevajo, je treba pogledati onstran trpljenja, nuje in nevarnosti, kot nam svetuje tudi Robert Castel v svojem zadnjem delu[8]: obravnava socialnega vprašanja, pri kateri izhajamo iz njegovih margin in nato zgolj obsodimo izključenost, ne zadošča, treba ga je dojeti v njegovem osrčju, treba je dojeti destabilizacijo stabilnih in pešanje družbenega varstva v povezavi z razsulom dohodkovnih razmer.

Dobro, boste rekli, toda kaj nam ostane od začetnega vprašanja o človekovih pravicah. Odgovoril vam bom z novim vprašanjem, ki si ga izposojam pri Marcelu Gauchetu: »Ali je mogoče razumeti človekove pravice kot politiko, če nam ne ponujajo zavzetja celotne družbe, v katero so umeščene?«[9], se pravi, če v ničemer ne urejajo statusa posameznika v dani družbi. Človekove pravice dejansko nimajo smisla, če, primo , niso vkorenin-jene v socialnopolitično prst s priznavanjem zagotovljenih socialnih pravic, ki omogočajo posamezniku načrtovati prihodnost, in, secundo , če nista sankcionirani ustrezna pripadnost in aktivna integracija v družbo. Človekove pravice ne morejo slediti svojemu končnemu cilju obnove človekovega dostojanstva, ne da bi hkrati vzdrževale ali razvijale njegovo politično sposobnost za družbeno delovanje, z drugimi besedami, če ne omogočajo vsem članom neke družbe, da imajo prost dostop do družbenega državljanstva (citoyenneté sociale).

Družbeno državljanstvo, se pravi možnost zasedbe stalnega prostora v družbi in možnost delovanja v normativni produkciji te družbe, je temelj integracije v družbo, hkrati pa je tudi pogoj integracije same družbe. Stalen prostor, se pravi, trajni družbeni položaj, ne pa neprestana začasnost ali »obsojenost na večno uvrščanje«[10], kakršno živijo francoski Rmisti, socialni položaj, h kateremu sodita družbena koristnost in javno priznavanje v družbi medsebojne odvisnosti (gl. Durkheim in njegova organska solidarnost).

Toda kaj ugotavljamo? Kljub retoriki usmiljenja ali pa prav zaradi nje, ker skuša odriniti ali celo povsem izbrisati to vprašanje integracije, s tem da ga utaplja v boju za umeščenost, to družbeno državljanstvo ni prav nič očitno. Razredni boj je, če se izrazimo slikovito, zamenjal boj za položaj[11] med preštevilnimi. Ti sploh nimajo več »priložnosti« biti izkoriščani, kajti da bi bili izkoriščani, je treba imeti družbeno zamenljivo vrednost. Ti posamezniki niso družbeni dejavniki, so »družbene ne-sile«[12], saj nimajo družbene koristnosti in torej tudi ne družbene

[7] Z. Laidi (1995), Les problèmes de fond s'enlisent dans l'urgence. V: Libération, sreda, 24. marec.

[8] R. Castel (1995), La métamorphose de la question sociale: Une chronique du salariat . Rariz: Faynard.

[9] M. Gauchet (1980), Les Droits de l'Homme ne sont pas une politique. V: Le Débat , julij-avgust.

[10] Če si sposodimo izraz Roberta Castela.

[11] V. de Gaulejac, I. Taboada-Leonetti (1944), La lutte des places . Marseilles: Hommes et perspectives.

[12] J. Donzelot, Ph. Estebe (1944), L'état animateur . Paris: Ésprit.

eksistence, čeprav so, in prav v tem je težava, v družbi navzoči.

Socialno vprašanje, ki se nahaja v osrčju politične problematike človekovih pravic, tako postane vprašanje prostora, ki ga lahko zavzamejo ti »nebodijihtreba«, in odgovora na to vprašanje ne gre iskati v kateremkoli dejstvu, ki bi se opiralo na normativno prirodnost nujnosti pomoči (ali poseganja). Odgovor je lahko le rezultanta novega socialnopolitičnega modela, ki vprašanja ne bo več pomikal na rob, ampak v osrčje modernih družb, saj gre za krhko ravnotežje, ki tem družbam omogoča obstanek in razvoj.

Če zastavimo razpravo v teh terminih, pomeni to nekako zagotoviti razmere za začrtanje velikih obrisov spreminjanja socialnih poklicev in v tem smislu sodelovati pri snovanju usmeritev, dajati prednost izobraževanju socialnih zastopnikov. Za konec si orišimo splošnega duha teh posledic na področju izobraževanja. Prva razsežnost izobraževanja v socialnem delu, ki temelji na prej omenjenih zahtevah, bi bila de-formacija, dekonstrukcija dobrih namenov, naj bodo humanitarni, zahtevajoči akcijo, zavezani logiki nuje, usmerjeni zgolj na robove, skratka, dekonstrukcija vsega, kar je osnova za problematizacijo človekovih pravic s pomočjo terminov politike usmiljenja. Z zahtevo po odstranitvi teh vrednot iz epicentra izobraževanja seveda tvegam, da bom obveljal za privrženca »etičnega čiščenja«[13].

Do neke mere zavestno sprejemam, da tako razumevanje ukinitve določenega moralnega reda, ki v izobraževanju na področju socialnega dela temelji na retoriki vrednot, ne da bi ga pri tem nadomestili z drugo tiranijo, tiranijo techné , pomeni redukcijo socialnih zastopnikov na status preprostih izvrševalcev, socialnih operaterjev. Ne, k tej ukinitvi je treba pristopiti s profilom razvoja analitične pristojnosti, ponovno osredotočene na socialno vprašanje z velikim V, ki je navsezadnje vprašanje socialnega prostora in koristnosti posameznikov v družbi, s tem pa socialno delo obnavljamo v njegovi politični razsežnosti, ki je bila doslej, verjetno se strinjate, še posebej atrofirana.

Zahvaljujem se vam za pozornost.

[13] Če uporabimo izraz Georgesa Sebbaga. G. Sebag (1993), De la purification éthnique. V: Le Débat, 75 (maj-avgust): 24-35.

OBISK NA *COLLEGE OF HEALTH AND CARING SCIENCES*, UMEA, ŠVEDSKA

(POTOPIS)

UVOD

College of Health and Caring Sciences v Umei je dal lani (1994) pobudo za sodelovanje z Visoko šolo za socialno delo v Ljubljani. Obisku iz Švedske in podpisu sporazuma o sodelovanju je sledilo študijsko potovanje v Umeo, ki sva ga ob koncu maja letos opravili s kolegico mag. Pavlo Rapoša Tajnšek.

Direktorica študija Marie-Luise Nilsson, kolegice (navedla bom samo osebna imena, ker smo se tako naslavljale) Asa, Gunbritt, Riitta, Maria, Kerstin, Mimmi in kolega Lennart so nama pripravili zanimiv program. Ljubeznivo so nama pokazali in razložili, kar naju je zanimalo, in nama pustili tudi čas za samostojno zbiranje vtisov.

KURIKULUMI

Najbolj naju je zanimal način študija. Gostiteljice so nama predstavile študijski program oziroma programe. Upam, da je povzetek kljub dvojnemu prevajanju (iz švedščine prek angleščine v slovenščino) pravilen. V Umei izvajajo tri študijske programe, ki se bolj ali manj ujemajo s študijskim programom na VŠSD. College of Health and Caring Sciences ima, kot je razvidno iz imena, več programov, od katerih sta socialnemu delu blizu dva: za socialno varstvo (social care) in deloma za socialno pedagogiko. Programa sta triletna. Univerza v Umei pa ima univerzitetni 4-letni program socialnega dela.

Študij poteka po kreditnem sistemu. Študij socialnega dela na visoki šoli je »vreden« 120 točk, na univerzi pa 140 točk. Ena kreditna točka predstavlja teden študija. Če se študiju na collegeu doda še 40 točk programa socialnega varstva, ki se tudi izvede na collegeu, je mogoče opravljati magisterij iz socialnega dela.

College for Health and Caring Sciences bo vključen v univerzo v dveh do treh letih. Ovire so predvsem upravne in finančne narave. Univerza je državna, visoka šola pa deželna (County Västerbotten), zato je financiranje različno.

Vsebina kurikulumov je dokaj svobodno določena. Država (parlament) postavi študijske smotre. Na visoki šoli mora biti 60 kreditnih točk socialnega varstva (social care), se pravi izobraževanja za neposredno delo z uporabniki. V tem okviru učitelji, študenti in strokovnjaki določijo vsebino kurikuluma in število kreditnih točk za posamezna študijska področja (predmete). Brošuro z univerzitetnim študijskim programom socialnega dela sva dobili, nisva pa prišli v stik z izvajalci tega programa.

SOCIALNA DRŽAVA

Od državnih institucij sva si ogledali dom za stare, dom za otroke s posebnimi potrebami in center za priseljence.

Presenečajo »standardi in normativi«, ki so glede števila zaposlenih zelo ugodni, čeprav so sogovorniki ves čas omenjali visoko ceno delovne sile.

Dom za stare se nahaja v mestu. Tam stanuje 130 oseb, večinoma v enosobnih stanovanjih s kuhinjo in kopalnico. Zaposlenih je 120 oseb, od tega 83 s polnim delovnim časom. Večina zaposlenih so »pomočniki« (care givers , helpers).

Filozofija doma je, da so ljudje svobodni, odgovorni zase in neodvisni. To poskušajo spoštovati tudi pri nepokretnih stanovalcih, ki po prihodu v dom ohranijo svojega dotedanjega izbranega zdravnika. Tako prihaja v dom okrog 20 zdravnikov.

Stanovalci se lahko hranijo v restavraciji dóma ali si kuhajo sami oziroma s pomočjo pomočnikov. Vsakdo ima svoj ključ od vhodnih vrat dóma. Sorodniki in drugi obiskovalci lahko prenočijo v domu bodisi pri stanovalcih ali v posebni sobi za goste.

Stanarina za bivanje v enosobnem stanovanju znaša 2400 švedskih kron. Vse ostalo, npr. hrano (če si stanovalec ne kuha sam), zdravstveno nego, pomočnike itn., je treba plačati posebej. Če stanovalec ne zmore izdatkov, plača občina, potem ko preveri materialno stanje prosilca. Če ima ta v lasti materialne dobrine večje vrednosti, npr. avtomobil, mu svetujejo, naj jih proda, šele nato mu sofinancirajo bivanje v domu.

Presenetilo me je, da nikjer v domu nisem opazila skupin starih ljudi, ki bi tako kot pri nas posedali pri vhodu ali po hodnikih in opazovali obiskovalce. Mogoče posedajo v svojih garsonjerah.

Knjižnica, restavracija, prostori za razne terapije in prostočasne dejavnosti so na voljo tudi starim ljudem iz okolice.

Dom za otroke s posebnimi potrebami se nahaja v majhni vasi Talsmarks gard, dobrih 50 km severno od Umee. V prostorni enodružinski hiši živi 8 otrok, za katere skrbijo 4 vzgojitelji, 4 vzgojiteljice in direktor doma. Vsi so zaposleni s polnim delovnim časom. Prisotnost vsaj dveh vzgojiteljev je zagotovljena vseh 24 ur na dan. Osebje in otroci skupaj kuhajo, opravljajo domača dela, delajo na vrtu in podobno. Vsak otrok ima svojo sobo. Dnevna soba s sedežno garnituro je prav taka, kakršne so dnevne sobe v običajnih hišah, le večja je. Vzdušje se mi je zdelo toplo in domače. Čevelj pred pragom in nogavice, ki so kukale iz predala, so me nostalgično spomnile na nekdanje prizore iz družinskega življenja.

Težave, ki jih imajo otroci, so različne: prestopništvo, incest, hude težave oziroma nesoglasja v šoli in pri vseh neugodne družinske razmere. Ob našem obisku so bili v šoli. Hodijo v vaško šolo, vendar v poseben razred s kombiniranim poukom, v katerem učita dva učitelja. Učitelja in osebje doma se sestanejo vsak dan. Vsi otroci končajo osnovno šolo. Direktor doma pravi, da je to sicer drago, a se splača.

Približno dve tretjini otrok se vrne v družino (če se je v družini medtem kaj spremenilo). Starši lahko obiskujejo otroke, tudi otroci lahko gredo obiskat starše, če je to mogoče.

Večkrat sem povprašala sogovornike, ali pričakujejo, da bo vstop Švedske v Evropsko Unijo zahteval zmanjšanje socialnih pravic, a so bili vsi mnenja, da se to ne bo zgodilo.

»ZA BOLEZEN SO ZDRAVILA, ZA LJUBEZEN PA JIH NI«

Na Uradu za priseljence (Immigration Biro) so nam predstavili razvoj priseljevanja na Švedsko in aktualne probleme. Imela sem občutek, da so sodelavci Urada zelo zavzeti za svoje delo.

Švedska do II. svetovne vojne ni imela imigrantov, razen iz sosednje Finske. Z ekonomskom razcvetom je prišla ekonomska imigracija in za njo politična, se pravi, begunci iz raznih držav, nazadnje iz Bosne. Priseljenci so v glavnem prihajali na jug Švedske. V zadnjem času poskuša država z različnimi ukrepi doseči enakomernejšo porazdelitev imigrantov oziroma beguncev po vsej deželi.

Za priseljence švedska država materialno dobro poskrbi, a status priseljenca se kljub pridobljenemu švedskemu državljanstvu vleče v naslednjo generacijo, že če je eden od staršev priseljenec. »Moji otroci so priseljenci druge generacije, čeprav imajo švedskega očeta, švedsko državljanstvo in so rojeni na Švedskem,« pravi kolegica, ki je po rodu Finka, »ampak to velja tudi za kraljeve otroke, saj je kraljica Nemka.«

Poleg pravih imigrantov je na Švedskem precej posvojenih otrok iz azijskih držav, ki se med odraščanjem srečujejo z vprašanjem pripadnosti. Nekateri poskušajo najti stik z domovino bioloških staršev. Menijo, da bi moral razviti svet poskrbeti za otroke iz nerazvitih držav oziroma iz revnega okolja tam, kjer živijo, in ne s posvojitvami.

Zvečer se srečamo z begunci iz Bosne. Plavolasa mladostna ženska, ki govori z Riito švedsko, se izkaže za otroško zdravnico iz Jajca. Seznaniva se še s strojnim inženirjem, direktorjem iz Tuzle, upravnim delavcem, profesorjem, sociologom. Sprašujejo naju o slovenskih politikih in športnikih, o Mariboru, kjer je bil nekdo nekaj časa zaposlen, o vsem, kar jim pomeni vez s preteklostjo. Pravijo, da so materialno primerno preskrbljeni. Denarno pomoč dobivajo natančno odmerjeno po »tablicah« za različne potrebe. Ker znajo skrbno gospodariti, ker sami kuhajo in kupujejo na razprodajah, si lahko privoščijo izredne izdatke za otroške igrače in podobno. Otroci hodijo v švedske šole, kjer so zelo uspešni, odrasli v jezikovne in druge tečaje. Ampak univerzitetne diplome iz bivše Jugoslavije niso priznane. Študij bi morali opraviti tako rekoč znova, možnosti za zaposlitev nimajo, delati ne smejo. Upravni delavec hodi v kuharski tečaj, a ne verjame, da se bo lahko kdaj zaposlil vsaj kot kuhar. Še najboljše perspektive ima 30-letni sociolog, ki je dovolj mlad, da vse začne znova. Kdor je star 40 let ali več, bo verjetno za vedno ostal brez zaposlitve, tujec, odvisen od humanitarne pomoči, z domotožjem, ki mu ni videti konca. Čeprav »jim ničesar ne manjka«, me njihov položaj najbolj prizadene.

TREZNI VIKING

Obiskali sva tudi prostovoljno organizacijo Halfwayhouse za pomoč odvisnikom, ki se po zdravljenju vključujejo v vsakdanje življenje. Prostori se nahajajo v večjem stanovanju stanovanjskega bloka. Organizacijo vodita nekdanja odvisnika. Vodja mogočne postave je zelo podoben moji predstavi o Vikingu.

Organizacija je financirana kot fondacija. Velik del stroškov pokriva država. Kontaktna oseba za povezavo z državno socialno službo je »uradni« socialni delavec. Voditelja skupine imata supervizijo pri psihiatru. Povezani so tudi s cerkvijo.

Halfwayhouse pomaga pri iskanju stanovanja in vključitvi v socialne mreže. Stanovanje najprej za eno leto najame socialna služba. Če se stanovalec primerno vede in redno plačuje stanarino, lahko po enem letu sam sklene najemno pogodbo.

Delujejo po minessottskem modelu. Vključi se lahko, kdor želi. Pogoji so le, da je »čist« (ne jemlje mamil) in trezen (clean and sober), da se udeležuje kakšne oblike obravnave (treatment) in da spoštuje pravila vedenja. Velik pomen pripisujejo izobraževanju. Na Free Nordic University je mogoče študirati program adiktologije na daljavo.

»Viking« pravi, da gre pri alkoholu in drogah za isto, le da zdravljenje alkoholikov traja dalj časa. Navede podatek, da je 10% švedskega prebivalstva alkoholikov. Videti je, da je alkohol problem tako za prebivalstvo kot za državo. Že na letališču v Stockholmu je Pavlino ostro uho zaznalo žvenket steklenic, ki je prihajal iz plastičnih vrečk nekaterih potnikov. Na večerji v dobrem lokalu je gostiteljica vljudno pojasnila, da si lahko izberemo brezalkoholne pijače in pivo, vina ne sme ponuditi. Edina izložba v mestu, na kateri sem opazila kovinsko mrežo, je bila tista z alkoholnimi pijačami.

GLAS LJUDSTVA

Stanovali sva v manjšem družinskem hotelu ob reki. Skrb za sobo je popolnoma samopostrežna. »Delovna sila je draga«, nama pojasnjuje lastnikov bratranec. »Včasih so bile v hotelu zaposlene štiri sobarice, zdaj nimamo nobene.«

Samopostrežno je – kljub brezposelnosti – vse, kar je le mogoče. V klasično opremljeni kavarni gostom pri pultu na pladenj postavijo le krožnik z izbranim pecivom, kavo si natočijo sami in ob odhodu je treba odnesti pladenj na stojalo, kot smo počeli nekoč v študentski menzi.

Direktor doma za otroke s posebnimi potrebami ima v vasi pekarno. Zaposlitev je postala negotova in pametno je imeti rezervni oziroma dodatni vir preživljanja.

Kolegica, ki je doma z dežele, nima več drugega stanovanja v mestu, ker je to postalo predrago.

»Z vstopom v Evropsko Unijo je postalo vse še slabše,« pravijo v trgovini s spominki. »Nemški turisti so včasih več kupovali, ker so dobili povrnjen davek. Zdaj je tega konec.«

»In ti tujci!« nadaljuje najin hotelski informator. »Od povsod prihajajo. Ne znajo jezika, ne znajo delati; vse, kar potrebujejo za življenje, dobijo zastonj. Mi pa plačujemo 100% davke.« Tega o 100% davkih mi ni uspelo razvozlati. Vsekakor morajo biti visoki, saj sem v brošuri na letalu prebrala, da je zaradi njih protestirala celo Astrid Lindgren.

PROSTORNOST IN PROSTRANOST

Mogoče je bilo tako zaradi dolgega dneva, zaradi skandinavskega smisla za notranjo opremo, zato, ker je severni del Švedske redko poseljen, ali zato, ker sva s Pavlo drugič v istem letu doživljali zgodnjo pomlad — ampak vsa bivališča so se mi zdela svetla in prostorna in vsa pokrajina prostrana.

Prostorno in prostrano je mesto Umea, ki je po uničevalnem požaru dobilo široke ulice, obrobljene z brezami (ki so simbol mesta), da se katastrofa ne bi ponovila.

Naša prijateljska šola je predvidoma za 3 leta nameščena v opuščeni tovarni, dokler ne »ozdravijo« njihove stavbe, v kateri se je pojavila lesna goba (če sem prav razumela). Šolski upravni prostori so v upravni zgradbi tovarne, študentska menza in drugi prostori za obštudijske dejavnosti so v manjših tovarniških halah, predavanja potekajo v bivalnikih. Kljub začasnosti so prostori urejeni z občutkom za posebne potrebe uporabnikov. V predavalnici sta bila npr. poleg navadnih stolov dva vrtljiva, oblazinjena, z visokim naslonjalom — za študente, ki imajo težave s hrbtenico.

V nedeljo so naju gostiteljice skupaj z dr. Jan Mason z West Sydney University, ki je bila na obisku ob istem času kot me, peljale na izlet k mogočnim brzicam reke Vindeln. Interkontinentalno druženje je bilo prav zabavno. Evropejke smo si predstavljale Avstralijo kot deželo živinorejcev in s tega izhodišča navezovale pogovor s prebivalko velemesta, ki ji je bila ta dejavnost popolnoma tuja.

Evalvacija praktičnega dela študentov, ki sva se je tudi udeležili, je potekala na otoku Norrbyskär, v nekdaj vzorni delavski koloniji, ki je po propadu industrijskega obrata v rabi za delavski turizem.

Najlepše pa je bilo vsekakor pri kolegici, ki živi na deželi. Prebiva v tradicionalno urejeni stari brunarici v gozdu, ki spominja na Pokljuko. Prav kratka steza pelje do obale Baltiškega morja s pogledom na bližnje otočke. Iz Pavle so kar sami privreli verzi iz pravljice o kralju Saltanu.

KAMENČEK V KOLESJU

Ob odhodu iz Umee sva na letališču izvedeli, da ta dan osebje letalske družbe SAS na mednarodnih linijah stavka. Kljub temu sva morali domov, saj so naju pričakovali domači, da o študentih niti ne govorimo.

Odpotovali sva do Stockholma. Postavili sva se v dolge vrste sotrpinov, ki jim je SAS-ovo zemeljsko osebje v potu svojega obraza iskalo nadomestne polete do doma, medtem ko je na galeriji zasedal stavkovni odbor SAS-ovega nebesnega osebja. Po dveh urah in pol sva dobili novo zvezo, a ko sva hoteli oddati prtljago, se je izkazalo, da naju ni v računalniku. Spet čakava, najdejo naju, telefonirava domov, čakava, in ko končno na Lufthansinem letalu odletiva proti Dunaju, nama odleže. Še zadnji stres na Brniku, kjer zaman čakava na prtljago. Izkaže se, da je prispela že s prejšnjim letalom. Padeva v objem svojih najdražjih in Pavla je zadovoljna, ker bo lahko po dogovorjenem razporedu opravila konzultacijo s študenti.

Andreja Kavar Vidmar

PROFESIONALNE ETIKE PRI DELU Z LJUDMI

To je bil naslov posveta, ki je potekal 17. in 18. oktobra 1995 v Mariboru. Ker je vsebina vselej povezana z obliko, najprej nekaj besed o tem, kako je sploh prišlo do tega posveta.

V sodelovanju Visoke šole za socialno delo z Inštitutom Antona Trstenjaka je prišlo do ideje, da bi organizirali delovno srečanje predstavnikov in predstavnic vseh tistih profesij, v katerih so etični vidiki strokovnega dela vsaj tako pomembni kot njihovo znanje, teorije in veščine. Če različnost profesij pomeni različnost področij, različnost teoretskih pristopov, različnost uporabljenih metod (oz. sproženih učinkov), potem je koristno razlikovati med dvemi vrstami profesij: med tistimi, katerih storitve neposredno uporabljajo (zlasti) individualni uporabniki, in onimi, kjer individualna interakcija eksperta z uporabnikom ni tipična ali pa sploh ni nujna. V prvem primeru gre za dejavnosti, ki neposredno učinkujejo na uporabnikov organski in psihični sistem (psihologija, socialno delo, medicina, pedagogika...), v drugem primeru pa je tako učinkovanje posred(ova)no ali pa ga sploh ni.

Ker je bil to prvi posvet te vrste v Sloveniji, naj opozorim na nekaj pomislekov, ki so jih imeli nekateri že o samem naslovu posveta. Iz tega bo razvidno, da vsebinski okvir, kakor je bil zastavljen, ni bil nekaj samoumevnega, o čemer bi se že vnaprej strinjali vsi udeleženci. V glavnem je šlo za tri vrste vprašanj:

1. Zakaj izrecno poudarjati etiko, če pa je najbolj odločilno pri vsakem profesionalcu njegovo profesionalno znanje? Če profesionalec (npr. v odnosu do uporabnika) ravna profesionalno, je to nujno tudi etično, saj se v nasprotnem primeru izneveri lastnemu strokovnemu poslanstvu, zgreši namen svojega početja, dela napake itn. Ker pravilna profesionalna usposobljenost vselej vključuje tudi etično dimenzijo, ni potrebe po izrecnem ločevanju profesionalne etike od profesionalnih znanj (veščin, metod, teorij). Z ločevanjem med enim in drugim bi lahko prišlo do vtisa, da je profesionalna etika neodvisna od znanja (značilnega za neko profesijo), s tem pa bi lahko zašli v moralizem...

2. Ker je profesionalna tista etika, ki jo imajo profesionalci in profesionalke (ne glede na dejavnost, ki jo opravljajo), ni razloga, da bi o njej govorili v množini (kot sugerira naslov posveta). Medtem ko se pripadniki različnih profesij razlikujejo med sabo po tem, za kaj so usposobljeni, komu namenjajo svoje storitve, kje so zaposleni, kako so organizirani itn., pa jih profesionalna etika druži zlasti v tem smislu, da so pri svojem delu avtonomni do političnih, nazorskih, ideoloških, strankarskih idr. pritiskov. Njihova profesionalna etika se torej kaže zlasti v tem, da so najprej profesionalci in šele potem vse drugo. To pomeni, da se profesionalna vprašanja presojajo samo po profesionalnih kriterijih, čeprav so eksperti hkrati kot osebe tudi verniki in ateisti, čeprav so simpatizerji te ali one stranke, čeprav so zaposleni v različnih ustanovah, ki so si lahko tudi konkurenčne itn. Prav profesionalna etika jih opozarja na prednost profesionalne drže, zato je o njej bolje govoriti v ednini; v tem smislu namreč ni razlike med profesionalcem iz socialnega dela, psihologije, sociologije, prava...

3. Zakaj govoriti o profesionalnih etikah »pri delu z ljudmi «; ali ni odveč to poudariti že v naslovu? Ali ni to pleonazem? Ali nima vsakršno etično delovanje tako ali drugače opravka »z ljudmi«, naj gre za etiko profesionalcev ali neprofe-

sionalcev? Ali ni etična tematika prav v tem, da imamo vselej opravka z različnimi načini človekovega ravnanja in hotenja, z nravstvenostjo, z merili o tem, kaj je moralno in nemoralno itn.? Ko govorimo o etiki, vselej mislimo na ljudi, pa če etiko opredelimo kot dejansko ravnanje konkretnega posameznika ali kot filozofsko disciplino oz. teorijo morale; v vsakem primeru gre za odnose med ljudmi. In naprej – ali ne velja to za vse profesije? Kljub razlikam med njimi gre pri vseh za človekovo dejavnost, tj., za človekovo delo oz. za delo s človekom, čeprav na različne načine. Kot da nekatere profesije »delajo z ljudmi«, druge pa nimajo zveze s človekom in imajo zato drugačno etiko, ali pa je sploh nimajo...

Ta vprašanja navajam zato, ker že sama po sebi opozarjajo na aktualnosti posveta, o katerem govori tudi njegov naslov. Zgornje tri ugovore lahko namreč soočimo z naslednjimi stališči:

Ad 1 . Ko govorimo o etiki kakšne profesije, so metode, veščine in ostalo znanje ter ekspertova usposobljenost res pogoj za njegovo profesionalno etiko – niso pa zadosten pogoj. Strokovno in etično ravnanje sta res povezana, a na naslednji način: če je ekspertovo delo strokovno pravilno, ni nujno, da je tudi profesionalno etično; če pa je njegov odnos do uporabnika etičen po merilih profesije, ki jo zastopa, pa je nujno tudi strokovno pravilen. Zato v razvitih profesijah niso dovolj le strokovna merila, ampak se poudarjajo tudi moralne norme, ki se kodificirajo v kodeksih profesionalne etike. Tako kot se npr. kazenska odgovornost ne pokriva povsem s strokovno odgovornostjo, podobno se tudi moralna odgovornost ne pokriva nujno s strokovno in kazensko. To velja celo v povsem eksaktnih dejavnostih, ki so detaljno regulirane tako z zakonskega kot strokovnega vidika, npr. v računovodstvu, reviziji oz. na področju gospodarskega zaupništva. Celo na teh področjih so pogosti primeri, ko je lahko neko ravnanje, npr. revizorjevo, poslovno pravilno in hkrati moralno sporno (na kar je v referatu opozarjal dr. Koletnik; enak problem je na medicinskem področju pri nas že v sedemdesetih letih obravnaval Milčinski).

Ad 2 . Profesionalna etika v ednini namesto v množini? S to razlago (pod točko 2) ni nič narobe; vprašanje o tem se je mimogrede odprlo v diskusiji o enem splošnih sociioloških referatov, a je ostalo nedorečeno. Kljub temu je vprašanje vsebinsko pomembno (ne pa puristično). Gre namreč za predstavo o tem, kaj naj bi profesionalna etika sploh bila – na kaj pravzaprav mislimo, ko govorimo o njej. Če jo omenjamo v ednini, mislimo na njeno jasnost , medtem ko gre za razločnost tega pojma šele, ko govorimo o profesionalnih etikah . Jasnost o tem, kaj je profesionalna etika, vzpostavimo takrat, ko jo diferenciramo navzven, tj., od etik, ki niso profesionalne (in zgolj na to se nanaša argumentacija pod 2). Razločnost pojma pa dosežemo, ko profesionalne etike diferenciramo tudi navznoter, ko jih torej raz-ločujemo med sabo po različnih kriterijih, npr.:

- po posameznih profesionalnih področjih (profesionalna etika v socialnem delu je drugačna od tiste v medicini, v novinarstvu, ekonomiji itd.; prav zato imamo različne kodekse);
- lahko jih razločujemo po stopnji strukturiranosti (npr. glede na kodiranost: profesionalno etiko srečamo tudi v tistih profesijah, ki nimajo posebnih kodeksov);
- razločujemo jih lahko po tem, ali regulirajo odnose samo med predstavniki profesije ali tudi do uporabnikov itd.

Zato je v naslovu posveta izrecno poudarjena množina, saj se hkrati misli na jasnost in razločnost. Zato smo navsezadnje tudi imeli referente iz različnih profesij.

Ad 3 . Tretji ugovor se nanaša na »delo z ljudmi«. Ko primerjamo profesionalne etike, ni vseeno, ali gre za etike v tistih profesijah, kjer je za realizacijo ekspertne storitve odločilen neposreden odnos med njim ter individualnim uporabnikom, ali pa gre za profesije, za katere tak odnos sploh ni tipičen (ker so njihovi uporabniki institucije ali druge kolektivitete). Zato ima profesionalna

etika v socialnem delu več skupnega npr. z etiko zdravnikov, pedagogov, psihologov, advokatov kot pa s profesionalno etiko sociologov, inženirjev, politologov... Ob tem je pomembna razlika tudi v stopnji organiziranosti koristnikov profesionalnih uslug. Pri individualnih uporabnikih in neformalnih skupinah gre praviloma za večjo ranljivost in za manjšo ali nikakršno organiziranost, pri kolektivnih uporabnikih pa je ponavadi narobe.

Ta vprašanja navajam zato, ker po mojem mnenju že sama po sebi aktualizirajo temo, izraženo v naslovu posveta. Čeprav ta vprašanja niso bila eksplicitno obravnavana v nobenem referatu, so se nekajkrat pojavila v diskusiji in s tega vidika bo koristno brati tudi zbornik (ki je v nastajanju). Poleg tega je na aktualnost teme opozarjal tudi sam potek posveta, za katerega je bilo značilno naslednje:

a) Očitno gre za svežo, »neprežvečeno« temo, o kateri se predstavniki različnih profesij še nismo pogovarjali na ta način (na posebnem posvetu v tako široki sestavi).

b) Da je bila tema aktualna, se vidi tudi iz priprave posveta, saj je zaradi vsebinske novosti posvet nepredvideno prestopil okvir, ki je bil dan z začetno iniciativo. Sprva smo v pripravljalnem odboru razmišljali o dvojem: o vsebinski in konceptualni zamejitvi. To pomeni, da smo se skušali omejiti samo na problematiko etičnih kodeksov sorodnih profesij, konceptualno pa zastaviti posvet zgolj kot pripravo za širši simpozij, ki bi bil izveden drugo leto (v širši, mednarodni udeležbi). Kmalu pa se je pokazalo, da je interes za sodelovanje širši od predvidenega in da je zato smiselno odstopiti od »specialističnega« kriterija ter vključiti tudi tiste referente, ki so pokrivali širše teme (npr. A. Trstenjak, V. Rus, J. Makarovič, E. Kovač, H. Požarnik, K. Bedernjak). Tako je nastal iz enodnevnega dvodnevni posvet, ki je že zdaj narasel na raven simpozija, število najavljenih referentov se je povzpelo na 27, v času, namenjenem razpravi o posameznih referatih, pa so se pojavljali diskutanti, ki bi jih lahko (vsaj nekatere) vključili med referente, če bi bili najavljeni. Čeprav sem bil najprej skeptičen do take širitve posveta, me je njegova izvedba prepričala o nasprotnem: širši obseg je prav z vključitvijo novih področij nedvomno zvečal težo posveta in njegovo odmevnost, pri čemer je bila edina slaba stran v kroničnem pomanjkanju časa v diskusijskem delu. Tudi pobuda, da bi izvedli posvet v obliki posameznih »delavnic«, se mi ni zdela dobra. Posveta nismo drobili po »delavnicah« zato, ker je bilo specializiranih referatov (ki so v obravnavi etičnih vprašanj ostajali znotraj posamezne profesije) skoraj toliko kot samih referentov, kar pomeni, da je bolje, da smo vsi slišali vse, kot pa da bi se porazgubili v skupinah, ki ne bi mogle biti ozko profilirane.

c) Aktualnost posveta se bo odražala tudi v zborniku, ki bo izdan naknadno. V zvezi z njim naj opozorim le na dejstvo, da je težko najti publikacijo, v kateri bi o isti temi na enem mestu razpravljali številni referenti iz tako različnih profesij oz. področij (filozofija, teologija, sociologija, pravo, socialno delo, novinarstvo, ekonomija, ekologija, menedžment, odvetništvo, medicina, psihoanaliza, psihoterapija, psihologija, državne službe, tehnika, politologija itn.).

Skratka — posvet je bil namenjen etični problematiki zlasti v tistih profesijah, kjer se profesionalne storitve izvajajo v neposrednem, tj., osebnem stiku z uporabnikom. Čeprav je v teh dejavnostih učinek usodno odvisen od personalne interakcije, pa to seveda ne pomeni, da je etična odgovornost pomembna samo za profesionalce teh profesij, medtem ko naj bi bili drugi zgolj strokovno odgovorni. Dejavnost enih in drugih je tako strokovno kot etično relevantna v vsakem primeru (če se izvajalci tega zavedajo ali ne). In to velja celo za vsakršno človekovo dejavnost, za poklicno, profesionalno ali laično. V tem smislu ni razlike med kuharjem, jedrskim fizikom in prostovoljcem (na različnih področjih): početje vseh ima lahko etične posledice, pa naj gre za ukvarjanje z ljudmi ali s stvarmi na strokoven ali nestrokoven

način. To velja tudi v skrajnih primerih: tako kuhar, jedrski fizik kot prostovoljec lahko s svojo veščino rešujejo življenja, lahko pa tudi ubijajo (npr. v vojnih razmerah). Zato razlika ni v tem, ali njihova dejavnost vsebuje etično dimenzijo ali ne, ampak v tem, kako je ta dejavnost regulirana . V tem je vrednost profesionalnih etik. Zato se z njimi ne misli na moraliziranje; ne gre za to, da bi celotno početje reducirali samo na moralno raven, ki da je najpomembnejša — nasprotno, gre za regulacijo odgovornosti v tistih primerih, ko zgolj strokovni kriteriji glede uporabljenih metod niso več zadostni. Šele ko postane to vprašanje dovolj pomembno, se oblikujejo profesionalne etike za posamezna področja.

S tem pa pride do soočenja dveh dejstev:

- po eni strani velja, da ima vsaka človekova aktivnost tako ali drugačno moralno dimenzijo (saj je ne etična samo dejavnost strojnih in organskih sistemov);
- kljub temu pa so profesionalne etike relativno nov pojav, ki ni značilen za vse dejavnosti niti za vse profesije.

Ta dva poudarka si nista v nasprotju. Opozarjata na pomen družbene delitve dela. Z njo je prišlo do regulacije človekovega početja po dveh kriterijih:

1. glede na kompleksnost posamezne dejavnosti in
2. glede na usodnost posledic , ki jih sproža.

V nadaljevanju se omejujem na ta kriterija, ker si lahko s tem pojasnimo tudi pestrost referatov, ki smo jih slišali na mariborskem posvetu.

Za prvi kriterij je odločilen razpon med teorijo in izkustvom — gre za to, ali neka dejavnost izhaja (zgolj oz. zlasti) iz teoretskih spoznanj, ali pa se utemeljuje predvsem na izkušnji (tj., izkušnji izkušnje...). V tistih dejavnostih, kjer prevladuje prvi vidik, so za njihov razvoj odločilni teoretski premiki (npr. nove paradigme), od katerih je pomembno odvisen tudi razvoj veščin; pri izkustvenih dejavnostih pa so veščine tiste, ki diktirajo nadaljni razvoj. Zato prve dejavnosti opredeljujemo kot profesije, ker so bolj kompleksne; druge, ki ostajajo na ravni veščin, pa so poklici.

Za presojanje posameznih dejavnosti po drugem kriteriju, tj., z vidika učinkovanja (na ljudi ali stvari), pa postaja vse bolj pomembno razločevanje njihovih posledic. Pri običajnih ravnanjih zadostuje, da jih ocenjujemo npr. kot dobra ali slaba, koristna ali nekoristna; merila za to določamo sami (korist) ali pa so že ustaljena v vsakdanjem okolju, v katerem se gibljemo (navade, tradicija). Pri delovanju ekspertov pa se poleg tega sprašujemo še po učinkovitosti in uspešnosti ravnanj, kar lahko ocenjujemo le z njihovimi merili, zaradi katerih ti akterji sploh veljajo za eksperte. To pomeni, da jih ocenjujemo tako s strokovnega kot z etičnega vidika — tu pa je laik (zlasti uporabnik) večkrat v neenakovrednem položaju. Ekspert za neko določeno dejavnost je namreč hkrati ekspert za posledice te dejavnosti in za merila, s katerimi ocenjujemo te posledice.

To, kar je sprva (v cehovski fazi) še veljalo za absolutno prednost, je postalo v profesionalnem in poklicnem razvoju problem, ki se ga vse bolj zavedajo tudi izvajalci in ne le uporabniki. Zato dejavnosti razvijajo različne načine, s katerimi (samo)regulirajo tako strokovnost kot etičnost početja svojih predstavnikov, tj. njihovo odgovornost z obeh vidikov. In prav ti načini regulacije se pomembno razlikujejo po stopnji kompleksnosti tiste dejavnosti, na katero se nanašajo. Ta kompleksnost je v naslednji shemi ponazorjena z ordinato, odgovornost pa z abciso (gl. shemo na naslednji strani).

Poanta sheme je v naslednjih treh poudarkih:

- čeprav so profesije kompleksnejše od poklicev, je lahko dejavnost obeh relevantna tako s strokovnega kot z etičnega vidika,
- ker so lahko v strokovnih postopkih (profesionalnih in poklicnih) implicirane tudi etične odločitve, je koristno ta vidika razlikovati , zato da lažje presodimo možne posledice in sankcioniramo odgovornost,

• odgovornost je mogoče sankcionirati na različne načine (zakonska, materialna odgovornost itn.), lahko pa se regulira tudi na strokovni in etični podlagi. Zato ni vprašanje v tem, ali je ekspert za svoje delo samo strokovno ali pa tudi etično odgovoren, pač pa gre za to, kako je sploh mogoče zagotoviti njegovo odgovornost (strokovno in etično).

Ker se strokovnost meri s strokovnimi merili pristojnih strok, se strokovna odgovornost ekspertov ugotavlja z raznimi dokazili (spričevala, diplome, potrdila, licence) in s strokovnimi ocenami ter preskušnjami (ekspertizami). Vsi ti načini temeljijo na profesionalni oz. poklicni avtoriteti , kar pomeni, da je ta v strokovni presoji bolj merodajna od vseh drugih (celo od zakonodajne: socialni delavec lahko npr. ravna nestrokovno, tudi če ne krši zakonov — in narobe, če je zakon slab, lahko pride v nasprotje z njim kljub temu, da je ravnal strokovno).

Podobno je tudi z etično odgovornostjo ekspertov. Tako kot njihova strokovna se tudi etična odgovornost regulira glede na kompleksnost dejavnosti, ki jo izvajajo. Načini te regulacije pa so drugačni pri profesijah in poklicih. Zakaj?

Predhodnica teh načinov je cehovska mentaliteta, ki se je zlasti v enajstem stoletju izoblikovala okrog gospodarskih interesov tistih akterjev, ki so bili glasniki nove dobe. Takrat so namesto duhovščine prihajali vse bolj v ospredje obrtniki in trgovci. Ti so se povezovali v združenja, z namenom, da zavarujejo svoje interese, monopolizirajo trge, postavljajo standarde kakovosti, določajo hierarhijo (med mojstri, pomočniki in vajenci) itn. To se je dogajalo vzporedno z razvojem mestne samouprave in z izdajanjem t. i. »privilegijskih listin«, s katerimi so vladarji in fevdalci podeljevali mestom določene pravice in olajšave z zakonsko močjo. Z družbenim razvojem pa se pomen cehov zmanjšuje. Zaradi njihove neprilagodljivosti začnejo izginjati v šestnajstem stoletju, se pravi v času, ko se v Evropi začne znanstvena revolucija (Kepler, Bacon, Galileo, Descartes), ki ji sledi razsvetljenstvo (Voltaire, Diderot, Hume, pri nas Anton T. Linhart), vse to pa omogoči razmah znanosti in tehnike (Watt). Z zatonom srednjeveških cehov se torej vse bolj poudarja razlika med poklici in profesijami ter hkrati med samimi profesijami (naravoslovne, tehniške, medicinske, humanistične, družbene).

Če velja, da dejavnosti, katerih razvoj je predvsem teoretsko pogojen (ne pa zgolj veščinsko), regulirajo etično odgovornost z lastnimi merili — potem to najprej pomeni, da se poskušajo splošni etični postulati konkretizirati za lastno področje dela. Lastna merila niso v tem, kaj naj v neki družbi velja za dobro ali slabo, ampak kako se veljava teh meril aplicira na lastno področje. Zato ni vseeno, na koga ali kaj se konkretna dejavnost ekspertov nanaša. Bolj ko se njihovo delo neposredno usmerja na kliente, bolj je tudi uspeh dela pogojen z zaupanjem ali celo s sodelovanjem klienta z ekspertom. Z razvojem je prišlo do spoznanja, da klient ne more ostati zgolj varovanec in odjemalec, saj je tudi zaupnik in sodelavec. Postaja vse bolj uporabnik in ne več klient.

Dokler gre pri ekspertu zgolj za rabo metode in veščine nad telesom (dušo) nekoga drugega, so sodelovanje, zaupanje in prostovoljna odločitev odveč. Zato sprva še ni razlike med npr. zapori in socialnimi ustanovami, med nadzorovanjem, pomočjo in kaznovanjem (Foucault). Postopki in učinki so enaki, čeprav so različno legitimirani. Z diferenciacijo

družbenih sektorjev, dejavnosti, ustanov, pooblastil, znanj in teorij pa se poudari razlika med tistimi eksperti, ki delajo za ljudi, in onimi, ki delajo neposredno z ljudmi. Pri prvih zadostujejo pooblastila in interes ustanove, ki je legitimiran z »občim dobrim«, pri drugih pa to ni več dovolj. Medtem ko je učinkovitost obojih še vedno regulirana zlasti s strokovnimi kriteriji, je z uspešnostjo drugače: pri prvih je odločilna v prvi vrsti korist ustanove, v kateri ekspert deluje, pri drugih pa poleg tega tudi korist uporabnika, s katerim sodeluje. In to dvoje ni vselej v skladu.

Bolj ko je neka dejavnost kompleksna, večje so potrebe profesionalcev po avtonomiji pred poslovnimi strukturami, ki usmerjajo to dejavnost (v institucijah). Le profesionalci lahko postavljajo profesionalne kriterije za svoje delo, ker se nanj spoznanjo bolj od drugih – čeprav se morajo ravnati tudi po kriterijih institucije, ki jih določajo poslovne strukture, saj so prav za to nastavljene. Torej je dejavnost neke ustanove optimalna šele, če so njeni poslovni cilji usklajeni s profesionalnimi normami ekspertov, ki jih zaposluje – če niso, prihaja do konfliktov.

To je eden od glavnih razlogov, da vse več profesij čuti izrecno potrebo po kodifikaciji lastne profesionalne etike : s profesionalnimi kodeksi si vzpostavljajo avtonomno podlago za kombiniranje svoje dejavnosti s poslovnimi zahtevami, odločitvami in cilji.

Drugi razlog nastanka profesionalnih etik pa je, kot rečeno, odnos do uporabnika. Če je uporabnik storitve, ki jo zagotavlja neka ustanova, vse bolj odvisen od profesionalca, ker je ta pri neposrednem delu (z njim) relativno avtonomen od poslovnega vodstva te ustanove – potem je lahko odnos med njima konflikten. Zato je za izvajalca storitve koristno, da se s kodeksom profesonalne etike kodificira tudi odnos do tistega, ki mu je storitev namenjena. Gre za pomemben način kontrole ekspertove dejavnosti, ki se je ne da nadomestiti zgolj z dokazili o njegovi strokovni usposobljenosti (spričevali, licencami ipd.).

Podobno je tudi z vidika uporabnika. Zanj je tak kodeks dodatni način varstva njegovih pravic, koristi in interesov; tega ni mogoče zagotoviti le s splošno zakonsko regulativo in s poslovno etiko konkretne ustanove (ta je potrebna, ni pa zadostna). Zato so profesionalni kodeksi pomembno varstvo tudi za uporabnika: so instrument redukcije vseh tistih nevarnosti, ki jim je uporabnik izpostavljen v profesionalnih odločitvah. Zaradi tega tudi velja, da profesionalni kodeks ne sme npr. obležati v predalu pisalne mize, za katero sedi strokovnjak, ampak mora biti javno dostopen uporabnikom. Lahko si mislimo, kakšen rezultat bi dobili, če bi poskušali odnos do uporabnika v kakšni dejavnosti empirično preveriti s preprostim vprašanjem, npr.: V katerem CSD, v kateri odvetniški pisarni, v kateri zdravstveni ambulanti je kodeks profesionalca, ki ponuja storitve, javno izobešen na oglasni deski ali dostopen uporabnikom v brošuri oz. letaku?

S tem da profesionalna etika regulira tudi odnos med uporabniki ter izvajalci in ne zgolj med eksperti samimi, se bistveno razlikuje od načina regulacije, ki je bil značilen za srednjeveške cehe.

Pri poklicih je drugače kot pri profesijah. Ker je poklicno delo utemeljeno zlasti izkustveno, je manj kompleksno. Ker se njihova poklicna etika, če jo imajo, nanaša zlasti na razmerje do drugih pripadnikov tega poklica, se interes uporabnikov varuje zgolj s poslovno etiko ustanove, ki jo zagotavlja njeno vodstvo (gl. prejšnjo shemo). Enostavno povedano: v primeru kršitve npr. trgovske morale se bomo najprej obrnili na trgovsko hišo, ne pa na trgovca – pri kršitvi profesionalne morale pa je ravno narobe, najprej je odgovoren profesionalec in šele potem njegova ustanova. Zato mora biti kompleksnost kakšne dejavnosti premosorazmerna s kompleksnostjo mehanizmov za regulacijo odgovornosti in pristojnosti. To je na družbeni ravni dosegljivo s pravnimi (zakonodajnimi) in civilnimi sredstvi (združenja profesionalcev in uporabnikov), na organizacijski ravni pa z razmejitvijo profesionalnih, poslovnih in

uporabniških sistemov (npr. tripartitnost v institucionalnem odločaju).

Bogato ilustracijo omenjenih vprašanj predstavljajo za različna področja prav referati s tega posveta. Zato gre za pomemben prispevek h krepitvi profesionalne zavesti na Slovenskem.

Srečo Dragoš

pomembnejša razlika med tistimi eksperti, ki delajo za pooblastil, [illegible] in tistimi, ki delajo neposredno z ljudmi. Pri prvih zadostujejo pooblastila in interes ustanove, ki je legitimiran z »občim dobrim«, pri drugih pa to ni več dovolj. Medtem ko je učinkovitost obojih še vedno regulirana zlasti s strokovnimi kriteriji, je z uspešnostjo drugače: pri prvih je odločilna v prvi vrsti korist ustanove, v kateri ekspert deluje, pri drugih pa poleg tega tudi korist uporabnika, s katerim sodeluje. In to dvoje ni vselej v skladu.

Bolj ko je neka dejavnost kompleksna, večje so potrebe profesionalcev po avtonomiji pred poslovnimi strukturami, ki usmerjajo to dejavnost (v institucijah). Le profesionalci lahko postavljajo profesionalne kriterije za svoje delo, ker se nanj spoznanjo bolj od drugih — čeprav se morajo ravnati tudi po kriterijih institucije, ki jih določajo poslovne strukture, saj so prav za to nastavljene: Torej je dejavnost neke ustanove optimalna šele, če so njeni poslovni cilji usklajeni s profesionalnimi normami ekspertov, ki jih zaposluje — če niso, prihaja do konfliktov.

To je eden od glavnih razlogov, da vse več profesij čuti izrecno potrebo po kodifikaciji lastne profesionalne etike : s profesionalnimi kodeksi si vzpostavljajo avtonomno podlago za kombiniranje svoje dejavnosti s poslovnimi zahtevami, odločitvami in cilji.

Drugi razlog nastanka profesionalnih etik pa je, kot rečeno, odnos do uporabnika. Če je uporabnik storitve, ki jo zagotavlja neka ustanova, vse bolj odvisen od profesionalca, ker je ta pri neposrednem delu (z njim) relativno avtonomen od poslovnega vodstva te ustanove — potem je lahko odnos med njima konfliktten. Zato je za izvajalca storitve koristno, da se s kodeksom profesonalne etike kodificira tudi odnos do tistega, ki mu je storitev namenjena. Gre za pomemben način kontrole ekspertove dejavnosti, ki se je ne da nadomestiti zgolj z dokazili o njegovi strokovni usposobljenosti (spričevali, licencami ipd.).

[illegible] sistemom (npr. [illegible] nika. Zanj je [illegible] interes- [illegible] etiko konkretne ustanove (ta je potrebna, ni pa zadostna). Zato so profesionalni kodeksi pomembno varstvo tudi za uporabnika: so instrument redukcije vseh tistih nevarnosti, ki jim je uporabnik izpostavljen v profesionalnih odločitvah. Zaradi tega tudi velja, da profesionalni kodeks ne sme npr. obležati v predalu pisalne mize, za katero sedi strokovnjak, ampak mora biti javno dostopen uporabnikom. Lahko si mislimo, kakšen rezultat bi dobili, če bi poskušali odnos do uporabnika v kakšni dejavnosti empirično preveriti s preprostim vprašanjem, npr.: V katerem CSD, v kateri odvetniški pisarni, v kateri zdravstveni ambulanti je kodeks profesionalca, ki ponuja storitve, javno izobešen na oglasni deski ali dostopen uporabnikom v brošuri oz. letaku?

S tem da profesionalna etika regulira tudi odnos med uporabniki ter izvajalci in ne zgolj med eksperti samimi, se bistveno razlikuje od načina regulacije, ki je bil značilen za srednjeveške cehe.

Pri poklicih je drugače kot pri profesijah. Ker je poklicno delo utemeljeno zlasti izkustveno, je manj kompleksno. Ker se njihova poklicna etika, če jo imajo, nanaša zlasti na razmerje do drugih pripadnikov tega poklica, se interes uporabnikov varuje zgolj s poslovno etiko ustanove, ki jo zagotavlja njeno vodstvo (gl. prejšnjo shemo). Enostavno povedano: v primeru kršitve npr. trgovske morale se bomo najprej obrnili na trgovsko hišo, ne pa na trgovca — pri kršitvi profesionalne morale pa je ravno narobe, najprej je odgovoren profesionalec in šele potem njegova ustanova. Zato mora biti kompleksnost kakšne dejavnosti premosorazmerna s kompleksnostjo mehanizmov za regulacijo odgovornosti in pristojnosti. To je na družbeni ravni dosegljivo s pravnimi (zakonodajnimi) in civilnimi sredstvi (združenja profesionalcev in uporabnikov), na organizacijski ravni pa z razmejitvijo profesionalnih, poslovnih in

Mirjana Ule, Vlado Miheljak (1995), *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS

Tako imenovane »empirične raziskave« v okviru družboslovja ali humanističnih ved so kajpak dvorezen meč. Po eni strani vsaj formalno zadovoljujejo tisti kriterij »znanstvenosti«, zaradi katerega so – po zgledu na naravoslovje – sploh vpeljane. Po drugi strani pa ima vsaka, še najmanj sicer akcijska raziskava, kup pomanjkljivosti, ki so tudi že znane in dodobra prediskutirane, zato se na tem mestu, če ne bo nujno potrebno, ob njih ne bom obregoval. V obravnavani knjigi predstavljeni empirični podatki – kar je glede na način pridobivanja, torej z anketo z zaprtim tipom vprašanj, razumljivo – dajejo zlasti odgovore, ki bi jih lahko umestili v kontekst razprav na makro ravni. Torej splošni, globalni družbeni trendi. Za mikro raven raziskovanja, recimo vsebinska vprašanja, vezana na določeno subkulturo, pa bi bila seveda ustreznejša metoda odprtega vprašalnika, še bolje: akcijska raziskava s strukturiranimi intervjuji. Mimogrede, avtorja kljub temu opravita tudi slednje, torej analizo na mikro ravni. Med drugim namreč poskušata opredeliti osebnostni profil mladih v devetdesetih v Sloveniji ter vrednostne in interesne usmeritve mladih. Mogoče je prav ta del najšibkejši, čeprav je treba v isti sapi pripomniti, da omenjena publikacija ni niti zgolj sociološka niti zgolj psihološka. Gre namreč za še eno dobrodošlo interdisciplinarno analizo.

Knjiga Prihodnost mladine ni zgolj poročilo o dani raziskavi. Tudi ni zgolj dorečena in kompetentna analiza le-te. Kar polovica knjige je namreč teoretski tekst, ki raziskavo ustrezno in celostno umešča v kontekst. V kontekst, ki mu lahko rečemo tudi »teorija o mladini«. Ter dodamo: »in nanjo vezanih (sub)kultur«. Navede in obdela namreč kopico, kar večino – vsaj meni znanih – dostopnih prispevkov o mladini, vključno z vso terminološko zmedo v tem prostoru raziskovanja. S salomonsko potezo se avtorica tudi izogne pasti, da bi se diskurz zapletel v neplodno razvozlavanje omenjene terminološke zmede. Tiste zmede, povzročene najprej zaradi ohlapnosti pojma »mladost« samega po sebi, nato pa še dodatne zmede, znane iz kulturologije. Namreč: ali naj govorimo o mladinskih kulturah ali raje o subkulturah? Ali pa je morebiti natančneje reči množična kultura? Ali kaj tretjega? Avtorica – ne zgolj preprosto – povzame omenjene in druge pojme, jih na kratko obdela, opiše, nato pa (v opombi) opredeli tukajšnjo (pragmatično) rabo vsakega od njih. Glede na to, da gre za analizo raziskave o stališčih mladih in ne za kulturološko študijo, je ta poteza avtorice seveda najbolj ustrezna.

Naj se vrnem na začetek, k izhodiščnemu vprašanju. Kaj je mladost? Zgolj prehodno obdobje med otroštvom in odraslostjo? Prehodno obdobje, ki je v vseh kulturah na ta ali oni način prepredeno z rituali, z iniciacijo? Obdobje, ki mu teoretiki na Zahodu že nekaj časa rečejo »socialni moratorij«? Pač zato, ker pride do določenega odloga pri prevzemanju vseh tistih družbenih vlog, ki so vezane na tako imenovano odraslost. Odlog pa bi naj ne bil zgolj »prazni tek«, predah. Nasprotno, nabit je s ključnimi procesi, ki (lahko) odločilno opredelijo nadaljnjo pot mladostnika, človeka na »postajališču« na poti v odraslost. Na postajališču, ki pa nikakor ni počivališče.

No, ta prostor, čas, obdobje, ki ga imenujemo mladost, seveda na razne načine odslikava, razkraja, predeluje

konkretne družbene/kulturne procese danega okolja. S tega vidika tudi avtorja pristopata k analizi obravnavane raziskave. Raziskave, narejene z vprašalnikom leta 1993 na vzorcu slovenskih srednješolcev. Mimogrede, že sama avtorja poudarjata nepopolnost vzorca. Izpadla je mladina, ki se ne šola več, vključena ni bila niti zaposlena mladina, še manj tista »na cesti«. Vendar je lahko tovrsten, čeprav še tako »luknjast« vzorec, vsaj pomemben dokument o sledenju trendom. Že primerjava, ki sta jo avtorja opravila z rezultati (takrat še) jugoslovanske raziskave Mladina '85, pa tudi primerjalna analiza z raziskavo Slovensko javno mnenje ('91 in '94) sta dali zanimive podatke. Podatke, od katerih so se nekateri ujemali s teoretskimi napovedmi, narejenimi na podlagi kopice podatkov o (recimo) nemški mladini, ali o zakonitostih tako imenovanih tranzicijskih procesov, skozi katere gredo vzhodnoevropske države. Ko že govorim o geografskem okviru, je menda jasno, da se raziskava, pa tudi teoretski okvir v prvem delu knjige, osredotočata zlasti na evropski in ameriški družbeni in kulturni prostor.

S tega vidika je pojem »mladost« določen in omejen le na nakazan teoretski in nasploh kulturni kontekst, kar se mi zdi pravzaprav edino možno in smiselno. Na ta način tudi govorjenje o spodnjih in zgornjih starostnih mejah tistega, čemur rečemo »mladost« v smislu družboslovnega (analitskega) pojma, dobi konkreten in s tem »realen« pomen. Realen v tem pomenu, da govorimo o analitsko artikulirani in razmeroma natančno opredeljeni entiteti. Seveda entiteti, ki nikakor ni enoznačna ali monolitna, temveč je izredno razvejana struktura, ki jo lahko obdelujemo z različnih vidikov in na različnih ravneh. To sta storila tudi avtorja, ki sta razmeroma razpršene podatke, dobljene z raziskavo, prav s svojima teoretskima prispevkoma povezala v celoto. Še več, k njej, torej k raziskavi, sta pristopila z vso potrebno previdnostjo, nezaupanjem do odgovorov ali vsaj do njihove enostranske, površne interpretacije.

Vsekakor obravnavana analiza omogoča »znanstveno utemeljeno in argumentirano« govorjenje o slovenski mladini, upoštevajoč vse pomisleke, od katerih sem nekatere vsaj bežno že omenil; ob tem pa avtorja s svojo analizo in opazkami kar dobro onemogočata zlorabe in napačne interpretacije izsledkov.

Ena od možnih diskusij, vezanih na pojem mladosti, ki me tudi osebno najbolj zanima in na katero se v pričujočem zapisu osredotočam, je tista o medsebojnem razmerju, povezanosti mladine in določene ustvarjalnosti. Ustvarjalnosti, ki je osnova za posamezne (nove) umetniške/kulturne prakse, usmeritve. Natančneje: o povezanosti določenega (ne zgolj) starostnega obdobja in (pojavnosti) novih izraznih oblik.

Ena od parcialnih opazk, ki bi jih lahko postavil iz tega zornega kota, torej osredotočenja na vprašanja v zvezi z mladimi in sodobno kulturo, imenovano tudi »množična«, »popularna« ali »rock«, se nanaša na — po mojem mnenju na videz drobno, a pomembno — nejasnost v vprašanju. Eno od vprašanj iz poglavja o prostočasnih dejavnostih se je namreč glasilo »Kako pogosto opravljaš naslednje dejavnosti: /.../ Obiskujem rock/pop koncerte, disko« (str. 206). Vprašanje, postavljeno na ta način, ni diferenciralo med pojmoma »rock« in »pop«, kar je v nekaterih študijah o mladini in sodobnih kulturnih praksah postavljeno v ospredje. Težava, ki jo imam v mislih, se je v tem primeru manifestirala ob poskusu grupiranja mladih v skupine na podlagi stilnoscenskega okolja. V štirih po tem kriteriju razmeroma zaokroženih skupinah mladih (prilagojeni oziroma »odraslo-centrični« mladi, alternativno usmerjeni mladi, hedonistično usmerjeni mladi in libertarno usmerjeni mladi) se je omenjena variabla znašla v tretji, torej hedonistični skupini (str. 87). Drži, če pomislimo na pop in disko, rock pa bi naj bil po definiciji »o družbenih dogajanjih ozaveščena kulturna praksa«, ki bi jo prej pripisali drugi, torej alternativni (še zlasti tako imenovani »alternativni rock«), in četrti, torej libertarni (še zlasti tako imenovana

kontrakultura iz druge polovice šestdesetih) skupini. Opisanim nejasnostim bi se – vsaj na formalni ravni – izognili s preprostim diferenciranjem, s postavitvijo dveh ali celo treh vprašanj: »Poslušaš rock glasbo?«, »Poslušaš jazz in sodobno improvizirano glasbo?«, »Poslušaš pop glasbo?« In lahko bi dodali še vprašanja o obiskovanju te vrste koncertov.

V redu, morebiti so nakazane opazke res videti obrobne, kar brezpredmetne, vendar so z mojega zornega kota v določenem kontekstu kar odločilne. Recimo, pri razmišljanju o enem od izsledkov raziskave. O tistem, ki kaže na večjo navezanost mladine na družino. Analiza in interpretacija, ki jo opravita avtorja, je zares natančna in celovita, tako da je naslednja pripomba mišljena predvsem kot dopolnitev, mogoče tudi kot poskus usmerjanja pozornosti na posamezne manj osvetljene vidike sicer dobro znanih in večkrat obdelanih družbenih procesov v zadnjih desetletjih, torej od druge svetovne vojne naprej. Eden od vidikov ali poudarkov, ki ga imam v mislih, je naslednji in spet vezan na vprašanja medsebojnega razmerja med pojmoma »mladi« in »novi kulturni stili«. Tisto tako imenovano »vrnitev k družini« bi si lahko namreč razlagali tudi tako: Velika družbena sprememba (tudi) v načinu življenja, torej vpeljava bolj ali manj radikalnih kulturnih praks ali načinov življenja, se je začela v petdesetih in izvršila v šestdesetih letih. Na tem mestu se ne morem spuščati v celovitejšo opisovanje takratnih procesov, vendar bi lahko na kratko rekel, da se je nova generacija mladih na razne načine in z različnimi stopnjami intenzivnosti vezala na družbene in kulturne procese, ki jih lahko poskusimo opredeliti (in jih ponavadi tako tudi opredelimo) kot subkulture, mladinske kulture ali kontrakulture (to delitev uporabi tudi avtorica). Omenjene kulture so na različne načine vezane na jazz in improvizirano glasbo ter na rock and roll. Najbolj manifestna, čeprav seveda ne najpomembnejša razlikovanja, tako imenovani »medgeneracijski konflikt« in podobno, so se artikulirala (zdelo se je tako) prav na ravni kulturne prakse, torej glasbe, ki se je poslušala, in nanjo vezanih stilov, imidžev. V petdesetih in šestdesetih je torej prihajalo do nekakšnega (simbolnega?) soočenja dveh generacij, dveh različnih življenjskih stilov, dveh različnih pojmovanj mladosti in (najmanj) dveh različnih kulturnih oblik, podob. V sedemdesetih se je – v istem smislu – že lahko zgodil prvi »medgeneracijski konflikt« znotraj tako opredeljenega kulturnega prostora, torej med – v tem primeru – »starejšo« generacijo »rockerjev«, tistih iz šestdesetih, in »mlado« generacijo »punkerjev«, za katere so bili rockerji že »dolgočasni stari prdci«. Vendar omenjeni konflikt že ni bil niti približno tako oster kot tisti v šestdesetih. Moralna panika, ki je spremljala pojav punka konec sedemdesetih, je bila (vsaj posredno ali latentno) usmerjena proti rocku nasploh. Nenazadnje je punk del rock and rolla, če se lahko izrazim na kratko in nekoliko poenostavljeno. V osemdesetih, natančneje konec osemdesetih in v začetku devetdesetih, je že nastopila nova generacija mladih, za katero pa je – zdi se tako – značilen nekakšen pluralizem ali eklekticizem stilov. Raznorazne oblike kulturnih praks, znanih iz tako imenovane rock and roll zgodovine, sobivajo druga ob drugi, te vrste »strpnost« pa pomeni tudi hkratno soobstajanje svetov, ki so (ne zgolj nostalgično) usmerjeni v kulturne prakse šestdesetih, in tistih, ki se opirajo na kulturne prakse sedemdesetih ali osemdesetih. Še bolj poenostavljeno rečeno: mladi sedaj (skoraj dobesedno) poslušajo glasbo in derivate glasbe, ki so jo poslušali njihovi starši. In še: ti mladi imajo s svojimi starši vsaj na tej ravni (pa če jo umestimo v sfero prostega časa – kar se mi sicer zdi poenostavljanje – ali ne) več skupnega, kot so imeli njihovi starši s svojimi. Z mojega zornega kota lahko tudi ta vidik pojasnjuje del tistega, čemur rečemo »vračanje k družini«, hkrati pa tovrstne procese postavlja v (lahko tudi bistveno) drugačen kontekst.

In še podobna pripomba. Interpretacija enega od odgovorov v zvezi z

odnosom do obstoječih subkultur, tistega, ki se je glasil »Vseeno mi je zanje« (str. 79), je lahko tudi drugačna od tiste, navedene v knjigi: »Zdi se, da je za sodobno generacijo mladih v Sloveniji bolj kot karkoli drugega značilna tretja od navedenih potez, namreč kompleks resignacije, apatije in umika v zasebnost« (str. 79). Upoštevamo lahko namreč, da v bistvu od zadnje zares »animacijsko-agitatorske« subkulture, torej punka s konca sedemdesetih, ni bilo splošno razširjenega gibanja med mladimi, ki bi mu lahko pripisali vsaj določeno občost. Medel pojav tako imenovanega »grungea« konec osemdesetih ni bil usmerjen v »akcijo« v klasičnem smislu, temveč je zastopal ali v ospredje postavljal druge vrednote. Več introvertiranosti, politično pasivnost na podobni simbolni ravni, kot so nekatere prejšnje subkulture vsebovale politično aktivnost prav tako (zlasti) na simbolni ravni. Ne glede na to, da se je iz njihovega okrilja ali v povezavi z njimi razvilo tudi kakšno realno politično (ne nujno zgolj mladinsko) gibanje. Vključno s slovenskim primerom iz osemdesetih, ki je imel razne zveze s slovenskim punkom. Skratka, v devetdesetih v svetu (še) ni subkulture na globalni ravni, ki bi lahko delovala kot katalizator, oblika povezave, mobilizacijski dejavnik in podobno. Obstaja kopica raznolikih (vsaj na površini) stilskih oblik, imidžev, ki jih mnogi mladi pojmujejo kot odraz individualnosti, z natančnejšo analizo pa bi lahko verjetno našli skupne imenovalce med njimi. Vendar se mi zdi, da ne gre toliko za razpršenost, bolj za nekakšno zatišje, za »strukturen pojav«, po katerem lahko pričakujemo v naslednjih letih prodor izrazitejše (sub)kulture, ki bo morda za krajši čas spet združevalni dejavnik. Pa čeprav na simbolni ravni. Podobno interpretacijo navaja tudi avtorica, saj meni, da »sedanje apatije in večinskega nezanimanja mladih za dejavnejše poseganje v svet okoli njih ne moremo pripisati neposredno mladim, temveč celotnemu družbenemu kontekstu, v katerem teče življenje mladine« (str. 80).

S takimi delnimi opazkami bi lahko verjetno nadaljevali tudi z drugih zornih kotov, recimo s stališča ženskih študij ali z vidika politoloških analiz bodočega volilnega telesa. Slednje sta avtorja tudi opravila, še zlasti, ker je nekaj stališč mladih, predvsem tistih, ki so povezana z občutljivimi vprašanji mednacionalnih odnosov, blago rečeno radikalnih. Ali pa so vsaj tako izražena. Avtorja namreč natančno poudarjata, da stališča mladih niso zgolj »naravnost povedano tisto, kar odrasli mislijo«, temveč da gre za bolj zapletene interpretacije sveta. Navsezadnje, kar ni nepomembno, so lahko nekateri odgovori mladih podani na specifično »zafrkantski« način, kot omenja avtor v sklepu knjige.

Prej nakazana specifična vprašanja pa zgolj znova potrjujejo pomen in uporabnost obravnavane publikacije, saj omogoča tehtnejšo razpravo o kopici vprašanj v zvezi z mladino. Povrhu bi lahko bila katera od opazk raziskovalcem v opozorilo, da bodo vključili dodatna ali drugače strukturirana vprašanja v naslednji vprašalnik za raziskavo, Mladina 2005.

Milko Poštrak

Srečo Dragoš

KONTEKSTUALIZACIJA SOCIALNIH INOVACIJ (I)

V prejšnjih številkah Socialnega dela se je izteklo predstavljanje socialnih inovacij, ki je potekalo vse od prve lanske številke naprej. Kot socialne inovacije smo (zgolj časovno) opredelili tiste službe oz. dejavnosti na področju psihosocialne prakse, ki so bile ustanovljene leta 1990 ali pozneje. Kot glavni razlog anketiranja pa smo navedli predstavitev teh služb, saj so informacije o njih pomembne tako za uporabnike in za stroko kot za kreiranje zakonodaje in socialne politike (Dragoš 1994). Na kakšen način so tovrstne informacije pomembne in na kaj nas opozarjajo? Ker lahko enostranski odgovor na to zavaja, ga obravnavam že ne tem mestu, torej še pred interpretacijo anketnih rezultatov (ki bo objavljena naslednjič).

Gotovo lahko informacije o izvajalcih, ki se tu predstavljajo, strežejo različnim akterjem za različne namene: uporabnikom za orientacijo pri uporabi uslug, strokovnjakom za diagnozo stanja in prognozo trendov, zakonodajalca opozarjajo na »slepe pege« v normativni regulaciji, politične akterje na tehtanje sprejetih oz. predvidenih odločitev ipd. Vsakdo jih lahko torej bere zgolj s svojega vidika. Taka enostranska uporaba informacij – enostranska glede na interes, ki je specifičen za identiteto določenega (pod)sistema – pa postane nesmiselna, ko razmišljamo o strategijah usmerjanja na splošnejši ravni. Z vidika družbe kot celote (vseh posameznih sistemov) je namreč posamični vidik konkretnega delnega sistema vselej brez smisla, saj ga ne moremo posplošiti. To pomeni, da na njem ne moremo zasnovati splošne družbene regulacije, ker je posamični vidik aktualen samo za konkretni delni sistem, ne pa nasploh . Ne moremo, na primer, iz načela socialnega dela (pomoč) izvesti tudi splošno načelo regulacije celotne družbe, kot tega tudi ne moremo narediti zgolj iz načela ekonomije (rentabilnost, profit) ali pa ekologije (naravovarstveni princip), politične ideologije, nazora itn. Vsa taka početja so propadla. Skupna regulacija vseh teh področij ne sme ignorirati (ali celo zatirati) posamičnih vidikov – kar pa ne pomeni, da mora iz njih izhajati in se na njih utemeljevati. Če tega ne upoštevamo, hitro zapademo v logiko parcialnih in skupnih, manj pomembnih in bolj pomembnih, kratkoročnih in dolgoročnih interesov. Zapademo v logiko, ki se je včasih sklicevala na ideologijo ali religijo, danes pa na skupne vrednote, socialno etiko ipd.[1]

Od tod problemi sodobnih družb: kako je sploh mogoče regulirati (pod)sisteme v sodobnih pogojih, ko se ti sistemi diferencirajo med sabo in tudi znotraj sebe, kar je osrednja značilnost modernizacijskih procesov. Ker so ti sistemi avtonomni, po eni strani ne prenesejo heteronomne regulacije (ki bi se vzpostavljala zunaj njih oz. se uveljavljala

[1] Do nekakšne skupne, generalne socialne etike ne more priti niti na etičnem področju (tj., na področju teoretskega ali pa normativnega utemeljevanja procesov in pojavov, ki so moralno relevantni). Zato je še manj verjetno, da bi z neko skupno etiko regulirali ostala področja oz. druge sisteme, npr. političnega, ekonomskega, socialno-varstvenega, pravnega, znanstvenega, državnega, skupnostnega...

nad njimi iz enega samega centra, npr. z državnim ali ideološkim intervencionizmom); hkrati pa je, po drugi strani, intersistemska regulacija vse bolj potrebna, ker so sistemi vse bolj specializirani in odvisni drug od drugega. – Je torej sploh mogoča? In če je, kakšna naj bo? Pred tem vprašanjem niso le družbe, ki jih opedeljujemo za modernizirajoče (prehodne oz. »tranzicijske«), ampak tudi tiste, ki že veljajo za moderne.

Zato že pred interpretacijo anketiranih socialnih inovacij izpostavljam vprašanje splošne družbene regulacije – z namenom, da smo pozorni na kontekst, v katerem te inovacije nastajajo. Problem družbene regulacije je povezan z dvemi ključnimi vprašanji:

- z načinom regulacije (a) in
- s predpostavkami (b), na katerih naj poteka usmerjanje sodobnih družb.

a) Vprašanje načina (instance) lahko poenostavimo kot dilemo med povsem hierarhičnim in – na drugi strani – povsem dehierarhičnim usmerjanjem. Sistemska teorija je že s svojim poudarjanjem diferenciacije precej zgodaj opozorila, da postaja usmerjanje sodobnih sistemov na hierarhično-planski način vse bolj disfunkcionalno, saj temelji na predpostavki o možnostih racionalne dedukcije prihodnosti (željenih ciljev), ki da veljajo tudi znotraj posameznih sistemov, v katerih naj bi se ta dedukcija uresničila. Pravila, cilji in potrebe nekega sistema niso isto kot pravila, cilji in potrebe drugih sistemov, zato hierarhično planiranje v kompleksnih okoljih vselej terja povečevanje nadzora ali pa redukcijo sistemskih različnosti. In prav to je v sodobnih razmerah problematično, saj povzroča blokado, rezistenco ali pa celo zlom sistemov.

b) Drugo pomembno vprašanje pa je predpostavka o nekem »splošnem družbenem interesu«, ki da je skupna možna realnost vseh posameznih sistemov kot tudi celotne družbe. Da ga je torej treba le ustrezno formulirati na obči ravni in nato regulirati razvoj posamičnih sistemov v njegovi smeri. To je predpostavka o konsenzu , ki naj bi bil izhodišče in hkrati rezultat regulacije (dosežene bodisi s hierarhičnim usmerjanjem ali pa s samousmerjanjem delnih sistemov, tj., na podlagi njihove avtonomnosti). V nasprotju s tem sistemska teorija opozarja, da je usmerjanje sistemov neuspešno – ne le takrat, ko se ne upošteva avtonomije sistemov, ki se sami usmerjajo – ampak tudi takrat, ko se ne upošteva samoreferenčnosti (avtopoetičnosti) teh sistemov, tj., njihove sposobnosti, da se reproducirajo iz elementov, iz katerih so sami sestavljeni. Če se (pod)sistemi nanašajo sami nase, navzven pa tako, da sami odločajo o tem, katere informacije so za njih uporabne in katere ne – potem to pomeni, »da v diskurzih med funkcionalno diferenciranimi sistemi ne more priti do splošnega konsenza, ker ni skupnega kriterija pravilnosti ali skupne resnice« (Willke 1993: 128).

Če sodobni pogoji vse bolj problematizirajo obstoj nekega vrhovnega centra, ki naj bi formuliral skupen interes (konsenz o njem), potem je vse bolj problematičen tudi diskurz, ki predpostavlja konsenz brez vrhovnega centra. Kako torej regulirati splošni družbeni razvoj, če so posamezna področja preveč različna, da bi se jih dalo uskladiti, in preveč soodvisna, da bi se lahko razvijala brez usklajevanja?

To pomeni, da je regulacija na splošni sistemski ravni problematična zaradi načina , s katerim naj se izvaja (hierarhični ali dehierarhični – tj., samousmerjevalni) in zaradi predpostavke , iz katere naj izhaja (konsenz ali disenz). Problematična je torej zaradi kombinacije načinov in predpostavk (ne pa samo zaradi enega ali drugega).

S kombinacijo načinov in predpostavk dobimo naslednje štiri tipe družbene regulacije.

1 . Pri hierarhično izvajanem planiranju na predpostavki splošnega interesa, ki ga določa neki nadrejeni sistem (država, ekonomija, ideologija, znanost...), ne gre za odpravljanje avtonomije delnih sistemov, ampak za »koloniziranje « (Habermasov izraz) v smislu omejevanja njihove svobode v prid skupnemu

dobremu. To pomeni, da se sistemska različnost ne odpravi, pač pa le reducira v tistih primerih, ko gredo posamezni deli »predaleč«, ko ogrožajo »prioritete«, če »prestopijo meje« ipd. V bivši Jugoslaviji smo imeli poseben izraz za tovrstno regulacijo: »demokratični centralizem«. Pri tem velja poudariti, da to ni bila ideološka floskula, ni bil zgolj nekakšen oblastniški voluntarizem (kot to razumejo današnji antikomunisti). Šlo je za dejansko inovacijo, ki pa je na sistemski ravni vpeljala usodno dvotirnost tako glede splošne regulacije in družbene strukture kot glede prevladujočih vrednostnih orientacij.[2] Zato do zloma sistema ni prišlo takrat, ko npr. ljudje masovno niso več verjeli vanj (kar se je dogajalo že vsaj desetletje pred njegovim koncem), pač pa zato, ker se je sistem prilagajal na zunanjo in notranjo kompleksnost po dveh tirih, kar ga je blokiralo vse do razpada. Skratka: demokratični centralizem je bil realno obstoječi način regulacije, glede katerega je obstajal dejanski konsenz (ki ga je dokazal že J. Županov), zgolj predpostavljeni konsenz pa je bilo tisto »skupno dobro« (socialistični interes samoupravljalcev), ki je zato lahko funkcioniralo kot predmet ideološke manipulacije. Zaradi tega tudi velja, da uspešnost današnje tranzicije ni odvisna predvsem od zamenjave oblasti v družbi, ampak od zamenjave tipa družbene regulacije.

2 . Hujša varianta je tista, kjer hierarhično usmerjanje predpostavlja disenz družbenih akterjev oz. sistemskih enot, ki je percipiran kot konflikt. Zato se učinki, ki naj bi bili optimalni za celotno družbo, skušajo doseči mimo razvojnih logik posameznih sistemov, kar na eni strani pelje v njihovo dediferenciranje, hkrati pa v vse večje hierarhično doziranje prisile. V nasprotju s prejšnjo varianto, kjer se avtonomija podsistemov tolerira kot osnova kolonizacije, je tu sleherna avtonomija razumljena kot grožnja sistemski enotnosti. Ker avtonomija temelji na razlikah in jih tudi producira, se jo skuša odpraviti s totalitarizacijo . Ta pristop se ponavadi enači z nekim »aziatskim« ali »latinskoameriškim« modelom, ki da za nas nikoli ni bil aktualen. To pa je zavajajoče, ker se tovrstni tip regulacije pogosto pojavlja:

- tudi v družbah, ki se modernizirajo, in ne le v predmodernih družbah: zato tudi Slovenija, čeprav je v tranziciji, ni povsem imuna pred tem modelom;
- nosilci take regulacije so lahko tudi avantgardistični družbeni akterji in ne samo (re)tradicionalistični: zato se lahko zdi ta model privlačen tako za desne kot za leve politične opcije;
- za akterje, ki se oklepajo tega modela, sploh ni nujno, da predpostavljajo konflikt razredov ter zagovarjajo razredni boj: zato se ta model lahko pojavi tudi v parlamentarno-demokratičnih ureditvah in ne samo v soc-realističnih;
- tak tip regulacije se je v našem prostoru dejansko uveljavljal od prejšnjega stoletja pa vse do petdesetih let tega stoletja, tj., tako pod katoliki kot pod komunisti (gl. Dragoš 1993: 34-47).

2

REGULACIJA	SOCIALISTIČNA DEMOKRACIJA	DIKTATURA PROLETARIATA
	decentralizacija	demokratični centralizem
STRUKTURA družbe	delavsko samoupravljanje in delegatski sistem	leninistična partija in država
VREDNOTE	demokratičnost	avtoritarnost

3 . Predpostavka o konsenzu, ki naj bi bil uresničljiv zgolj s spontanim samousmerjanjem posamičnih sistemskih enot (na podlagi specifičnih interesov in njihove avtonomije), ki zato ne prenese nikakršnega intervencionizma od zunaj ali od zgoraj, je klasična predpostavka laissez-faire . Ker se znotraj tega modela (v imenu ohranitve razlik) abdicira od vsakršnih poskusov njihove skupne regulacije, je posledica tega atomizacija . Prednost tega koncepta je v sprotnem prilagajanju evolucijskim nujnostim, slabost pa v tem, da ni zmožen kalkulirati z dolgoročnimi zahtevami prihodnosti. Zato se seveda nikjer ni uspel trajno uveljaviti (niti v ekonomski, še manj v socialni, sploh pa ne v kulturni politiki).

4 . Četrti koncept je zgolj zasnutek, ki ga bo družboslovje moralo šele razviti, vendar pa je sistemski pristop prvi, ki nanj opozarja. Nanj misli Helmut Willke (1993), ko govori o »kontekstualnem usmerjanju« oziroma o »kontekstualnih pogojih«. Gre za pogoje, v katerih regulacija ni hierarhična in ne izhaja iz predpostavljenega konsenza. Kontekstualno usmerjanje je zahtevnejša oblika usmerjanja, saj poteka v razmerah, ko decentralizirani akterji svoje delovanje kreirajo glede na druge, a ne le iz lastnega vidika. Kreirajo ga tudi z vidika drugih akterjev, katerih opcije vključijo v lastni vidik. S tem prihaja do vzpostavitve tega, kar Willke označi za »samoomejevanje s pomočjo participacije« — tj., do ravnanja, s katerim sistem postane samorefleksiven (Luhmannov izraz).

V jeziku sistemske teorije je s samorefleksivnostjo mišljen proces, v katerem »sistem vzpostavi relacije do samega sebe«. Rezultat te vzpostavitve pa je samo-tematizacija, ki naredi, kot pravi Luhmann, »sistemsko enoto dosegljivo za sistemske dele« oziroma za druge podsisteme, subsidiarne procese, za naključna in posamična delovanja ipd. Kako pa lahko posamezen del doseže celoto, v kateri je? Na kakšen način mu je sploh dostopna? »Čeprav posamezen del gotovo ne more biti celota, pa celoto lahko tematizira , kolikor jo zaznava kot smisel-ustvarjajoči (meaning-generating) sistem ter ga nanaša na izključujoče in s tem omejujoče okolje« — prav ta odnos opredeli Luhmann z eno besedo: participacija (Luhmann 1982: 327).

Na to opozarjam zaradi tega, ker navadno razumemo participacijo zgolj kot (so)delovanje z drugimi, s čemer se vselej predpostavlja tudi soudeleženost akterjev pri skupnih ciljih, hotenjih, smislu in informacijah. Diferenciranje in divertiranje sistemov ter njihovih delov pa povzroča, da participacija v imenu skupnih ciljev, skupnega smisla in skupnih informacij postaja nemogoča. Namesto ustaljenega (etimološkega) razumevanja nas Luhmannova opredelitev participacije opozarja, da jo je treba zdaj misliti drugače: njen pogoj je parcialna identiteta, ki uporabi sistemsko celoto zgolj kot (s)miselno orodje za lastno razmejevanje do okolja. Na ta način se sistemi diferencirajo tako navzven (do drugih sistemov, ki so njihovo okolje) kot znotraj samih sebe (kar pomeni, da za posamični podsistem drugi delni sistemi, ki ga obkrožajo, postanejo njegovo zunanje okolje, čeprav so vsi skupaj znotraj istega širšega sistema). Tako kompleksiranje seveda povzroči, da tudi znotraj istega sistema pri njegovih delih nimamo več opraviti z neko skupno identiteto, smislom, ciljem, kot tudi ne s skupnimi informacijami. Doseči kaj takega bi bilo nemogoče. Prav zato posamične identitete razvijejo samoreflektiven način, da bi nemogočo situacijo naredile obvladljivo:

> Tak samo-refleksiven odnos lahko dosežemo brez izčrpnega raziskovanja celotne kompleksnosti zunanjih in notranjih horizontov sistema. Samo-tematizacija je dejansko možna samo zato, ker je tako totalno znanje nepotrebno . (Ibid .: 328, podč. Luhmann.)

Skratka: v takih pogojih je o cilju, smotru, smislu, pravilnosti in resnici nujno govoriti v množini. Kar pomeni, da je zato vprašljiv tudi konsenz o tem!

Prav Willkejev poudarek na samoomejitvi »s pomočjo participacije« je tisto,

kar model kontekstualizacije razlikuje od modela laissez-faire . Razlikuje ga v tem: samoomejevanje delnih sistemov (zgolj na njihovo logiko, cilje, interese) ne izhaja več zgolj iz horizonta teh posamičnih logik, ciljev in interesov, pač pa se posamični sistemi oz. njihovi deli zavedajo, da je njihovo samousmerjanje odvisno tudi od drugih logik (drugih sistemov), ki oblikujejo njihovo okolje. In to upoštevajo. Šele to je pogoj (Luhmannove) samorefleksije sistemov, ki omogoča vzpostavitev identitete teh sistemov na podlagi kriterija, ki si ga izberejo. Šele tako se sistem sploh lahko razmeji od svojega okolja in producira samega sebe na način, s katerim posega v lastno okolje.[3]

Medtem ko predpostavka laissez-faire (ad 3) računa zgolj s splošnim konsenzom o tem, da so parcialnosti posameznih razvojev dolgoročno koristne za celoten sistem (ker naj bi se s samodejno evolucijo nekako nevtralizirale posamične disfunkcionalnosti) – je pri četrtem modelu drugače. Tu samoomejevanje ne izhaja iz predpostavke o vzpostavitvi konsenza na dolgi rok, zaradi česar naj bi se samoumevno odpovedali kratkoročnemu usklajevanju z drugimi, ampak predpostavlja disenz , da bi bilo usklajevanje sploh možno, saj ni samoumevno. Pri tem disenz ne pomeni nasprotje konsenza, konfliktnosti, zaradi katere bi bilo treba pustiti, naj dela vsak, kar hoče (laissez-faire). Predpostavka disenza namreč ne zanika možnosti minimalne skupne usmeritve, kot tudi ne nujnosti usklajevanja avtonomnih delov – pač pa pomeni, da je to mogoče vselej, ko »je konsenz na temelju izhodiščnega disenza možen, vendar pa malo verjeten« (Willke 1993: 54).

Se pravi, da disenz ne temelji na alternativi kooperacija ali konflikt, pač pa na podmeni, da do konsenza (če do njega pride) lahko pride le preko disenza. Računa z možnostjo tako kompeticije in konflikta kot kooperacije in konsenza, a z disenzualnim izhodiščem, ki je v tem, da ni mogoče vnaprej določiti izhodišča za konsenz. Disenzualna predpostavka se torej osredotoča na kontekstualne pogoje delovanja, ne pa npr. na to, kako izključiti možnost konfliktov, oziroma, kako sprožiti kooperacijo iz predpostavljenega skupnega imenovalca – saj je to nerealno ali pa nepredvidljivo. Možni konsenz, če se vzpostavi, je zato vselej omejen na določeno področje in na trenutne pogoje, kar pomeni, da ni vseobsežen in ni nujno trajen.

Tipični primeri takega konsenza, ki so nastali iz disenzualnih predpostavk, so: socialni pakt (delodajalci + delojemalci + vlada), konsenz o zmanjševanju mednarodne oborožitvene tekme, nastajanje Evropske skupnosti, tripartitni upravljalski mehanizmi (npr. v socialnih institucijah: uporabniki + eksperti + menedžment), terapevtski pakt (terapevt + klient), sporazum med enakovrednimi družinskimi člani itn. Skupna značilnost vseh takih primerov je, da vpleteni akterji pri svojem ravnanju upoštevajo naslednjih pet pogojev:

1. Decentralizacija : ni vnaprej določene instance (ustanove, skupne avtoritete, generalnega pravila), ki bi akterjem zagotavljala skupni imenovalec kooperacije, s katerim bi se torej že na izhodišču poenotili akterji o pogajalskih poteh, ki bi privedle k skupnemu rezultatu. Postavljanje »skupnega imenovalca« bi na samem začetku pomenilo poenotenje vseh na tisto, kar je vsem skupno – prav to pa je nemogoče pri akterjih, ki so bistveno različni in zato vstopajo v medsebojna pogajanja iz različnih logik, ciljev, interesov... Poenotenje na »skupni imenovalec« namreč pomeni, da se mora že na začetku največ odreči prav tisti, ki je najbolj različen od drugih, kar je pri

[3] Oziroma, kot poudari Siegfried J. Schmidt: »Tako pridemo do paradoksalne domneve, da sistem preživi v okolju zgolj zato, ker je zaprt, po drugi strani pa neprestano potrebuje vplive iz okolja, da bi bil prisiljen operirati. To pomeni, da si sistem ustvari natančno takšen stik z okoljem, kakršnega mu omogoča njegov način operiranja, in zato je tudi okolje zmeraj videti tako, kakor sistem okolje konstruira /.../. Ustvarja si okolje z načinom ravnanja z okoljem /.../. Ni mogoče reči, da je eno kokoš in drugo jajce, saj je to operacionalna enota, ki jo je mogoče opazovati z dveh plati. (Schmidt 1995: 79)

akterjih, če so avtonomni, nerealno pričakovanje.[4]

2. Kontingenčnost (nepredvidljivost, naključnost): v kompleksnih situacijah ni vselej jasno, ali bo pogajalski proces, ki naj bi proizvedel konsenz, vnaprej izključeval konflikte ali ne; tudi ni jasno, ali bodo morebitne konfliktnosti združljive z nadaljno kooperacijo ali ne bodo in pri komu se bo to zgodilo.

3. Predpostavka o igri pozitivne vsote : zelo je verjetno, da je število akterjev ter kompleksnost situacije premosorazmerna z možnostjo dobitkov za vse in obratnosorazmerna z igro ničelne vsote (kjer korist enega nujno pomeni škodo drugega).

4. Refleksivnost : vsi vpleteni akterji razvijajo sposobnost refleksije, ki ne izhaja le iz presoje zunanjih posledic lastnega delovanja, ampak vključuje tudi presojo drugih akterjev o učinkovanju našega delovanja na njihovo presojo.

5. Osredotočenost na protislovja : ker se s številom akterjev povečuje število in raznolikost (možnih) interakcij, postaja okolje sistemov vse bolj kompleksno in kontingenčno, kar velja tudi za znotrajsistemske relacije (tako znotraj socialnih kot psihični sistemov) — zaradi tega je redukcija interne in eksterne kompleksnosti lažja, če se osredotoča na obvladovanje protislovij in ne na obvladovanje konfliktov oz. na predvidevanje njihovih izidov. To je upoštevanja vreden imperativ, ki (morda še bolj kot ostali) daje prednost prav kontekstualnemu modelu. Zato naj ga dodatno pojasnim.

V razmerah, ko so akterji avtonomni, imajo na voljo dve strategiji za delovanje: strategijo maksimiranja svojih koristi z minimiziranjem koristi drugih in strategijo optimiranja, ki je dolgoročna. Dolgoročna strategija je optimalna zato, ker kalkulacijo lastnih koristi in stroškov primerja z možnimi koristmi in stroški drugih akterjev in ne le s svojim trenutnim izkoristkom (tj., z izplenom input/output , s katerim je zamejena strategija maksimiranja). In prav to odpira drugačno optiko v soočenju z okoljem: različnosti med posameznimi akterji, ki so sicer podlaga za konfliktnost, so lažje obvladljive, če se jih reducira v smislu protislovij. Ko se kompleksnost okolja reducira na ta način in ko se povečuje tudi kompleksnost operacij znotraj sistema, se je sistem prisiljen vse bolj usmerjati na prihodnost, saj ga vsaka izvedena ali neizvedena poteza zaznamuje dolgoročno; od lastnih delovanj ni odvisen le tu in zdaj, ampak tudi vnaprej. Ni determiniran le s samim sabo (s svojimi ravnanji), ampak tudi z drugimi.

Zato se tudi na kooperacijo zdaj gleda drugače: ne presoja se je zgolj po številu konfliktov, ki jih lahko sproži (ta možnost se sicer upošteva, ni pa več glavno merilo odločanja). Namesto tega se kalkulira predvsem s koristmi, ki jih lahko dosežejo vsi udeleženci. S tem kooperacija ni več grožnja za lastno avtonomnost, ampak postane verjetna priložnost za kombinacijo vseh možnih koristi. Ker kompleksiranje sistemov navznoter (njih samih) in navzven (njihovega okolja) množi relacije med njimi, se s tem veča tudi verjetnost, da bo vsak od njih participiral na koristih, ki se s takim razvojem multiplicirajo. Ker se povečuje tudi sama nepredvidljivost tega razvoja, je torej možen tako konflikt kot konsenz, ni pa možen vnaprejšnji konsenz o tem, kar je možno.

[4] Tu se zaostri vprašanje o tem, kaj je realno in kaj ni. Navadno se kriterij realnosti (dejanskosti, resnice oz. resničnosti) izvaja iz nekih ontoloških predpostavk o tem, ali kaj obstaja neodvisno od spoznavajočega subjekta in je torej «vselej že tam» — ali pa nam je to dano le z mišljenjem, torej konstruirano po zavesti tistega, ki to misli. V prvem primeru govorimo o realnosti, v drugem pa o idealnosti. To pa je neuporabna predpostavka v razmerah interpenetracije, ko se nek sistem prilagaja na «objektivno» okolje tako, da ga prav s svojim odzivom nanj spreminja; spreminja pa ga tako, da ga (s)miselno, tj., zavestno poenostavi, da se lahko nanj sploh odzove v skladu s svojimi preferencami. S tem postane kriterij «objektivno danega» nemogoč ali neuporaben. Umakne se pragmatski opredelitvi resnice (kot «viabilnosti»), ki pravi, da gre zdaj predvsem za to, «da moramo videti, katere izkušnje se v spopadu z dejanskostjo potrjujejo in katere ne. Zato lahko rečemo takole: Če se določena izkušnja zmeraj znova potrjuje, potem je smiselno, da nanjo gledamo kot na ›resnično‹« (Schmidt 1995: 6).

Skratka: samo v zelo enostavnih pogojih, kjer je vedenje akterjev predvidljivo, so predvidljivi tudi konflikti ter njihovi možni izidi; samo v takšnih pogojih je dihotomna izbira »ali/ali« (med konfrontiranjem in kooperiranjem) realna, ker je rešljiva zgolj s strategijo maksimiranja lastnih koristi in izgub. V nasprotju s tem pa so v kompleksnih (modernih) pogojih, kjer ravnanja akterjev ni mogoče predvideti, tudi učinki konfrontacije nepredvidljivi: po eni strani zato, ker niso jasne njihove posledice,[5] po drugi strani pa zato, ker ni jasno, kateri od avtonomnih akterjev bo izbral kakšno strategijo.[6] V taki situaciji ostane gotovo samo to, da se z odpovedjo kooperacije zagotovo odpovemo možnim koristim, ki lahko nastanejo.

Iz tega vidimo, da je domet kontekstualizacije, če ga primerjamo z drugimi načini regulacije, še vedno razvit le nekako na pol. A zato ni zanemarljiv. Za družboslovje pomeni izziv – čeprav še ne ponuja zadovoljivih odgovorov, opozarja pa na vprašanja. Na primer: pri zapiranju jedrske elektrarne, pri ustanavljanju terapevtske skupnosti v nekem kraju, pri določanju socialno-političnih prioritet (glede na ekonomsko-politične) ipd. prihaja do neizogibnih konfrontacij, ki zahtevajo kooperiranje z vsemi udeleženci, prav to kooperiranje pa lahko povzroča nove konflikte. Čeprav kontekstualno usmerjanje še ne daje odgovorov, kako z vsem tem ravnati, pa opozarja, da rešitve niso mogoče iz enega, vrhovnega centra in da je treba graditi na avtonomiji udeležencev. Rešitev tudi ni v tem, da končne odločitve prepustimo političnemu podsistemu, čeprav ima ta največje možnosti, da producira konsenz ter ga tudi implantira (parlament, vladne službe). To bi peljalo prav v tisto smer, pred katero svari sistemska teorija: zvečalo bi obremenitev političnega sistema, ki je v kompleksnih razmerah vse manj kompetenten v vprašanjih, ki so najprej civilnodružbena, tj., strokovna, čeprav ne samo strokovna; ki so skupnostna, čeprav ne samo skupnostna; ki so ekološka, čeprav ne samo ekološka itn.[7] Vendar se v tem še ne razlikuje npr. od pristopa »laissez-faire «. Novost kontekstualnega usmerjanja je namreč v naslednjem spoznanju:

> da usmeritev diskurzov na konsenz načeloma pomeni preobremenitev sistemov in celo preprečuje razvoj njihove dejanske moči, tj. natančne določitve tistih razlik, ki jih ni mogoče niti izravnati niti spregledati, se pa ponujajo kot točke kristalizacije kompatibilnih opcij.

Kontekstualni pristop gradi iz izkušenj, ki so potrjene s številnimi raziskavami, da je namreč

> konsenz – v nasprotju z disenzom – sicer pozitivno vrednoten, vendar ga v kompleksnih interakcijskih strukturah nikakor ni mogoče vzpostaviti. (Willke 1993: 128.)

Zato je kontekstualna regulacija v sodobnih razmerah pomembna. Kaj to pomeni za socialne inovacije, bomo videli v drugem delu te analize (anketnih odgovorov).

(Se nadaljuje.)

[5] Različni scenariji o verjetnih posledicah so možni, a nujno pomanjkljivi.

[6] Tudi če so različni scenariji o tem izčrpni, ni jasno, kateri bo obveljal.

[7] Npr.: zaprtje jedrske elektrarne ne more biti samo vprašanje (energetske) stroke, ampak morajo energetiki kalkulirati tudi z ekološkimi tveganji – in spet ne samo zaradi interesov ekologije (ohranitev narave), pač pa zaradi lastnega energetskega razvoja (trda goriva, vodna energija, stroški...). – Ali npr.: ustanovitev skupnosti za zdravljenje odvisnikov ni le strokovna odločitev, ampak tudi odločitev krajanov: zato morajo eksperti upoštevati interes krajanov, da ne bi ogrozili lastnega strokovnega interesa (vzpostavitve mreže za zdravljenje) itn.

POROČILO O REZULTATIH VPRAŠALNIKA O PROBLEMIH ŠTUDIJA V PRVEM LETNIKU NA VISOKI ŠOLI ZA SOCIALNO DELO V LJUBLJANI

V okviru projekta Univerze v Ljubljani »Posodabljanje študijskega procesa in povečanje učinkovitosti študija« pod vodstvom prof. dr. Barice Marentič Požarnik in mag. Bogomirja Mihevca smo na Visoki šoli za socialno delo konec maja 1995 povprašali vzorec 77 študentov 1. letnika o morebitnih problemih študija v njihovem prvem študijskem letu. Študentje so svojo nalogo resno in zavzeto opravili – rezultat so številna zanimiva, kritična, konstruktivna, izvirna mnenja, ocene, predlogi, ki jih kar obširno predstavljamo v časopisu Socialno delo, saj menimo, da pomenijo zelo potrebno informacijo tako za učitelje kot za študente. Obdelavo rezultatov vprašalnika sva si razdelila Bogomir Mihevc in Lea Šugman Bohinc. Skupaj sva ugotovila pogostost posameznih odgovorov, Bogomir Mihevc je na podlagi vprašalnikov izpisal odgovore anketiranih študentov, sama pa tukaj predstavljam poročilo o rezultatih ankete.

Dve tretjini vprašanih študentov odgovarja, da so imeli manjše težave pred vpisom, na začetku študija in med njim, slaba šestina jih meni, da niso imeli nikakršnih težav, petina pa jih je imela ali jih še vedno ima kar precej. V času, ko so se še odločali za študijsko smer, so študentje pogrešali zlasti (jasnejše in številnejše) podatke o poklicu in stroki, liku diplomanta, možnostih zaposlitve, pa tudi o načinu dela in metodah učenja na visokošolski izobraževalni ustanovi. S tem so bile povezane tudi njihove začetne muke in težave, negotovosti, prepuščenost samim sebi, problematična uskladitev novega urnika z drugimi obveznostmi, nezadostno sodelovanje šole s študentsko organizacijo ter obveščanje o obstoječih študentskih dejavnostih. Dve petini študentov je pogosto podvomilo v lastne sposobnosti, slabo petino so begali odnosi s kolegi in kolegicami, dobra petina pa jih meni, da niso imeli večjih osebnih težav.

Za študente 1. letnika socialnega dela je bil v študijskem letu 1994/95 najbolj pereč problem organizacije študija. Pritožili so se glede obveščanja o stvareh, pomembnih za študij, in glede neustreznih prostorov in opreme. Večino njihovih pripomb delijo tudi učitelji in uprava šole, na primer glede prostorske ločenosti predavalnic, referata in knjižnice, pa da je knjižnica premajhna in nima čitalnice, da ni kantine. Menimo, da se bodo z dokončno preselitvijo šole na novo lokacijo in s postopno ureditvijo ter morebitno dograditvijo novih prostorov omenjene težave nehale. Študentje pa so kritični tudi do dela učiteljev in opozarjajo na njihovo zamujanje na predavanja, vaje, izpite, govorilne ure, pri objavi izpitnih ocen, pa tudi na to, da pogosto ne obvestijo (pravočasno) študentov o svoji odsotnosti. Nekateri učitelji so nedostopni izven časa govorilnih ur (na VŠSD uči precejšnje število zunanjih sodelavcev). Nekaj študentov predlaga, da bi učitelji namesto izpita ob koncu študijskega leta vpeljali več kolokvijev prek vsega leta.

Na vprašanje, kakšne so njihove pozitivne izkušnje s šolo, študentje soglasno odgovarjajo, da jim je zelo všeč topel, naklonjen, prijazen, prijateljski, sproščen, oseben, pristen, odprt, demokratičen, sprejemajoč in korekten odnos učiteljev do študentov, všeč so jim njihovi lastni medsebojni odnosi, pa tudi vzdušje na šoli kot celoti. Pohvale vredna so nekatera predavanja (na primer iz pedagogike, uvoda v ustavno ureditev, psihologije) in vaje (na primer iz sociologije, psihologije, antropologije) – všeč jim je delo v manjših skupinah, z veliko pogovora. Všeč jim

je praksa, študijski program (predmetnik) se jim zdi pester in zanimiv. Pozdravljajo prijaznost referentke za študentske in študijske zadeve in delavk v pisarni šole. Všeč jim je iz dveh kolokvijev sestavljeni izpit pri sociologiji in angleščini.

Da bi se odnosi med študenti in učitelji oz. asistenti še izboljšali, ponujajo slednjim vrsto predlogov. O govorilnih urah – naj jih razpišejo v času, ki bo usklajen z urnikom študentov; naj jih ne zamujajo; naj bodo na novi lokaciji (Topniška 33), kjer so tudi predavanja. O izvajanju predavanj in vaj – naj jih ne zamujajo, pa tudi ne zavlačujejo in podaljšujejo; naj jih poskusijo popestriti, narediti zanimivejša; učitelji naj bodo sami bolj energični, angažirani, bolj naj spodbujajo študente k sodelovanju; naj res predavajo, ne pa berejo lastna skripta; naj vprašajo študente za njihovo mnenje o svojih predavanjih, vajah, za predloge izboljšave. O izpitih – naj dajo študentom več in natančnejše podatke o kolokviju, izpitu; določenih izpitov naj ne bi ocenjeval le en učitelj. O odnosu do študentov – naj bolj razumejo in upoštevajo želje in zamisli študentov; naj se poskusijo približati študentom tudi kot ljudje, ne le kot profesorji; naj prisluhnejo študentu, ki je tudi človek in ima včasih težave. Nekaj vprašanih predlaga učiteljem in asistentom, naj ostanejo taki, kakršni so.

Ko se študentje ozirajo nazaj in razmišljajo, kaj bi storili drugače, če bi bili znova na začetku študija, jih velika večina meni, da bi si predvsem bolje razporedili čas: študirali bi bolj sproti in poglobljeno, si drugače porazdelili izpite, redneje hodili na predavanja in si natančneje urejali zapiske, že med študijem bi več brali, tudi neobvezno študijsko literaturo, se udeleževali strokovnih okroglih miz, tečajev, seminarjev; aktivnejši pa bi bili tudi v obštudijskih dejavnostih. Nekdo meni, da bi bil bolj pripravljen stopiti do profesorja po pomoč. Nekateri študentje ne bi bistveno spremenili načina svojega študija.

Določene težave študentov so povezane z njihovimi delovnimi pogoji za študij in življenje. V znanih prostorskih (in predselitvenih) razmerah šola ne premore čitalnice, kjer bi lahko študentje študirali v času med obveznimi študijskimi urami, kar mnogim otežuje že tako težke pogoje za študij. Le petina jih meni, da niso imeli večjih težav. Študentje se pritožujejo nad premajhnim številom izvodov učbenikov v knjižnici – obvezna literatura je tako stalno izposojena. Včasih študentje preživijo ves dan na šoli, zato jim zmanjkuje časa za sprotni študij.

Morda lahko šola (univerza) kako pomaga študentom pri njihovem uvajanju v novo okolje in preživljanju. Študentje izbirajo zlasti naslednje možnosti pomoči: s tutorji, študenti višjih letnikov; z ureditvijo prostorov za študij (čitalnica); s poceni učbeniki, študijsko literaturo; s svetovalno službo za študente v okviru šole. Vprašani tem predlogom dodajajo še enega zelo pomembnega: pomoč šole z večjo podporo pri organizaciji družabnega življenja študentov (dodali bi, da tudi učiteljev in upravnega ter drugega osebja šole).

Ko študentje povzemajo svoje mnenje o največjem problemu 1. letnika na Visoki šoli za socialno delo, poskušajo to opredeliti z vidika možnega načina urejanja tega problema in z vidika možnega ali odgovornega izvajalca. O pomoči brucom, ki se ne znajdejo dobro v novem okolju, nimajo zadostnih podatkov o študiju, učiteljih, učnih strategijah, študijski literaturi, izpitih, poklicu, možnostih zaposlitve ipd., menijo, da bi lahko veliko pomagali tisti, ki so na šoli odgovorni za obveščanje študentov, tako učitelji in asistenti kot študenti višjih letnikov-tutorji; potrebna bi bila tudi svetovalna služba za študente v okviru šole. O prostorskih težavah (zelo problematična je uporaba prostorov brez oken) in neustrezne knjižnice s prepotrebno čitalnico vprašani menijo, da šola potrebuje dodatna finančna sredstva (npr. za dograditev), ki bi jih morala zagotoviti Ministrstvo za šolstvo in šport z univerzo in vlada, pri urejanju prostorov pa pomagati vsi – delavci šole in študentje, tudi z iskanjem sponzorjev. O zamujanju profesorjev in nenapove-

danem odpadanju ur predavanj ali vaj študentje predlagajo resen poduk učiteljem o etiki in morali; na šoli bi moral biti kdo odgovoren za nadzor opravljenega dela učiteljev – šola sama naj se bolje organizira. Učitelja, ki predavanj ne izvaja dovolj strokovno in kvalitetno, mora zamenjati drug učitelj, ali pa je treba spremeniti študijski program. Natančno je treba skrbeti za to, da se izpitni roki ob koncu šolskega leta ne bi prekrivali. Glede slabo razvitega družabnega življenja na šoli študentje predlagajo povezovanje študentov različnih letnikov na raznih srečanjih in skupnih projektih zlasti študentov, pa tudi z učitelji; menijo, bi lahko to nalogo izpeljali študentje sami, potrebovali pa bi neki večnamenski prostor. Vprašani navajajo tudi stanovanjski problem študentov in odpirajo vprašanje, kako zagotoviti več stanovanj, cenejša stanovanja; predlagajo različne subvencije, privatna stanovanja za študente; odgovorni za to so ŠOU, univerza, država.

Študentje imajo še nekatere druge konkretne predloge za izboljšavo študija na naši šoli. Želijo si še kvalitetnejši študij z ustreznim prehodom iz srednješolskega načina učenja v visokošolski, obvezen odmor med pedagoškimi urami, upoštevanje študentovega strokovnega obštudijskega (na primer terenskega) udejstvovanja pri oceni njegovega dela, še več prakse, čimvečji poudarek na aktualnih temah pri vajah. Predlagajo daljši čas uradnih ur referata za študentske in študijske zadeve, ureditev možnosti ustrezne prehrane za študente v okviru šole. Menijo, da bi bilo dobro uvesti tutorstvo za vse letnike, ne samo za prve, in ob tem razmišljajo, da je lahko projekt tutorstva, ki ga želi šola organizirati v naslednjem študijskem letu, tudi priložnost za želeno družabno povezovanje študentov.

Ob koncu ankete so študentje izrazili zadovoljstvo z njo in upanje (nekateri pa tudi rahel dvom), da bo pripomogla k sodobnejšemu, drugačnemu, aktivnejšemu, bolj sproščenemu, zanimivejšemu, boljšemu študiju. Všeč jim je, da imajo enkrat tudi sami študentje možnost sporočiti svoja stališča in predloge o študiju in šoli, ki so si ju izbrali za svojo poklicno usmeritev.

Lea Šugman Bohinc
Bogomir Mihevc

INDEKS OBJAV V ČASOPISU SOCIALNO DELO, LETNIK 34 (1995)

- AVTORJI -

ČLANKI

Justin Bateman, Evalvacijsko poročilo o študiju duševnega zdravja v skupnosti v Ljubljani. 6: 383-394

John Bates, Social Work and Information Technology: Issues and Dilemmas. 4: 105-114

John Campbell (& John Pinkerton, John McLaughlin), Social Work and Social Conflict: The Case of Northern Ireland. 4: 127-134

Joseph Canals, Mesto antropologije v teoretskem ozadju socialnega dela. 2: 97-108

—, The Place of Anthropology in the Theoretical Background of Social Work. 4: 65-80

Lena Dominelli, Anti-Racist perspectives in European Social Work. 4: 5-20

—, Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. 3: 181-194

Srečo Dragoš, Kako. 1: 21-36

Vito Flaker, K navadnosti izjemnega: Možnosti paradigmatskega premika. 6: 361-372

—, The Birth of Total Institution and the Rationalisation of Charity in the Age of Reason. 4: 159-168

Vito Flaker (& Vesna Leskošek), Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja. 6: 395-400

James G. Barber, Negotiated Casework with Resistant Clients. 4: 135-148

Andreja Grom, Primer suportivne psihoterapije starejših. 3: 225-234

Franc Hribernik, Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. 3: 203-216

—, Socialna varnost brezposelnih. 2: 133-142

Nace Kovač (& Vesna Švab), Svojci in udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje. 2: 143-148

Vesna Leskošek, Socialno delo ni politično (ali pač?). 3: 195-202

Vesna Leskošek (Vito Flaker &), Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja. 6: 395-400

Walter Lorenz, Social Work and the Politics of European Integration. 4: 91-104

John McLaughlin (John Campbell, John Pinkerton &), Social Work and Social Conflict: The Case of Northern Ireland. 4: 127-134

Metoda Mikuljan, Priprava ljudi na starost z vidika socialnega dela. 1: 45-52

Joan Orme, Care Management: The british Approach. 4: 81-90

John Pinkerton (John Campbell &, & John McLaughlin), Social Work and Social Conflict: The Case of Northern Ireland. 4: 127-134

Milko Poštrak, Nove perspektive sociologije kulture. 3: 217-224

—, Razsežnosti ustvarjalnosti. 1: 37-44

Rose Rachman, After the Earthquake: Reflections on Resilience. 4: 53-64

Shulamit Ramon, Recent Trends in European Social Work. 4: 43-52

—, Slovensko socialno delo: Primer nepričakovanega razvoja v obdobju po letu 1990. 6: 373-382

Eckart Reidegeld, Meal Centres for Society's Disadvantaged in Germany: On the Reemergence of a Form of help that Was Thought to Belong to a past Era. 4: 149-158

Birgit Rommelspacher, Right Wing Extremism and Racist Violence: The Controversy as to its Causes. 4: 31-42

Bernard Stritih, Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. 1: 5-20

—, Prostovoljno delo v prehodnem obdobju. 2: 119-132

Jelka Škerjanc, Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami. 6: 401-408

Vesna Švab (Nace Kovač &), Svojci in udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje. 2: 143-148

Neil Thompson, Promoting anti-discriminatory Practice. 4: 21-30

—, V podporo antidiskriminacijski akciji. 5: 273-280

Marjan Vončina, Vpliv študijskega programa duševno zdravje v skupnosti na sistem socialnega varstva. 6: 409-412

Darja Zaviršek, »Če vidiš duhove, povej ljudem!« 2: 109-118

—, Ljudje, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje. 5: 281-286

—, O časih, ko smo še verjeli, da bodo ostanki evropskega radikalizma v socialnem delu zaveli na Vzhod. 6: 413-418

—, Social Innovations: A new Paradigm in Central European Social Work. 4: 115-126

ESEJI

Srečo Dragoš, Socialni vidiki glasbe. 2: 149-158

Félix Guattari, O produkciji subjektivnosti. 6: 427-436

Boža Napret, Neodvisno življenje. 3: 235-244

Luj Šprohar, Normalnost slepega. 1: 53-58

ŠTUDENTSKI PRISPEVKI

Violeta Irgl, Diskriminacija starih ljudi. 5: 297-302

—, Heterološka miselna metoda v socialnem delu. 5: 329-334

Suzana Kristanc, Ljudje s posebnimi potrebami in dvojna diskriminacija. 5: 303-308

Urša Ogrin, Ženske in alkoholizem. 5: 321-328

Sonja Puhar, Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni. 5: 309-320

POROČILA

David Brandon, Tempus fugit in Sloveniam. 6: 461-462

Vito Flaker, Študij duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanje za psihosocialno delo: Poročilo o projektu. 6: 437-444

—, Tempus v Ukrajini. 6: 463-468

Miroslava Gec-Korošec, Evropski kongres o rejništvu. 3: 245-248

Diana Jerman, Kronologija študija duševnega zdravja v skupnosti. 6: 445-448

AVTORJI

Damjana Marijon, Prva državna konferenca o zagovorništvu in samopomoči. 5: 339-340

Maria Pooth, Praksa za študente socialnega dela v Dortmundu. 1: 59-62

Mojca Urek, Evalvacijski vprašalnik za študente duševnega zdravja v skupnosti. 6: 449-460

—, Praksa 3. letnika VŠSD v šolskem letu 1993/94. 1: 63-68

Marta Vodeb Bonač, Seminar o prostovoljnem delu v Poljčah. 2: 163-166

Marta Vodir, Poročilo z obiska Fachhochschule Dortmund. 5: 341-342

RECENZIJE

Alenka Stante, Joyce Chaplin (1990), Feminist Councelling in Action. 5: 335-338

Darja Zaviršek, D., A. & T. Brandon (1995), Power to the People with Disabilities. 6: 469-474

—, Joyce Lishman (1994, Communications in Social Work. 1: 69-72

—, Tanja Lamovec (1995), Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup. 3: 249-252

DOKUMENTI

Vprašalnik za psihosocialne službe (VI). 1: 73-80

Vprašalnik za psihosocialne službe (VII). 2: 167-174

Vprašalnik za psihosocialne službe (VIII). 3: 253-264

Vprašalnik za psihosocialne službe (IX). 5: 343-352

DISKUSIJA

Srečo Dragoš, Pripombe k osnutku Kodeksa socialnega varstva. 2: 159-162

INDEX LETNIKA (1995)

—, Slovenska socialna politika v evropskem kontekstu. 5: 373-382

Maria Poom, Praksa za študente socialnega dela v Dortmundu. 1: 59-62

Eckart Rohde, Izvajanje vzgojnih ukrepov v zaprtem oddelku. 6: 445-460

—, Praksa 3. letnika VSSD v šolskem letu 1993/94. 1: 63-66

Birgit Rommelspacher, Right Wing Extremism and Racist Violence: The Controversy as to its Causes. 4: 31-42

Marta Vogrin Bonač, Seminar o prostovoljnem delu v Poljski. 2: 165-166

Marta Vogrin, Poročilo z obiska Fachhochschule Dortmund. 5: 341-342

Bernard Sraml, Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se izmikajo generativne teme. 1: 5-20

—, Prostovoljno delo v prehodnem obdobju. 2: 139-142

Jelka Škerjanc, Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami. 6: 401-408

Vesna Šlap Olave Kovač, B., Smrčki in udeleženci skrbi za upokojenke služb za duševno zdravje. 2: 143-148

Neil Thompson, Promoting anti-discriminatory Practice. 4: 21-30

—, V podporo antidiskriminacijski akciji. 5: 275-280

Marjan Vončina, Vpliv študijskega programa duševno zdravje v skupnosti na sistem socialnega varstva. 6: 409-412

Darja Zavratnik, »Če vidiš duhove, povej ljudem«. 2: 109-115

—, Ljudje, ki potrebujejo pomoč za samostojno bivanje. 5: 281-296

—, O času, ko smo še verjeli, da bodo osrednji evropskem mediatorjem v socialnem delu prešli na Vzhod. 6: 413-418

—, Social Innovations: A new Paradigm in Central European Social Work. 4: 115-126

Srečo Dragoš, Pripombe k osnutku Kodeksa socialnega varstva. 2: 159-162

Srečo Dragoš, Socialni vidiki glasbe. 2: 149-158

Félix Guattari, O produkciji subjektivnosti. 6: 427-436

Boža Napret, Neodvisno življenje. 3: 235-244

Lilij Šeborak, Normalnost slepega. 1: 53-58

ŠTUDENTSKI PRISPEVKI

Violeta Irgl, Diskriminacija starih ljudi. 5: 297-302

—, Heterološka miselna metoda v socialnem delu. 5: 329-334

Suzana Kreitanc, Ljudje s posebnimi potrebami in dvojna diskriminacija. 5: 303-308

Urša Ocvirk, Ženske in alkoholizem. 5: 321-328

Sonja Puhar, Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni. 5: 309-320

POROČILA

David Brandon, Tempus fugit in Slovenizem. 6: 461-462

Vito Flaker, Študij duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanje za psihosocialno delo: Poročilo o projektu. 6: 437-444

—, Tempus v Ukrajini. 6: 463-468

Miroslava Geo-Kokotec, Evropski kongres o rejništvu. 3: 245-248

Diana Jerdan, Kronologija študija duševnega zdravja v skupnosti. 6: 445-448

INDEKS OBJAV V ČASOPISU SOCIALNO DELO, LETNIK 34 (1995)

- NASLOVI -

After the Earthquake: Reflections on Resilience (Rose Rachman). 4: 53-64 /članek/

Anti-Racist perspectives in European Social Work (Lena Dominelli). 4: 5-20 /članek/

Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu (Lena Dominelli). 3: 181-194 /članek/

Care Management: The British Approach (Joan Orme). 4: 81-90 /članek/

»Če vidiš duhove, povej ljudem!« (Darja Zaviršek). 2: 109-118 /članek/

D., A. & T. Brandon (1995), Power to the People with Disabilities (Darja Zaviršek). 6: 469-474 /recenzija/

Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni (Sonja Puhar). 5: 309-320 /študent. prisp./

Diskriminacija starih ljudi (Violeta Irgl). 5: 297-302 /študent. prisp./

Evalvacijski vprašalnik za študente duševnega zdravja v skupnosti (Mojca Urek). 6: 449-460 /poročilo/

Evalvacijsko poročilo o študiju duševnega zdravja v skupnosti v Ljubljani (Justin Bateman). 6: 383-394 /članek/

Evropski kongres o rejništvu (Miroslava Gec-Korošec). 3: 245-248 /poročilo/

Heterološka miselna metoda v socialnem delu (Violeta Irgl). 5: 329-334 /študent. prisp./

Joyce Chaplin (1990), Feminist Councelling in Action (Alenka Stante/. 5: 335-338 /recenzija)

Joyce Lishman (1994/, Communications in Social Work (Darja Zaviršek). 1: 69-72 /recenzija/

K navadnosti izjemnega: Možnosti paradigmatskega premika (Vito Flaker). 6: 361-372 /članek/

Kako (Srečo Dragoš). 1: 21-36 /članek/

Kronologija študija duševnega zdravja v skupnosti (Diana Jerman). 6: 445-448 /poročilo/

Ljudje s posebnimi potrebami in dvojna diskriminacija (Suzana Kristanc). 5: 303-308 /študent. prisp./

Ljudje, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje (Darja Zaviršek). 5: 281-286 /članek/

Meal Centres for Society's Disadvantaged in Germany: On the Reemergence of a Form of help that Was Thought to Belong to a past Era (Eckart Reidegeld). 4: 149-158 /članek/

Mesto antropologije v teoretskem ozadju socialnega dela (Joseph Canals). 2: 97-108 /članek/

Negotiated Casework with Resistant Clients (James G. Barber). 4: 135-148 /članek/

Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji (Franc Hribernik). 3: 203-216 /članek/

Neodvisno življenje (Boža Napret). 3: 235-244 /esej/

Normalnost slepega (Luj Šprohar). 1: 53-58 /esej/

Nove perspektive sociologije kulture (Milko Poštrak). 3: 217-224 /članek/

O časih, ko smo še verjeli, da bodo ostanki evropskega radikalizma v socialnem delu zaveli na Vzhod (Darja Zaviršek). 6: 413-418 /članek/

O produkciji subjektivnosti (Félix Guattari). 6: 427-436 /esej/

Poročilo z obiska Fachhochschule Dortmund (Marta Vodir). 5: 341-342 /poročilo/

Praksa 3. letnika VŠSD v šolskem letu 1993/94 (Mojca Urek). 1: 63-68 /poročilo/

Praksa za študente socialnega dela v Dortmundu (Maria Pooth). 1: 59-62 /poročilo/

Primer suportivne psihoterapije starejših (Andreja Grom). 3: 225-234 /članek/

Pripombe k osnutku Kodeksa socialnega varstva (Srečo Dragoš). 2: 159-162 /diskusija/

Priprava ljudi na starost z vidika socialnega dela (Metoda Mikuljan). 1: 45-52 /članek/

Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami (Jelka Škerjanc). 6: 401-408 /članek/

Promoting anti-discriminatory Practice (Neil Thompson). 4: 21-30 /članek/

Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme (Bernard Strittih). 1: 5-20 /članek/

Prostovoljno delo v prehodnem obdobju (Bernard Strittih). 2: 119-132 /članek/

Prva državna konferenca o zagovorništvu in samopomoči (Damjana Marijon). 5: 339-340 /poročilo/

Razsežnosti ustvarjalnosti (Milko Poštrak). 1: 37-44 /članek/

Recent Trends in European Social Work (Shulamit Ramon). 4: 43-52 /članek/

Right Wing Extremism and Racist Violence: The Controversy as to its Causes (Birgit Rommelspacher). 4: 31-42 /članek/

Seminar o prostovoljnem delu v Poljčah (Marta Vodeb Bonač). 2: 163-166 /poročilo/

Slovensko socialno delo: Primer nepričakovanega razvoja v obdobju po letu 1990 (Shulamit Ramon). 6: 373-382 /članek/

Social Innovations: A new Paradigm in Central European Social Work (Darja Zaviršek). 4: 115-126 /članek/

Social Work and Information Technology: Issues and Dilemmas (John Bates). 4: 105-114 /članek/

Social Work and Social Conflict: The Case of Northern Ireland (John Campbell, John Pinkerton, John McLaughlin). 4: 127-134 /članek/

Social Work and the Politics of European Integration (Walter Lorenz). 4: 91-104 /članek/

Socialna varnost brezposelnih (Franc Hribernik). 2: 133-142 /članek/

Socialni vidiki glasbe (Srečo Dragoš). 2: 149-158 /esej/

Socialno delo ni politično (ali pač?) (Vesna Leskošek). 3: 195-202 /članek/

Svojci in udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje (Nace Kovač, Vesna Švab). 2: 143-148 /članek/

Študij duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanje za psihosocialno delo: Poročilo o projektu (Vito Flaker). 6: 437-444 /poročilo/

Tanja Lamovec (1995), Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup (Darja Zaviršek). 3: 249-252 /recenzija/

Tempus fugit in Sloveniam (David Brandon). 6: 461-462 /poročilo/

Tempus v Ukrajini (Vito Flaker). 6: 463-468 /poročilo/

The Birth of Total Institution and the Rationalisation of Charity in the Age of Reason (Vito Flaker). 4: 159-168 /članek/

The Place of Anthropology in the Theoretical Background of Social Work (Joseph Canals). 4: 65-80 /članek/

V podporo antidiskriminacijski akciji (Neil Thompson). 5: 273-280 /članek/

Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja (Vito Flaker, Vesna Leskošek). 6: 395-400 /članek/

NASLOVI

Vpliv študijskega programa duševno zdravje v skupnosti na sistem socialnega varstva (Marjan Vončina). 6: 409-412 /članek/

Vprašalnik za psihosocialne službe (VI). 1: 73-80 /dokument/

Vprašalnik za psihosocialne službe (VII). 2: 167-174 /dokument/

Vprašalnik za psihosocialne službe (VIII). 3: 253-264 /dokument/

Vprašalnik za psihosocialne službe (IX). 5: 343-352 /dokument/

Ženske in alkoholizem (Urša Ogrin). 5: 321-328 /študent. prisp./

Praksa 3. letnika VŠSD v šolskem letu 1993/94 (Mojca Urek). 1: 95-97 /članek/

Praksa za študente socialnega dela v Dortmundu (Darja Zaviršek). 1: 99-101 /poročilo/

Primer suportivne psihoterapije (Marjan Urbanija). 2: 167-174 /članek/

Pripombe k osnutku Kodeksa socialnega varstva (Marko Mikuž). 2: 253-256 /članek/

Priprava ljudi na starost z vidika socialnega dela (Metka Mihelič). 4: 155-162 /članek/

Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami (Jelka Vrhovec). 6: 401-408 /članek/

Promoting anti-discriminatory Practice (Neil Thompson). 4: 21-30 /članek/

Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme (Bernard Šnamui). 1: 5-20 /članek/

Prostovoljno delo v prehodnem obdobju (Bernard Šnamui). 2: 119-132 /članek/

Prva državna konferenca o zagovorništvu in samopomoči (Damjana Marjon). 5: 339-340 /poročilo/

Razsežnosti ustvarjalnosti (Milko Poštrak). 1: 37-44 /članek/

Recent Trends in European Social Work (Shulamit Ramon). 4: 43-52 /članek/

Right Wing Extremism and Racist Violence: The Controversy as to its Causes (Birgit Rommelspacher). 4: 31-42 /članek/

Seminar o prostovnijnem delu v Poljčah (Marta Vogrin Bonač). 2: 165-166 /poročilo/

Slovensko socialno delo: Primer nepričakovanega razvoja v obdobju po letu 1990 (Shulamit Ramon). 6: 373-382 /članek/

Social Innovations: A new Paradigm in Central European Social Work (Darja Zaviršek). 4: 115-126 /članek/

Social Work and Information Technology: Issues and Dilemmas (John Davis). 4: 105-114 /članek/

Social Work and Social Conflict: The Case of Northern Ireland (John Caldwell, John Pinkerton, John McLaughlin). 4: 127-134 /članek/

Social Work and the Politics of European Integration (Walter Lorenz). 4: 91-104 /članek/

Socialna varnost brezposelnih (Franc Hribernik). 2: 133-142 /članek/

Socialni vidiki glasbe (Srečo Dragoš). 2: 149-158 /esej/

Socialno delo ni politično (ali naj?) (Vesna Leskošek). 3: 195-202 /članek/

Svojci in udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje (Nace Kovač, Vesna Švab). 2: 143-148 /članek/

Študij duševnega zdravja v skupnosti – usposabljanje za psihosocialno delo: Poročilo o projektu (Vito Flaker). 6: 437-444 /poročilo/

Tanja Lamovec (1995), Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup (Darja Zaviršek). 3: 249-252 /recenzija/

Tempus fugit in Slovenijam (David Bradson). 6: 461-462 /poročilo/

Tempus v Ukrajini (Vito Flaker). 6: 463-468 /poročilo/

The Birth of Total Institution and the Rationalisation of Charity in the Age of Reason (Vito Flaker). 4: 159-168 /članek/

The Place of Anthropology in the Theoretical Background of Social Work (Joseph Canals). 4: 65-80 /članek/

V podporo antidiskriminacijski akciji (Neil Thompson). 5: 275-280 /članek/

Vpliv študija duševnega zdravja v skupnosti na socialno delo na področju duševnega zdravja (Vito Flaker, Vesna Leskošek). 6: 399-400 /članek/

P O V Z E T K I

Jože Ramovš

LOGOTEORETSKE OSNOVE ANTROPOHIGIENE

Antropolog in socialni delavec dr. Jože Ramovš je raziskovalec na Inštitutu Antona Trstenjaka v Ljubljani in docent na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Članek razčlenjuje sodobno potrebo po preventivni krepitvi telesnega, duševnega in duhovnega zdravja ter gojitvi dobrih medčloveških odnosov. Te cilje izrecno zastavljajo med drugim tudi vsi veliki projekti WHO. Avtor ugotavlja na temelju lastnih izkušenj in raziskovanj, da kurativna metodologija navadno ni ustrezna za preventivno delovanje. V osrednjem delu članka prikaže in opredeli celostno preventivo, imenovano antropohigiena; njen koncept in metode razvija s sodelavci že vrsto let. Antropohigiena se teoretsko opira na logoteoretska spoznanja Viktorja E. Frankla, tako jo lahko imamo za preventivno vejo logoterapije. Težišče članka je prikaz logoteoretskih spoznanj, na katera se antropohigiena še zlasti opira, to pa so: celostna podoba človeka, človekove osebne duhovne zmožnosti, aksiom o smiselnosti življenja in celotne stvarnosti ter iz njega izhajajoče zakonitosti o dinamiki med nezavednim in zavestnim doživljanjem in vedenjem človeka.

Franc Hribernik

ALI LAHKO KMETIJE V SLOVENIJI ZAGOTAVLJAJO PRIMERNO SOCIALNO VARNOST KMEČKEMU PREBIVALSTVU?

Sociolog dr. Franc Hribernik je asistent za ruralno sociologijo na Biotehni(ki fakulteti Univerze v Ljubljani, Oddelek za agronomijo.

S preobrazbo postsocialistične slovenske družbe se spreminja tudi raven socialne varnosti posameznih družbenih slojev. Med socialnimi kategorijami, ki se že ukvarjajo z vprašanji elementarnega preživetja, se pojavlja vse več malih kmetov. Analiza razpoložljivih proizvodnih potencialov in obstoječe socio-demografske karakteristike kaže, da se bodo njihove sedanje socialne razmere zelo verjetno precej poslabšale. Še zlasti v primerih, ko sedanji gospodarji ne morejo računati s tradicionalno medgeneracijsko solidarnostjo. Skoraj polovica kmetij in med njimi pomemben delež večjih proizvodnih enot (okoli 20%) namreč nima zagotovljenega naslednika, nekatere tudi dediča ne. Omejene razvojne in socialne možnosti pa se kažejo tudi pri tistih kmetijah, ki sicer razpolagajo z razmeroma ugodnimi demografskimi potenciali in primernimi proizvodni resursi, vendar pa je močno omejena kvaliteta človeških virov. Večina slovenskega kmečkega prebivalstva je namreč za moderno kmetovanje neprimerno izobražena. Po oceni nekaterih raziskovalcev je dejansko socialno in ekonomsko perspektivnih le okoli 10% (11-12 tisoč) vseh sedanjih kmetij.

Darja Zaviršek

SOCIALNE INOVACIJE V SOCIALNEM DELU: VIZIJA ALI ILUZIJA DEVETDESETIH?

Sociologinja dr. Darja Zaviršek je asistentka za antropologijo in socialno delo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani, predavateljica na področju duševnega zdravja v skupnosti in vprašanja spolov in ustanoviteljica Skupine za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk Modra.

Članek obravnava zgodovino in vlogo socialnih inovacij na področju duševnega zdravja in dela z ženskami v Sloveniji. Opisane socialne inovacije temeljijo na socialnih akcijah in so zaznamovane z mentaliteto srednje Evrope in preteklega političnega režima. Ta elementa sta odločilno vplivala na razumevanje pravic uporabnikov in uporabnic v socialnem delu in na področju duševnega zdravja. Država še vedno podpira uveljavljene totalne institucije, kot so psihiatrične bolnice in

materinski domovi za brezdomne matere z otroki. Hkrati pa novi projekti, ki imajo značilnosti socialnih inovacij in v katerih imajo odločilen vpliv uporabniki psihosocialnih služb, ustvarjajo nove skupnostne službe. Socialni delavci in delavke, ki so vključeni v socialne inovacije, pogosto doživljajo marginalizacijo. Razlog za to niso toliko ljudje, s katerimi delajo, temveč način, na katerega delajo, ki vključuje zagovorništvo, delitev moči in spoštovanje do uporabnikov. Socialne inovacije niso pomembne le zato, ker vnašajo nove izbire v socialno polje, temveč predvsem zato, ker spreminjajo vlogo socialnega dela in podobo državnega socialnega dela v Sloveniji.

Srečo Dragoš

KONTEKSTUALIZACIJA SOCIALNIH INOVACIJ (I)

Sociolog mag. Srečo Dragoš je asistent za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Socialne inovacije, predstavljene skozi anketne odgovore (v *Socialnem delu*, št. 1/1994 do 5/1995), je treba najprej uvrstiti v kontekst celostne družbene regulacije. Ker je ta odvisna od načina, na katerega se izvaja, in od predpostavk, iz katerih izhaja, so možni štirje tipi regulacije: kolonizacija, totalitarizacija, atomizacija in kontekstualizacija. Bistvena razlika med njimi je v tem, ali gre za centralizirano ali decentralizirano reguliranje posameznih področij oz. sistemskih povezav, in pa v izhodišču, ki temelji na predpostavki konsenza med akterji ali pa disenza med njimi. V modernih družbah so prvi trije tipi regulacije vse manj učinkoviti, vse bolj pa je – zlasti z vidika socialnih inovacij – aktualen četrti tip (kontekstualizacija), čeprav je konceptualno še nedorečen. Zato ga avtor postavlja kot uvod v interpretacijo anketnih rezultatov, ki bodo objavljeni v drugem delu tega prispevka.

Editor's Notes

The first issue this year is introduced by Jože Ramovš *'s article on logotherapy, a therapeutic method of »searching for meaning« developed by Viktor Frankl. Sadly, one had to place much effort to find some meaning in being imprisoned (like Frankl) in a Nazi concentration camp, not to make it sound like a justification for violence over oneself... Let us passingly - merely for clarification - point out that in spite of the used terminology (terms like »unconscious« etc.) logotherapy has nothing in common with psychoanalysis, except of course its general psychodynamic orientation.*

Franc Hribernik *this time discusses social security of Slovenain peasants. It is probably one of the normal contradictions in society that on the one hand, it sees strong tendencies towards »return to the tradition«, »preservation of traditional values« etc., while on the other hand, it cold-bloodedly lets down those who represent its most authentic tradition. But though »normal«, it would probably pay to analyse this contradiction.*

Social inovations, argues Darja Zaviršek, *are intended to increase the power of both users and their services. Are we paying attention to the tiny shift in terminology? The former »struggle for power« (meaning, more or less, to take over the government) has been replaced with the endeavour to increase one's power; it is a shift from the revolutionary concept of power to the oppressed (the attempts at which, as in the »workers' state«, led to even worse forms of oligarchy) to the legalist (therefore reformist) concept of participation which cannot be achieved without a certain amount of power.*

However, notions like »charitable help« etc. still seem merely props in the mass (media) spectacle, says Mark-Henry Soulet *in his paper, delivered last year in Lisabon at the international colloquium on Human Rights and the Formation of Social Services, and points out another conceptual shift, parralel to the above (but by no means identical): »The class struggle has been, picturesquely speaking, replaced with the struggle for postions...«*

Our questionary about new psycho-social services and activities has produced over 50 replies. We have published them all, the last ones in the fifth issue last year. Here, we include the first part of a research made upon them by Srečo Dragoš. *It is rather an introduction in which the author lays down the framework for his analysis of the actual answers in the next issue. We thank those who have taken part by sending us the answers and invite them and others to present their services and activities in a more comprehensive way to our readership.*

A B S T R A C T S

Jože Ramovš

LOGOTHEORETIC ELEMENTS OF ANTHROPOHYGIENE

Antropologist and social worker Jože Ramovš, Ph. D., is researcher at Anton Trstenjak Institute in Ljubljana and a cecturer at University of Ljubljana School of Social Work.

The article analyses the contemporary need for preventive strengthening of human physical, mental and spiritual health and for a cultivation of good interpersonal relationships. This is one of the aims of all the great projects of WHO. The author states on the basis of his own experiences and research that a curative methodology is usually not appropriate for preventive work. In the central part of the article he presents and defines integral prevention as anthropohygiene; its concept and methods have been developing for a number of years. The theory of anthropohygiene follows the logotheoretic insight of Viktor E. Frankl, and it can be regarded as the preventive branch of logotherapy. The article presents mainly those logotheoretic concepts that support anthropohygiene, in particular: the integral picture of human beings, their personal spiritual capacities, the axiom of meaningful life and integral reality, as well as the resulting laws of the dynamics between unconscious and conscious experience and behaviour.

Franc Hribernik

CAN FARMS PROVIDE ADEQUATE SOCIAL SECURITY FOR SLOVENIAN PEASANTRY?

Sociologist Franc Hribernik, Ph. D., is assistant lecturer of rural sociology at University of Ljubljana Biotechnical Faculty, Department of Agronomy.

The process of transformation of Slovenian post-socialist society has different effects on social security of social strata. Among those who have already had survival problems, there is also an increasing number of small farmers. The analysis indicates that the level of social security of peasantry with limited economic resources and specific socio-demographic characteristics will probably get worse. Especially in cases where householders cannot rely on traditional intergenerational solidarity. Succession and heritage are not ensured to almost half of all farms in Slovenia, including nearly 20% of larger farms. Limited developmental and social possibilities will be also faced by many farms with relatively favourable socio-demographic potential and economic resources but without adequate human resources. A great number of Slovenian peasantry still hasn't got appropriate professional education for modern farming. It is estimated that only 10% (i.e. 11,000-12,000) of all currently existing farms probably have favourable social and economic future.

Darja Zaviršek

SOCIAL INNOVATIONS IN SOCIAL WORK: A VISION OR AN ILLUSION OF THE 90'S?

Sociologist Darja Zaviršek, Ph. D., is an assistant lecturer for anthropology and social work at University of Ljubljana School of Social Work, lecturer on community mental health and gender issues, and founder of Modra - Organisation for research and promotion of psycho-social needs of women.

The author describes the history and role of social innovations in the fields of mental health and women's issues in Slovenia. These social innovations are based on social action and are marked by Central European mentality as well as by the former communist regime. Both of these elements have a major impact on the understanding of the rights of social work and mental health service users. The government still supports the establishment of total institutions such as large residential homes for psychiatric patients, or Mother-Child Homes used mostly by young homeless women. However, there are some grassroots initiatives to build up social services that should increase the independence of their users. Social workers who are involved in social innovations

experience intense marginalisation. The reason for this is not so much the people with whom they work, but the ways in which they share power, show respect and act as advocates for their users. Social innovations are therefore important not only because they bring more choices into the social field but also because they change the role of social workers and the image of state-controlled social work in Slovenia.

Srečo Dragoš

CONTEXTUALISATION OF SOCIAL INNOVATIONS (I)

Sociologist Srečo Dragoš, M. A., is assistant lecturer of sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

Social innovations, presented in the replies to the questionary (published in this journal, issues 33/1 through 34/5), have to be put in the context of the wholesome social regulation. Since the latter depends on the manner in which it is performed, and on the assumptions upon which it rests, there are four possible types of regulation: colonisation, totalitarisation, atomisation and contextualisation. The essential difference amongst them is, first, whether we deal with centralised or with decentralised regulation of each field, and second, in the starting point based on the assumption that there is either a consent or a dissent about it among social actors. The first three types of regulation are less and less efficient in modern societies, whereas the fourth type (contextualisation) is gaining in importance, though conceptually it is not yet completely worked out. The author therefore uses it to introduce the interpretation of the results of the enquiry which will be published in the next issue.

coherence increase marginalisation. The reason for this is not so much the people with whom they work, but the ways in which they share power, show respect and act as advocates for their users. Social innovations are therefore important not only because they bring more choices into the social field but also because they change the role of social workers and the image of state-controlled social work in Slovenia.

Sneže Ongyerth

COMPLEXTURGISATION OF SOCIAL INNOVATIONS (?)

Sociologist Sneže Ongyerth, Ph. D., is assistant lecturer of sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

Social innovations, presented as the replies to the question my paper poses in this journal issue, 3/97 (through 2/97) have to be put in the context of the wholesome social evolution. Since them have depended on the manner in which it is performed and on the assumptions upon which it rests, there are four possible types of relations: socialisation, rationalisation and commercialisation. The essential difference among them is in whether it is that participation is left or with decentralised organisation of activities, and second, in the starting point between that assumption that there is either a consensus or a conflict among actors. A discussion of the implications of regulation are less efficient in modern societies, because the contradictory (contradictoriness) expanding in importance through conceptual transcendency, which is not only one of the indices of the relative decline of the capacity of the dynamics between unconscious and conscious c[illegible] which will be published in the next issue.

Franc Hribernik

CAN FARMS PROVIDE ADEQUATE SOCIAL SECURITY FOR SLOVENIAN PEASANTRY?

Sociologist Franc Hribernik, Ph. D., is assistant lecturer of rural sociology at University of Ljubljana Biotechnical Faculty; Department of Agronomy.

The process of transformation of Slovenian post-socialist society has different effects on social security of social strata. Among those who have already had survival problems, there is also an increasing number of small farmers. The analysis indicates that the level of social security of peasantry with limited economic resources and specific socio-demographic characteristics will probably get worse. Especially in cases where householders cannot rely on traditional intergenerational solidarity. Succession and heritage are not ensured to almost half of all farms in Slovenia, including nearly 20% of larger farms. Limited developmental and social possibilities will be also faced by many farms with relatively favourable socio-demographic potential and economic resources but without adequate human resources. A great number of Slovenian peasantry still hasn't got appropriate professional education for modern farming. It is estimated that only 10% (i.e. 11,000-12,000) of all currently existing farms probably have favourable social and economic future.

Darja Zaviršek

SOCIAL INNOVATIONS IN SOCIAL WORK: A VISION OR AN ILLUSION OF THE 90'S?

Sociologist Darja Zaviršek, Ph. D., is an assistant lecturer for anthropology and social work at University of Ljubljana School of Social Work, lecturer on community mental health and gender issues, and founder of Modra - Organisation for research and promotion of psycho-social needs of women.

The author describes the history and role of social innovations in the fields of mental health and women's issues in Slovenia. These social innovations are based on social action and are marked by Central European mentality as well as by the former communist regime. Both of these elements have a major impact on the understanding of the rights of social work and mental health service users. The government still supports the establishment of total institutions such as large residential homes for psychiatric patients, or Mother-Child Homes used mostly by young homeless women. However, there are some grassroots initiatives to build up social services that should increase the independence of their users. Social workers who are involved in social innovations

Novi izdaji:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Zaviršek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Obe knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

• Besedilo je treba oddati hkrati na disketi in v izpisu. Izpis naj ima dvojne razmake (30 vrstic na stran), 65 znakov na vrstico (velikost znakov: 10 pik).

• Besedilo na disketi naj bo zapisano v enem od naslednjih programov: WordStar, WordPerfect, Word for DOS ali Write for Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt, vendar brez preloma vrstic.

• Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov. Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo zaznamovane na izpisu. Za citate, opombe naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.

• Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte zgolj za poudarjeno besedilo, v referencah kakor na zgledih spodaj in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove, razločevanje citatov ipd.

• Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi zaradi kakšnega posebnega učinka želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, zaznamujte to na izpisu.

• Vse opombe naj bodo v formatu opomb (*footnotes* ali *endnotes*) ali pa pomaknjene na konec besedila.

• Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane (na disketi), se posvetujte z uredništvom.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako:

***Antropološki zvezki 1* (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.**

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields. Women, men and ethnography.* London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A Psychoanalytic Essay on the Malady of the Ideal*. New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo 32*, 1-2: 54-60.

Didier-Weil *et al.* (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicot (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books.

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime (v zgledih zgoraj inicialke) lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene tako: (avtor$_1$, koavtor$_1$ leto$_1$: stran$_1$; avtor$_2$, koavtor$_2$ leto$_2$: stran$_2$; itn.); enako, če gre za urednika. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati. Npr.: **(Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil *et al.* 1988; Winnicott 1949: 145; Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)**. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...**po Millerjevi (1992: 121) je**... ali ...**po Millerjevi (*ibid.*) je**... Kadar je referenca izključna ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite.

• Vse tuje besede (razen imen) in latinska bibliografska napotila (*ibid.*, *op. cit.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite med poševni črti, npr.: ... **igra /*play*/** ...; s takima črtama zaznamujte tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ...**"/družina/ ima funkcijo..."**; ...**po Millerjevi je "funkcija družine /je/..."**.

• Posebna datoteka naj vsebuje povzetek v ne manj od 10 in ne več od 15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi.

• Posebna datoteka, katere ime je priimek avtorja besedila, naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi). V datoteki Y bo torej pisalo:

Sociologinja dr. X Y je asistentka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite v oklepaju.

social work
Vol. 35, February 1996, Part 1
Published by University of Ljubljana School of Social Work
All rights reserved

Editorial Board
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (Chairman)
Pavla Rapoša Tajnšek
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Editor-in-Chief
Bogdan Lešnik

Editors
Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editor
Topniška 33, 61000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

selected contents

Jože Ramovš
LOGOTHEORETIC ELEMENTS OF ANTHROPOHYGIENE 3

Franc Hribernik
CAN FARMS PROVIDE ADEQUATE SOCIAL SECURITY FOR SLOVENIAN PEASANTRY? 15

Darja Zaviršek
SOCIAL INNOVATIONS IN SOCIAL WORK: A VISION OR AN ILLUSION OF THE 90'S? 31

Srečo Dragoš
CONTEXTUALISATION OF SOCIAL INNOVATIONS (I) 61

EDITOR'S NOTES and ENGLISH ABSTRACTS 83

Published in six issues per year

socialno delo 35 (1996), 1

članki

Jože Ramovš
LOGOTEORETSKE OSNOVE ANTROPOHIGIENE 3

Franc Hribernik
ALI LAHKO KMETIJE V SLOVENIJI ZAGOTAVLJAJO PRIMERNO SOCIALNO VARNOST KMEČKEMU PREBIVALSTVU? 15

Darja Zaviršek
SOCIALNE INOVACIJE V SOCIALNEM DELU: VIZIJA ALI ILUZIJA DEVETDESETIH? 31

Mark-Henry Soulet
SOČUTJE, NUJA, TVEGANJE:
KATERI SO TEMELJI SOCIALNEGA POSREDOVANJA V PERSPEKTIVI ČLOVEKOVIH PRAVIC 41

poročili

OBISK NA *COLLEGE OF HEALTH AND CARING SCIENCES*, UMEA, ŠVEDSKA (POTOPIS) • Andreja Kavar Vidmar 45

PROFESIONALNE ETIKE PRI DELU Z LJUDMI • Srečo Dragoš 49

recenzija

Ule, Miheljak (1995), *PRIHODNOST MLADINE* • Milko Poštrak 57

dokumenti

Srečo Dragoš
KONTEKSTUALIZACIJA SOCIALNIH INOVACIJ (I) 61

POROČILO O REZULTATIH VPRAŠALNIKA O PROBLEMIH ŠTUDIJA V PRVEM LETNIKU NA VISOKI ŠOLI ZA SOCIALNO DELO V LJUBLJANI • Lea Šugman Bohinc 69

INDEKS OBJAV V ČASOPISU SOCIALNO DELO, LETNIK 34 (1995) – AVTORJI 73

INDEKS OBJAV V ČASOPISU SOCIALNO DELO, LETNIK 34 (1995) – NASLOVI 77

povzetki

SLOVENSKI 81
ANGLEŠKI 83

ISSN 0352–7956 UDK 304+36